

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TRÆK AF VEJLE BYS HISTORIE

TRÆK AF
VEJLE BYS HISTORIE

Bogens omslag, der er komponeret af Ole Johannessen, viser Vejles jubilæumsbomærke 1977, udarbejdet af ægteparret Ulla og Lauge Arlbjørn, og derunder Vejle byvåben. Jubilæumsbomærket, der med den grønne figur symboliserer serpentinevejene, som fører ind til Vejle, og med den røde figur over det blå »V« den kommende ny bro over Vejle fjord, har været anvendt ved alle jubilæumsarrangementer.

TRÆK AF
VEJLE BYS HISTORIE

JUBILÆUMSSKRIFT
UDGIVET AF
VEJLE AMTS HISTORISKE SAMFUND
I ANLEDNING AF
BYENS 650 ÅRS JUBILÆUM

A/S SCHWEITZERS BOGTRYKKERI . VEJLE
1977

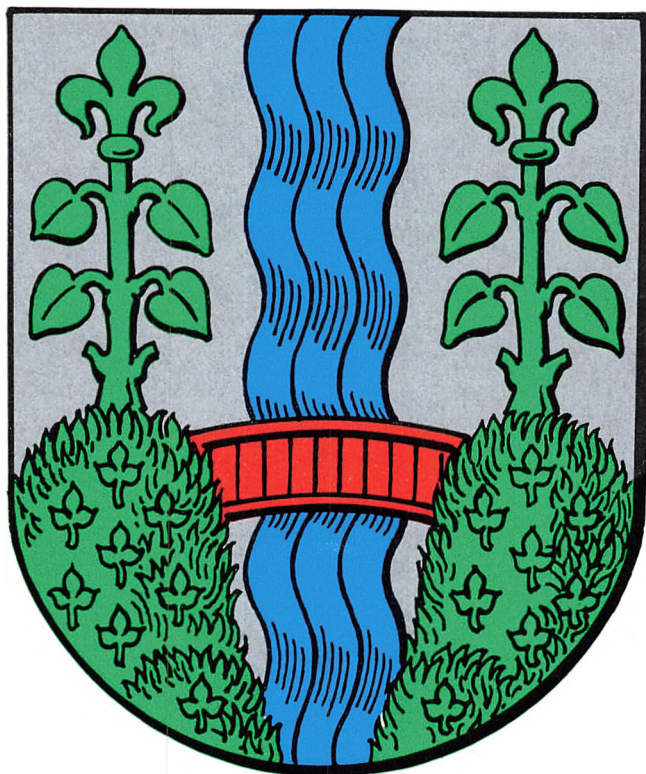
Indhold.

	Side
Forord	7
Et sølvskjold med blå bølger	9
Om Vejle byvåben	11
Ældre kulturhistoriske bygninger i Vejle	23
Vejles privilegier og bystyrets udvikling op til købstadkommunalloven 1868	69
Træk af købstadforvaltningen i Vejle på Christian IV's tid	117
Vejles ældste veje	169
Biografiske data for bidragydere til bogen	187
Vejle Amts Årbøgers monografier	188

Vejle Amts Historiske Samfund har gerne villet markere Vejle bys 650 års jubilæum ved at udgive nærværende skrift, der omfatter 5 afhandlinger, som alle på forskellig vis belyser træk af byens historie i de forløbne århundreder. Det er vort håb, at jubilæumsskriftet vil kunne indgå som et nyttigt og oplysende supplement til de mange andre markeringer af jubilæet, som har fundet sted i jubilæumsåret, og som også har omfattet optrin og optog fra byens historie. Vi bringer en varm tak til Vejle kommune for et væsentligt økonomisk bidrag, uden hvilket det ikke ville have været muligt at udgive skriftet.

Bestyrelsen for
Vejle Amts Historiske Samfund.

Oktober 1977.

*Et sølvskjold med blå bølger
og en rød bro, der forbinder to grønne høje,
hver besat med en grøn plante.*

Om Vejle byvåben.

Af Aksel Nellemann.

Vejle byvåbens udseende og blasonering blev godkendt i indenrigsministeriet i 1938. Den 24. marts dette år meddelte »Statstidende«, at våbenet var blevet »anmeldt den 11. December 1937 kl. 11⁵⁰ af Vejle Købstad og registreret den 15. Marts 1938«.

Spørger man nu, hvordan våbenet er kommet til verden, og hvad der er gået forud, før det fik sin endelige udformning, må det første svar blive, at dets oprindelse ligger langt tilbage i tiden. Våbenbilledet med bølger, bro, høje og planter anvendtes allerede i middelalderen i segl vedhæftet betydningsfulde skrivelser.

Rigsarkivet i København opbevarer en del sådanne beseglede skrivelser i sine samlinger. Der kan de originale segl studeres, men i øvrigt er de fire eksisterende varianter af Vejle bys gamle segl afbildet i det fornemme værk, heraldikeren Poul Bredo Grandjean udgav i 1937 under titlen: »Danske Købstæders Segl indtil 1660«. Dette værks billeder af Vejleseglene er gengivet på side 12 og 15.

Seglet afbildet som nr. 1 findes bevareret i to eksemplarer, det ene er vedhængt et dokument fra 1421 med de jyske og

slesvigske stænders vidnesbyrd i den slesvigske sag, det andet besegler en hyltingsakt fra 1423. Seglet afbildet som nr. 2 findes bevaret på en skrivelse fra 1556. Disse tre segl er de ældste bevarede Vejlesegl.

At det er de ældste bevarede, betyder imidlertid ikke uden videre, at året 1421 og året 1556 er de første lejligheder, ved hvilke de pågældende to typer segl har været anvendt. De kan meget vel have været anvendt til besegling af endnu ældre dokumenter, der i tidens løb er gået tabt. Man må endda føje til, at selv om det umiddelbart forekommer sandsynligt, at seglbilledet, der vises som nr. 1, er ældre end det, der ses som nr. 2, er det ikke givet, at sagen forholder sig således.

Poul Bredo Grandjean hævdede, at seglbilledet, der vises som nr. 1, er ældst. Han mente, at dets udformning måtte være sket i tiden omkring år 1300. Seglbilledet, der ses som nr. 2, antog han for udformet i tidsrummet mellem 1350 og 1400. Beklageligvis kender man ikke de kriterier, han har lagt til grund for aldersbedømmelsen, men så vidt man kan skønne, byggede han på kunststilen i billedfremstillingen.

Nr. 1.

Nr. 2.

Billederne viser seglene i naturlig størrelse.

Hans bedømmelse blev imidlertid anfægtet i en artikel af Frederik Orluf i »Veje Amts Aarbog« 1950. Orluf byggede sin tidsbestemmelse på en skrift-historisk (palæografisk) undersøgelse af bogstavformerne i seglenes latinske omskrift. Som man vil kunne se, bærer seglet nr. 1 omskriften SIGILLUM CIVITATIS WÆTHÆLÆ og seglet nr. 2 omskriften SIGILLU' CIVITATIS WEDALA. Oversat til dansk betyder begge omskrifter: Vejle bys segl.

Orluf påviste, at bogstavformerne i seglet nr. 2 er former, man anvendte i tiden mellem 1325 og 1375, og han fremsatte yderligere den hypotese, at dette segl muligvis blev brugt første gang i forbindelse med byprivilegiernes udstedelse i 1327. Desuden hævdede han, at formen Wæthælæ i seglet nr. 1 er folkesprogets form for ordet Vejle, og at seglet nr. 1 derfor må være yngre end seglet nr. 2, der bærer den latiniserede form Wedala. Endelig påstod han, at »det, seglbillederne forestiller«, bekræfter den opfattelse, at seglbilledet nr. 2 er ældst.

Det vil føre for vidt at referere hele Orlufs udredning; det skal blot anføres, at han nåede til følgende konklusion: Gravøren til seglet afbildet som nr. 1 må have haft seglet afbildet som nr. 2 at se efter.

Der skal ikke her tages stilling til, hvorvidt Grandjean eller Orluf har ret. En anden sag er, at dét af de to seglbilleder, der er forbillede for Vejles nuværende byvåben, tydeligvis er billedet, der vises som nr. 1. Forklaringen herpå er ganske enkel. Det var Grandjean, som i 1937 komponerede byvåbenet, og for

*Jacob Langebeks tegning
af Vejle bys segl.
Efter fotografi optaget i 1977 af Rigsarkivet.*

ham måtte det være naturligt at søge forbilledet i det seglbillede, han anså for ældst. I øvrigt fremkom Orlufs argumentation som nævnt først i 1950; i 1937 herskede der ikke nogen tvivl om, hvilket segl der var det ældste.

Det bør nævnes, at der findes en tegning af seglet afbildet som nr. 1 i Jacob Langebeks samling af segltegninger i Rigsarkivet. Langebek, der levede fra 1710 til 1775, er kendt for sit store arbejde med indsamling af kilder til dansk historie. Tegningen af Vejlesegllet, der er gengivet ovenfor, er ifølge hans notater udført på grundlag af seglet fra 1421.

Et seglbillede frembringer man ved hjælp af et signet, d.v.s. et stempel med indgraveret motiv. På borgmesterkontoret i

*Messingsignet
på borgmesterkontoret i Vejle.
Efter fotografi optaget i 1977
af K. E. Steenberg.*

Vejle opbevares signetet til seglet nr. 2. Det er af messing. En overgang mente man, at dette signet ikke kunne være middelalderligt, ja ikke engang kunne være særlig gammelt, men var en kopi eller, om man vil, en forfalskning fremstillet med seglet fra 1423 som forbillede.

Det var heraldikeren Anders Thiset, som lancerede denne opfattelse i 1893 i »Tidsskrift for Kunstindustri«. Uden at anføre nogen kilder for sin oplysning, hævdede han, at Vejle »i den nyeste Tid« har »ladet sig stikke et nyt Signet efter Sigillet fra 1423«.

Det er ikke nemt at få øje på, hvad der ligger til grund for Thisets påstand.

Måske er forklaringen, at han ikke har kendt dokumentet fra 1556 med seglet afbildet som nr. 2; han nævner det i hvert fald ikke i sin artikel i »Tidsskrift for Kunstindustri«. Derimod viser artiklen, at han kendte udseendet af det segl, som er vedhæftet hyldingsakten af 1423. Muligvis har han da sluttet, at signetet på borgmesterkontoret nødvendigvis må være en kopi, fordi både billede og omskrift i det afviger fra 1423-seglet.

Hans påstand vandt indpas i »Vejle Bys Historie«, som udkom i 1927. Dette værk fortæller side 10, at signetet på borgmesterkontoret »muligvis er lavet Aar 1423«, men side 423 under »Tilføjelser og Rettelser« ændres denne oplysning til følgende: »Ved Beskrivelsen af Byens gamle Segl er der indløbet en slem Fejl. Der siges, at det ældste Signet findes paa Borgmesterkontoret, men det er dog kun et nyere Signet, der er lavet efter det ældste, som nu ikke længere findes«.

Senere er det godtgjort, at Thisets påstand er forkert. Den 10. februar 1937 opfordrede Nationalmuseets 2. afdeling Vejle by til at indsende signetet til undersøgelse. Anmodningen blev efterkommet, og resultatet af undersøgelsen meddeltes kommunen i et brev af 23. februar samme år. Nationalmuseet fastslog, at der »ikke er fjerneste Grund til« at anse signetet for at være en forfalskning eller moderne kopi.

Om den opfattelse, at det skulle være en kopi, skrev museet, at den »mere end tilstrækkeligt modbevises af hele dets Udseende, bl. a. Træskaftet, der vel nok maa være en Hundrede Aar gammel, og tilhører en Tid, paa hvilken det vilde

være komplet umuligt at efterligne de middelalderlige Bogstavers Form paa en saa skuffende Maade, hvilket selv for en moderne, skolet Gravør vilde være meget vanskeligt«. Endvidere oplyste Nationalmuseet, at signetets alder naturligvis er »noget vanskeligt at angive, men man tager næppe fejl ved at henføre den til Tiden 1350—75. I hvert Fald synes det ikke at kunne være yngre end 1400«.

At signetet må henføres til tiden 1350—1375 eller i hvert fald til tiden før 1400, kan umiddelbart vække forundring. Som før meddelt, anvendtes seglet, der er afbildet som nr. 1, og til hvilket der jo også må have eksisteret et signet, så sent som 1423, det vil altså sige, efter signetet til seglet afbildet som nr. 2 var lavet. Herom anførte Nationalmuseet: »Forklaringen paa hele dette unægtelig meget mærkelige Forhold med to hinanden meget nærstående Signeter er da vist den, at de har været i Brug samtidig, et Forhold, der efter hvad den paa dette Omraade særlig Sagkyndige, Arkivar Grandjean i Rigsarkivet, oplyser, ogsaa kendes andetsteds fra«.

Hvorom alting er, må det være utvivlsomt, at signetet på Vejle borgmesterkontor er et stykke middelalderarbejde udført i sidste del af 1300-tallet.

Signetet har for øvrigt været udsat for en anden kalamitet end den at være betegnet som kopi. I »Vejle Bys Historie« citeres nogle oplysninger, der sandsynligvis er nedskrevet af amtmand Hans de Hoffmann omkring 1774. Af dem fremgår, at signetet »blev borte i 1627, da Kejserens Folk var her i Byen, og skal

Nr. 3.

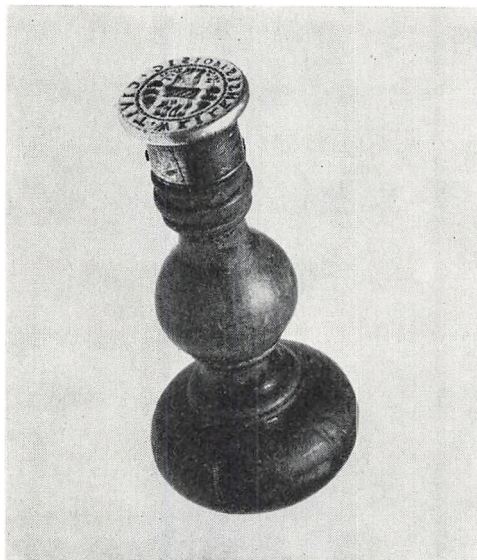
Nr. 4.

Billederne viser seglene i naturlig størrelse.

igien være funden for ungefæhr 60 Aar siden paa Kirkens Hvælving«. Hvis oplysningen er rigtig, har signetet altså ligget på kirkens hvælving i henimod 90 år.

Lader man et øjeblik fantasien råde, kan man forestille sig, at bystyret i 1627, der ikke uden grund frygtede »Kejserens Folk«, lod værdifulde sager gemme på kirkeloftet. Efter krigen må man så have glemt signetet, eller man har ikke kunnet finde det, da sagerne blev hentet ned igen.

De to segl, der er afbildet som nr. 3 og nr. 4, er kun af sekundær interesse i relation til byvåbenet. De er begge tydeligvis

*Sølvsignetet
på borgmesterkontoret i Vejle.
Efter fotografi optaget i 1977
af K. E. Steenberg.*

*Stempelfladen på sølvsignetet i forstørret
gengivelse og »vendt om«, så signetets
spejlskrift fremtræder som normal skrift.
Efter fotografi optaget i 1977 af
K. E. Steenberg.
Billedets diameter er 2¹/₂ gange stemplets.*

forenklede fremstillinger efter seglene nr. 1 og nr. 2. Hvert af dem findes bevaret på flere forskellige dokumenter.

Det ældste eksemplar af seglet afbildet som nr. 3 med omskriften SIGILLUM CIVITATIS VIELLENSIS er vedhæftet et dokument fra 1584, og det ældste eksemplar af seglet afbildet som nr. 4 med omskriften SIG CIVIT WEILENSIS 1601 besegler et dokument fra 1608.

Signetet til det sidstnævnte segl, forarbejdet i sølv og forsynet med træskaft, eksisterer stadig og opbevares på Vejle borgmesterkontor sammen med messingsignetet fra 1300-årene. Det er værd at bemærke, at vi her står over for et segl, der bærer årstal i sin omskrift.

Der er grund til at fastslå, at det årstal, som er indgraveret i sølvsignetet, er 1601 — ikke 1603! Herom skal ganske kort meddeles følgende:

I den tidligere omtalte artikel i »Tidskrift for Kunstindustri« anførte Anders Thiset, at signetet bærer årstallet 1601. Det samme meddeler »Vejle Bys Historie« med den tilføjelse, at de optegnelser, der som nævnt sandsynligvis er nedskrevet af Hans de Hoffmann, fejlagtigt angiver årstallet til 1603. Hans de Hoffmann har imidlertid fået medhold af en kapacitet som Grandjean, der i »Danske Købstæders Segl indtil 1660« oplyste, at årstallet er 1603, og endog understregede sin oplysning med ordene: »Ikke 1601«

som angivet i »Tidsskrift for Kunstindustri«; »3-Tallet er meget slankt, men dog ganske utvivlsomt«.

Det er givet, at Grandjean tog fejl. Den, der som forfatteren til nærværende artikel har set sølvsignetet in natura, vil ikke være i tvivl om, at årstallet er 1601. Imidlertid har Grandjean næppe set signetet, men har lagt et studium af de be-seglede dokumenter i Rigsarkivet til grund for sin påstand. For at få sagen helt afklaret har amtmand A. M. Wamberg anmodet rigsarkivar Johan Hvidtfeldt om at besigtige de pågældende dokumenters segl og meddele, om der står 1601 eller 1603 i dem. Rigsarkivaren har i en skrivelse dateret 21. juli 1977 med-delt, »at en undersøgelse af de tydeligste aftryk af Vejles segl (P. B. Grandjean, Danske Købstæders Segl indtil 1660, tavle 21 e) viser, at årstallet må være 1601. Det er temmelig overraskende, at Grandjean har kunnet tage fejl«.

Det engang så kendte blad »Illustreret Tidende« optrykte i 1877 en tegning af seglet »1601« i en samling billeder med overskriften »Danske Købstæders Vaabener«. Hvordan bladet har kunnet finde på at kalde netop dette segl for Vejle by-våben, lader sig næppe efterforske, men påstanden fører naturligt over til spørgs-målet: Hvordan skete udviklingen fra segl til våben?

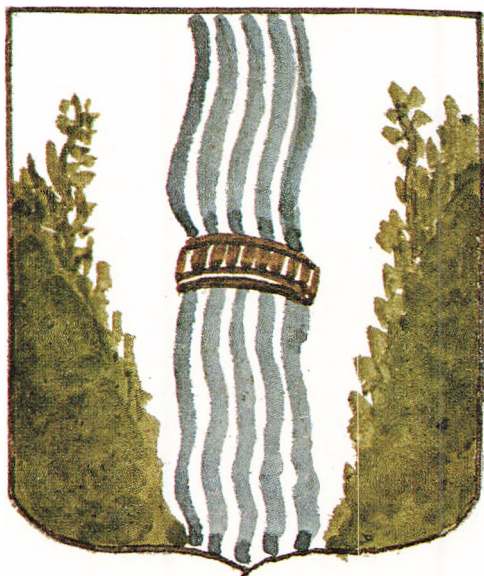
Herpå kan man kortfattet svare, at forskellige byers seglbillede efterhånden har fået plads i skjolde og derefter blev de pågældende købstæders våben. I mange tilfælde varede det dog længe, inden man nåede frem til skjoldformen;

man opfattede ganske simpelt en bys gamle segl som dens våben, således som eksemplet fra »Illustreret Tidende« viser.

Et andet eksempel findes i Erich Pontoppidans »Den danske Atlas« tomus V, 2. bind, der udkom i 1769. Under afsnit-tet om Vejle kan man læse følgende: »Byens Vaaben er endeel Strømme, lø-bende imellem tvende høie Bierge, og med en Broe over i Form af en Bue, som sammenføier disse Bierge, hvilke med høie Træer ere beplantede. Dette sigter alt paa Byens Situation, og sees saaledes i dens gamle Stads-Sigil, som har denne Omskrift: SIGILLVM CIVITATIS WEDELENSIS«.

Også »Trap Danmark« har beskæfti-get sig med Vejle bys segl. Værkets 2. ud-gaves sjette del fra 1879 indeholder et billede af seglet »1601«, som fejlagtigt benævnes »Byens ældste bekendte Segl«, og i 3. udgave, der udkom i årene 1898—1906, finder man et billede af seglet fra 1421. Samme billede er optrykt uden kommentarer i 4. udgaves bind VII i 1926. 5. udgaves bind VIII, 3, der ud-kom i 1964, bringer ligeledes et billede af seglet fra 1421, men denne gang i mindre format end i 3. og 4. udgave. Man må nok hævde, at det havde været mere op-portunt, om 5. udgave havde bragt et billede af det byvåben, der blev godkendt i 1938.

I relation til, at man gennem lange tider så bort fra en klar distinktion mellem be-greberne segl og våben, bør nævnes, at forskellige direktiver, der i tidens løb blev udstedt af staten, faktisk forudsatte, at hver købstad havde et våben eller segl.

Vejle

*J. G. Burman Beckers tegning
af Vejle byvåben.*

*Efter fotografi optaget i 1977 af
Det kongelige Bibliotek.*

Et eksempel herpå er en forordning af 5. marts 1695, ifølge hvis § 2 der på de offentlige herberg- eller værtshuse i købstæderne skal være ophængt et skilt med byens våben. Et andet eksempel findes i en cancelliskrivelse af 26. september 1795, som krævede, at bekendtgørelser angående byernes eller deres borgers tarv bør opslås på byernes rådstuedør og byernes porte under magistratens hånd og segl. Man kan også nævne et reglement af 4. juni 1802 for borgervæbningen i købstæderne, som anfører, at borgerfanden skal indeholde byens navn og våben.

Som man vil se, tales der i ét af de tre anførte eksempler om segl, i to om våben.

Ikke blot store fornemme publikationer som Pontoppidans »Den danske Atlas« og »Trap Danmark« har udvist interesse for Vejles våben (segl). I Det kongelige Biblioteks håndskriftafdeling opbevares et lille værk fra 1863 med titlen »Kjøbstædernes Vaaben«. Det indeholder en række farvelagte tegninger af byvåbener udført af J. G. Burman Becker, der en overgang havde været hofapoteker i København, men i 1845 afhændede apoteket og derefter helt hengav sig til sine historiske interesser.

Anders Thiset anfører, at Burman Beckers tegninger er »slet udførte«, og deri har han ret, men det bør tilføjes, at Burman Becker er den første, der har indtegnet billedelementerne fra Vejleseglene i et skjold.

I december 1885 udstedte indenrigsministeriet et cirkulære, som anmodede magistraterne i købstæderne om at indsende afbildning eller seglaftryk af købstædernes våben tilligemed den oplysning, der måtte kunne fremskaffes om hjemmelen for samme. Svaret fra Vejle, der er dateret »Veile Byfogden d. 18. Januar 1886«, lyder i sin korthed således: »I Henhold til det høie Ministeriums Cirkulære af 30. f. M. har jeg herved den Ære at fremsende 2 Seglaftryk af Veile Kjøbstads Vaaben med Bemærkning om, at jeg ikke har været istand til at skaffe nogen Oplysning om Hjemmelen for samme«.

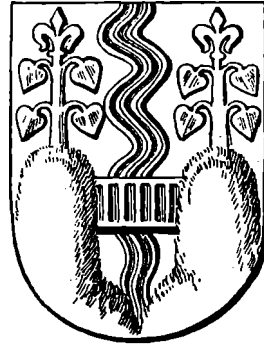
De to seglaftryk, som byfogden indsendte, var aftryk af de to tidligere om-

talte signeter, der stadig ligger på borgmesterkontoret. Aftrykkene befinder sig den dag i dag i Rigsarkivets seglsamling. I øvrigt kan man konstatere i såvel ministeriets cirkulære som byfogdens svar, at begreberne segl og våben endnu i 1885—1886 opfattedes som identiske.

Der skulle imidlertid kun gå få år efter byfogdens indberetning, før man på officielt niveau foretog det første forsøg på at udforme et korrekt byvåben for Vejle — såvel som for andre byer. Det skete i forbindelse med, at man i begyndelsen af 1890'erne opførte vore landsarkivbygninger. I den anledning anmodede regeringen Anders Thiset om at samle afbildninger af samtlige danske by- og herredsvåben. Da Thiset havde afsluttet arbejdet hermed, skrev han efter opfordring den tidligere omtalte artikel i »Tidsskrift for Kunstindustri«. Artiklen, der blev optrykt af flere gange i tidsskriftets årgange 1893 og 1894 under overskriften »Om danske By- og Herredsvåben«, er illustreret med billeder, der fremtræder som våbenskjolde, hvori byernes og herredernes seglbilleder er indtegnet.

Den bygning i Viborg, hvor Landsarkivet for Nørrejylland har domicil, er udsmykket med adskillige våbener udført i Kähler keramik. Deriblandt findes også et med betegnelsen: Vejle — Löver Syssel. Som billedet side 20 viser, er det dog helt anderledes komponeret end det våben, byen fik godkendt i 1938.

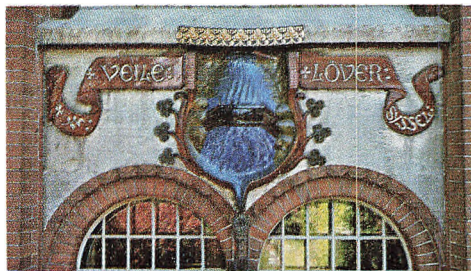
Startskuddet til udformningen af byens nuværende våben kom i 1936, da ministeriet for handel, industri og søfart den

Vejle byvåben,
som Anders Thiset afbildede det i
»Tidsskrift for Kunstindustri« 1893.

9. november udstedte »Bekendtgørelse om Anmeldelse af Kommunevåben og -segl«. Bekendtgørelsen blev fulgt op af en skrivelse fra indenrigsministeriet dateret 3. december 1936. Kort udtrykt gik disse publikationer ud på, at kommunevåben og -segl nu kunne blive godkendt ved indenrigsministeriets foranstaltning og opnå beskyttelse ved anmeldelse til et under patent- og varemærkedirektoratet ført register. De kommuner, der var interesseret, skulle foretage en anmeldelse ledsaget af »en ogsaa i Henseende til Farver nøjagtigt udført Gengivelse af Mærket —«.

Vejle kommune reagerede positivt på de ministerielle direktiver og anmodede i september 1937 Grandjean om assistance. I skrivelsen til denne anførte man, som sandt var: »Vejle har formentlig ikke noget officielt Vaaben; mulig er vort ældste Sigillum benyttet som Vaaben«. Efter Grandjeans anvisning udarbejdede våbentegneren, gravør F. Britze derefter

*Veje byvåben i Kähler keramik
på Landsarkivet for Nørrejylland.
Efter fotografi optaget i 1977 af
arkivets fotograf Ejvind Rasmussen.*

tegning og kliché til byvåbenet i den udformning som vist side 9. Våbenet respekterer den gode heraldiks regler, at der ikke må anvendes andre farver end rødt, blå, grønt og sort og metallerne sølv og guld.

I Veje er interessen stor for såvel byens gamle segl som dens våben. På Veje rådhus er der i tidens løb blevet anbragt tre farvelagte udsmykninger med de to ældste segl som forbillede — en i byrådssalen, en i amtsrådssalen og en på trappe-

gangen op til disse to lokaler. Det bør anføres, at disse udsmykninger ikke er nøjagtige gengivelser af seglbillederne; de respektive kunstnere har behandlet seglforbillederne individuelt, men den dekorative virkning er uomtvistelig. En nøjagtig gengivelse af seglbilledet og omskriften i det gamle messingsignet finder man imidlertid i byens borgmesterkæde. Dette smukke stykke kunsthåndværk er fremstillet i 1965 i Hans Hansens sølvsmedie i Kolding med Bent Gabrielsen Pedersen som designer. Kæden er af guld, leddene i 14 karat og seglbilledet i 20 karat. Den er skænket byen af firmaet Dandy i anledning af dettes 50 års jubilæum.

Sluttelig skal det nævnes, at der findes et farvelagt Veje byvåben i festsalen på Københavns rådhus og et på trappegangen i Kommunernes Landsforenings bygning i København. Ingen af disse to våbener er dog i overensstemmelse med de strenge heraldiske love, som er overholdt i våbenet af 1938.

KILDER.

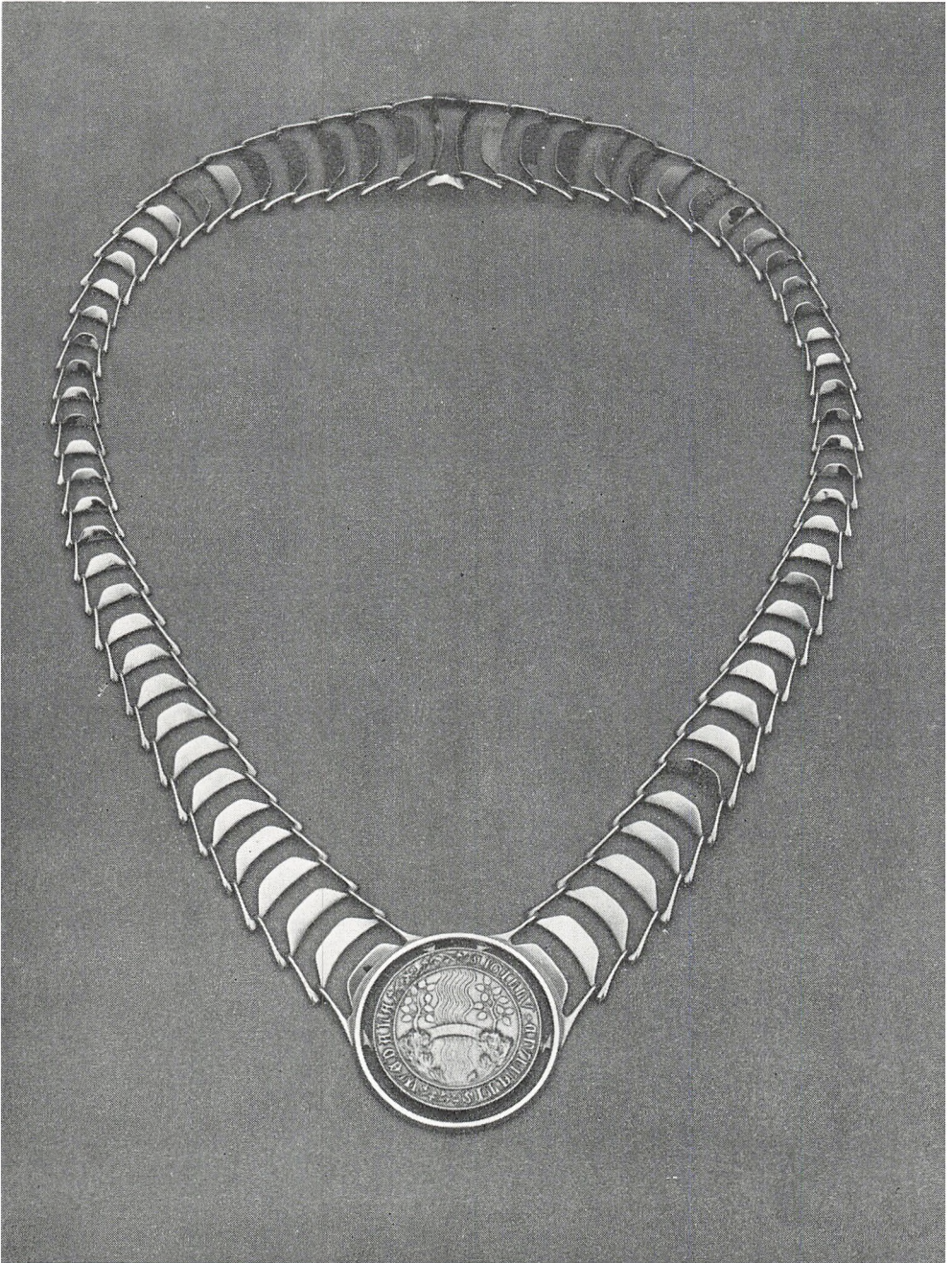
Arkivalier.

Rigsarkivet opbevarer dokumentet med de jyske og slesvigske stænders vidnesbyrd i den slesvigske sag dateret 4. august 1421 og vedhængt et stort antal segl, deriblandt Vejleseglet. (Dokumentet er omtalt i bl. a. »Regasta Diplomatica historica Danicæ I« (1847), side 389, nr. 3365, og Erslev: »Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen III 1401—1450« (1906), side 288, nr. 5932).

I samme arkiv findes hyldingsakten fra 1423 og dokumentet med seglet fra 1556. Sidstnævnte er placeret som indlæg til registranterne samt

henlagte sager. Langebeks tegning af 1421-seglet er anbragt i dennes samling af segltegninger under 3b. I arkivets seglsamling opbevares som nævnt de to segl, Veje byfoged indsendte i 1886, og sammesteds gemmes byfogdens brev af 18. januar.

Landsarkivet for Nørrejylland meddeler, at de oplysninger, der formodentlig er nedskrevet af Hans de Hoffmann, sikkert ligger under arkivnummer H 7 (809), løbenummer 6. Det har imidlertid ikke været muligt at verificere

Veje bys borgmesterkæde.

Hoffmanns oplysninger citeret i »Vejle Bys Historie« i forbindelse med udarbejdelsen af nærværende artikel, da de pågældende arkivalier var udlånt under forfatterens besøg i landsarkivet.

Vejle bys arkiv opbevarer en mappe mærket D. K. 351.07.34. Mappen indeholder dels dokumenter vedrørende proceduren om tilblivelsen

af våbenet i 1936—1938, dels korrespondancen med Nationalmuseet angående messingsignetet fra 1300-årene.

Det kongelige Biblioteks håndskriftafdeling har J. G. Burman Beckers »Kjøbstædernes Vaaben« i Ny kongelig samling 4., 811c Bl. 2r.

Litteratur.

Poul Bredo Grandjean: »Danske Købstæders Segl indtil 1660« (1937), side 9, 11, 14, 43 og 44 samt tavle 21.

Samme forfatter: »Dansk Heraldik« (1919).

Samme forfatter: »Dansk Sigillografi« (1944).

Anders Thiset: »Om danske By- og Herredsvaaben« i »Tidsskrift for Kunstindustri« 1893 og 1894. Vejle er omtalt 1893, side 164—165.

Frederik Orluf: »Veiles ældste Bysegel« i »Vejle Amts Aarbog« 1950, side 5—22, og »Vejle Amts Aarbog« 1951, side 220—222, sidstnævnte sted med imødegåelse af en anmeldelse af Helge Søgaard i »Jyllandsposten« den 18. februar 1951.

»Vejle Bys Historie«, redigeret af C. V. Petersen (1927), side 10—11 og side 423.

Erich Pontoppidan: »Den danske Atlas« toms V, 2. bind (1769), side 935.

»Trap Danmark«, 2., 3., 4. og 5. udgave.

P. F. Schou: »Kjøbstædernes Forfatning og Styrelse« (1901), 13. afsnit, side 285—286 om »Kjøbstædernes Vaaben og Segl«.

»Vejle Amts Aarbog« 1960 (side 8—9, hvor amtmand A. M. Wamberg i artiklen »Vejle amtskommunes våben« nævner seglafbildingen i amtsrådsalen på Vejle rådhus).

»Illustreret Tidende« 1877, side 427.

»Statstidende« den 24. marts 1938.

Relevante artikler i »Dansk biografisk Leksikon«.

Svend Tito Achen og Ole Rostock: »Bibliografi over heraldisk litteratur i Danmark og om Danmark 1589—1969« (1971).

Ældre kulturhistoriske bygninger i Vejle.

Af Helge Andreassen.

Af middelalderens bygninger i Vejle er der ikke levnet meget, men bevaret er dog kirkerne i Engum, Hornstrup, Høver, Højen, Skibet og Vinding og Sct. Nicolai Kirke i Vejle, hvori større eller mindre dele af de oprindelige bygninger endnu findes.

Af Vejles ældste sortebrødre kloster, der sikkert oprindeligt har været af træ, finder man ikke mere spor, men man støder af og til på bygningsrester fra det kloster af sten, der senere byggedes i området nord for Vejle rådhus. I 1923 fandt man resterne af klostrets gamle teglovn ved foden af Jagtvejen, eller som stedet tidligere hed: Lillebjerg, en nogenlunde velbevaret middelalderlig teglovnsruin. På den gamle ovn menes murstenene til klostrets bygninger at være brændt.

Den første klosterkirke i Vejle grundlagdes omkring 1310 og opførtes af træ. Den var stadig i brug i 1355, da munkene fik et paveligt afladsbrev til hjælp ved opførelsen af en stenkirke, som påbegyndtes samme år og byggedes med sten fra teglovnen ved Lillebjerg. Klosteret nedreves først i 1780.

I Vejle skal man helt frem til sidste halvdel af det attende århundrede, inden

man træffer på egentlig bevaringsværdige borgerhuse, hvilket skyldes, at byen gennem tiderne har lidt slemt under krige, pest og store ildebrande.

Allerede i 1247 afbrændtes byen af hertug Abels soldater i krigen mellem ham og hans broder, kong Erik Plovpenning, altså 80 år før den fornyelse af Vejle købstads privilegier, der sædvanligvis bruges som udgangspunkt for byens alder som købstad. I 1524 blev store dele af byen atter ødelagt af en ildebrand. Formentlig har der været tale om hovedparten af den nuværende hovedgade.

Dengang var husene af lerklinet bindingsværk og tækket med strå, en meget brandfarlig byggemåde, som bevaredes helt op i det attende århundrede til trods for, at ilden, der i disse år atter og atter hjemsøgte byen, ikke levnede noget, hvor den huserede.

I 1530 hærgedes byen igen af en stor brand, hvor foruden flere bygninger også byens gamle rådhus brændte. Dette rådhus lå på hjørnet af Kirkegade og Grønegade, og en del af den daværende rådhuskælder er i øvrigt bevaret som kælder i forbindelse med antikvarboghandelen dér.

Samme år, som branden hærgede, nedlagdes klostret, og da byen fik klosterbygningerne overdraget, indrettedes der i 1531 rådhus i vestfløjen, der var 2 etager høj.

I 1553 var ilden igen på spil, og ved den lejlighed brændte atter mange af byens huse. For at bøde herpå eftergav Christian den 3. Vejle byskatten et år.

I 1584 var der pest i byen, hvorved 500 mennesker omkom. Det var ca. halvdelen af byens indbyggere.

I 1595 hærgedes byen af ildebrand, der begyndte i byens vandmølle i Fiskergade. Ved branden gik 87 gårde og boliger i Fiskergade og Søndergade op i luer, og også byens søndre porthus brændte.

Fra 1627 til 1629 holdt de kejserlige tropper byen besat. De forskansede sig i rådhuset og i Sct. Nicolai kirke, og da de drog bort, efterlod de omkring 200 dels nedbrændte, dels nedbrudte bygninger, så hele gader lå øde hen.

I årene 1644—1645 besatte de svenske tropper byen, og de var om muligt værre end deres forgængere.

I 1658 besattes byen af polske hjælpe-tropper; de fuldstændiggjorde ødelæggelsen, der ikke blev mindre af, at der samtidig udbrød pest i byen. Ved fredsslutningen var der ifølge overleveringen kun 29 beboede huse tilbage i byen.

I 1739 huserede ilden igen i byen, hvorved bl. a. begge byens præsteboliger brændte, og de var endnu ikke genopbygget 30 år senere. Det område, der brændte, var området mellem Grønnegade, Torvegade og Kirkegade, hvor dog Residentsgården (Niels Jonsens gamle gård) undgik at blive flammernes bytte.

I 1786 nedbrændte 34 gårde og huse i Nørregade ved en brand, der skyldtes en stor drengs letsindige omgang med en nøglebøsse i ejendommen Nørregade 12. Brandens omfang skyldtes dels den stride blæst, dels at branden nåede frem til den netop sidste år nedbrudte ejendom, Nørregade 22 (dengang nr. 16), hvori byens garnison havde til huse, og hvor man opbevarede garnisonens krudtbeholdning af »ungefæhr 15 Pund«. Det lykkedes ikke at bjærge krudtet, inden ilden nåede det. Ved eksplosionen bredte ilden sig til gadens anden side, så hele Nørregade var et flammehav.

Allerede samme år opførtes alle husene efter en plan af den kendte bygmester og landinspektør Anders Christensen Kruise fra Horsens, der i Vejle også er kendt for opførelsen af byens tredje rådhus i 1780. Han arbejdede i regelen sammen med arkitekten og billedhuggeren Jens Hiernø, som skar Sct. Nicolai Kirkes smukke alter og tegnede den nu fredede ejendom Søndergade 14 i 1799. A. Kruise forestod også restaureringen af Sct. Nicolai Kirke i 1791.

I 1827 fik Vejle sit første pengeinstitut, Vejle Byes og Amts Sparekasse, i 1828 en avis, og snart kom den ene virksomhed efter den anden til.

I 1849 nåede krigen igen byen. I 1854 fik byen endnu et pengeinstitut: Vejle Bank.

I 1856 opførtes det sygehus, der i dag er en del af Vejle kommunes administrationsbygning.

9. marts 1864 besattes byen af østrigske og senere af prøjsiske soldater. I 1865

Vejle.

Udsigt over Vejle ca. 1850.

H. Engel, Næstved. Kolding.

fik byen sin anden avis, Vejle Amts Folkeblad. I 1878 opførtes byens nuværende rådhus. I 1866 fik Sct. Nicolai Kirke sit nye tårn med den forgyldte vejrhane. I 1868 blev Vejle station på den jyske længdebane.

I 1894 blev Vejle jernbaneknudepunkt, idet der anlagdes en bane til Give, den der går videre til Herning og Struer, medens et privat baneselskab i 1897 anlagde privatbanen Vejle—Vandel, der i 1919 forlængedes til Grindsted. Alt sammen ting, der fik byen til at blomstre op.

Omkring 1930 etableredes der højbane gennem Vejle, hvad der, måske på grund af manglende forudseenhed, delte byen i 2 dele og lukkede nogle af de tværgående gader i øst-vestlig retning i byens gadenet. Ved arbejdet med højbanen anvendtes en ret kraftig funderingsmetode, nedramning af Franki-pæle, en metode, hvori nogle mente at finde en årsag til mange revneskader i den daværende gamle bo-

ligmasse, medens andre mente, revneskaderne skyldtes grundvandssænkninger.

Omtrent samtidig rørlagdes den såkaldte Mølleå i Dæmningens ene side, og et af Vejles idylliske aktiver, kanalgaden Dæmningen, forsvandt og afløstes af den nuværende Dæmningen, en bred gade, nødvendiggjort af den stadig stigende trafik, der alt for stærkt belastede byens hovedgade.

Siden 1935 har krydset Kirkegade—Dæmningen været Danmarks mest trafikerede kryds, og færdselen er efterhånden så stærk, at man nu er i gang med at opføre en bro, der skal lede en del af den trafik, der før skulle ned gennem Vejle, over Vejle Fjord. Forinden var dog etableret endnu 2 aflastningsveje, den ene, Boulevarden vest om byen, den anden, Toldbodvej—Østergade øst om byen over Vejle Havn.

Omkring århundredskiftet begyndte bebyggelsen at kravle op ad bakkerne.

Den gamle ejendom, Nørregade 22, under nedrivning.

Først var det parcelhuse, de såkaldte villaer, i 1930'erne et enkelt højhus i Mølholm, så nogle rækkehuse. Og i 1951 påbegyndte Arbejdernes Andelsboligforening, der siden 1928 havde bygget i Vestbyen (medens Boligforeningen Østerbo havde bygget det store byggeri i byens østlige del), et byggeri på herregården Petersholms marker, en 3-etagers parkbebyggelse, MØLLEVANGEN, så nu var også de højere huse kravlet op på bakkerne, der i de kommende år bebyggedes mere og mere. De høje huse er nu også nået helt ud i forstaden Bredballe, der også er udbygget med parcelhuse omkring den nye Hældagerskole samt i tilknytning til Kirkebakkeskolen den under udførelse værende Bredballe Villa-park, og på Søndermarken, hvor forstaden Løget By er under opførelse.

De mange omvæltninger, der i de senere år er foregået i selve Vejle, er ikke gået sporeløst hen over byen, der for en udefra kommende godt på sine steder kan minde om en krigshærget by på grund af de mange år fra gadegennembrud og nedbrydninger.

Udviklingen er heller ikke gået sporeløst hen over de smukke huse, der byggedes efter branden i 1786, i den tid, man kalder byggeriets guldalder. Så sent som sidste år nedrev man den smukke ejendom, Nørregade 22, der burde have været bevaret.

I det følgende omtales nogle af de ældre kulturhistoriske bygninger, der endnu findes i området inden for den bygrænse, Vejle fik ved kommunesammenlægningerne i 1970. De medtagne huse er bygninger inden for følgende grupper:

1. Offentlige bygninger.
2. Kirker og præstegårde.
3. Slotte og herregårde.
4. Sygehuse og hospitaler.
5. Vind- og vandmøller.
6. Skoler.
7. Forsamlingsbygninger m. v.
8. Andre bygninger.

Ikke alle bygninger, som måske kunne fortjene det, er medtaget. Inden for visse

grupper har et skøn måttet afgøre, hvad der måtte medtages.

Der er kun medtaget huse, der er mindst 50 år gamle, i den efterfølgende oversigt.

Medens man tidligere regnede 100 år som en passende alder på et hus, der skulle kunne betegnes som gammelt, går alt nu så hurtigt, at man regner med, at 50 år er tilstrækkeligt til, at huset må henregnes til de ældre.

1. *L. nr.: 1.*
2. *Matr. nr.: 346a V.K.B.*
3. *Gade: Rådhusstorvet.*
Sogn: Sct. Nicolai.
4. *Navn: Vejle Rådhus.*
5. *Ejer: Vejle kommune.*

VEJLE RÅDHUS er opført 1878—1879 som Vejles såkaldte fjerde rådhus med arkitekt Carl Vilhelm Frederik Lendorf, Odense, som arkitekt. Grundstenen lagdes 20. maj 1878, rejsegildet var 23.

august, og næste sommer blev bygningen taget i brug.

Det tredje rådhus, der lå på omtrent samme plads, var opført 1780 med bygmester Anders Christensen Kruuse, Hor-

sens, som arkitekt, medens det andet rådhus var indrettet i Vejles gamle sortebrødre kloster, der lå, hvor nu Kloster-gades Skole og badeanstalten ligger, og hvortil rådhuset flyttedes, da det første rådhus, der lå på hjørnet af Grønnegade og Residents-gade (nu Kirkegade), nedbrændte under den store brand 1530.

Indvendigt restaureredes rådhuset i året 1919—1920 af Københavns rådhus' kendte arkitekt, professor Martin Nyrop, men herfra er de fleste spor forsvundet ved senere istandsættelser.

Rådhuset er opført over en af hugne gra-

nitkvadre opført parterreetage i 2 etager af røde sten med tage af skifer og med tårn, som det hør og bør sig et rådhus.

Rådhuset havde i de første 40 år en stor forsamlings-sal i stueetagen, der blev brugt til foredrag, politiske møder o. lign., men ved gennemførelsen af den nye retsplejelov ombyggedes salen til retslokaler og kontorer, hvad der afstedkom et stort savn, indtil man fik salene i Vejle Håndværkerforening og Arbejder-nes Forsamlingsbygning, hvoraf nu kun den sidste findes, mens den første er om-dannet til biograf.

Stilen er nygotik.

1. *L. nr.: 2.*
2. *Matr.: nr.: 318a V.K.B.*
3. *Gade: Vedelsgade 17.*
Sogn: Sct. Nicolai.
4. *Navn: Amtsgården.*
5. *Ejer: Staten.*

AMTSGÅRDEN er opført 1899—1900 med kgl. bygningsinspektør Jens Vilhelm Petersen som arkitekt.

Amtsgården blev opført på den sydvestlige del af den gamle amtsgårds have, efter at staten i 1899 havde solgt den gamle amtsgård og størstedelen af dens have til Vejle kommune, som videre-solgte det, der blev til rest, efter at Orla Lehmannsgade var anlagt fra hovedgaden til den nyanlagte Vedelsgade, hvilket medførte, at en del af den gamle amtsgård blev nedrevet. Den resterende del er »Hammershus« på hjørnet af Orla Lehmannsgade og Torvegade.

Hovedbygningen er 2 etager høj med høj kælder efter forbillede fra det 18. århundrede i den på den tid yndede palæstil, som bl. a. kendetegnes ved de afvalmede tagflader.

Murene er pudsede og hvidtede. Taget

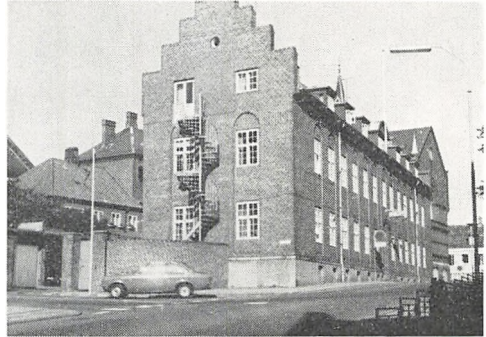
er dækket med sortglaserede tagsten. Indfatningerne om hovedindgangsdøren samt vinduerne mod øst og nord er indrammet af sandsten, medens øvrige dekorative detaljer, såsom guirlander, våbenskjold og indskriftsfriser er af Savonnièresten. Sökkelen og den høje trappe er af granit.

I 1936 og i 1954 er der foretaget mindre tilbygninger til amtsgården. De er begge sket under ledelse af arkitekt, kgl. bygningsinspektør V. Norn.

Ved Amtsgårdens hovedindgang står 3 gamle vildtbanesten fra den vildtbane, Frederik den 2. forordnede indrettet 1579, omfattende Andst, Brusk, Elbo, Holmann og Jerlev herreder. Vildtbanen var oprindeligt afmærket med træstolper, som Frederik den 5. i 1760 erstattede med disse vildtbanesten, hvoraf 2 skal have stået ved Jagtvej.

1. L. nr.: 3.
2. Matr. nr.: 333a V.K.B.
3. Gade: Vedelsgade 1.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Dommergården.
5. Ejer: Staten.

1. L. nr.: 4.
2. Matr. nr.: 334a V.K.B.
3. Gade: Blegbanken 2.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Politigården.
5. Ejer: Justitsministeriet.

DOMMERGÅRDEN opførtes i 1920 på hjørnet af Vedelsgade og Blegbanken efter tegning af den kendte arkitekt, professor Martin Nyrop, der samtidig på Vedelsgades overfor liggende hjørne, med facade mod Blegbanken, havde endnu et stort byggeforetagende igang, en ny politigård.

Dommergården, som staten stod som bygherre for, var en statelig rødstens bygning med rødt tegtag, 2 etager høj mod Vedelsgade, 3 etager høj mod vest og syd, hvor terrænet falder stærkt.

Dommergården indeholder dommerkontorer, fogedrettens kontorer samt kontorer for distriktpoliti, politiets beværter-, sundheds- og restanceafdeling og med adgang fra Blegbanken pas- og hittegods-kontor.

POLITIGÅRDEN er opført i 1919—1920 med professor Martin Nyrop som arkitekt og såvel by som amt som byggherrer.

Retsplejeloven af 1919 var årsag til reorganisationen af politiet, der før havde haft til huse i rådhusets parterreetaage.

Samtidig med at by og amt opførte Politigården, opførte staten en dommergård lige ved siden af på hjørnet af Blegbanken og Vedelsgade med facade mod den sidste.

Politigårdens 2 etager høje murstensbygning har gennemgående blændinger gennem begge etager foroven afsluttet med halvcirkelformede, murede buer. Tag af røde vingetegl og i taget en række kviste.

1. L. nr.: 5.
2. Matr. nr.: 182 V.K.B.
3. Havnegade 34.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Vejle Toldbod.
5. Ejer: Finansministeriet.

TOLDKAMMERET i Vejle er opført i 1907 efter tegning af kgl. bygningsinspektør J. Vilhelm Petersen.

Senere er det ombygget af kgl. bygningsinspektør C. F. Møller, der bl. a. lod gavlen mod vest skalmure, efter at huset var blevet fritliggende.

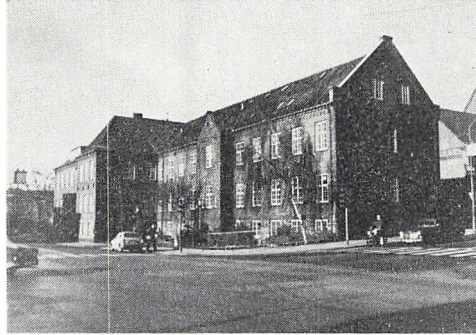
Toldkammeret, eller toldboden, opførtes som afløser for en mindre bygning på hjørnet af Havnegade og Havnepladsen. Toldkammeret er opført af røde mursten og har skifertag. Hjørnet er prydet med et kobberdækket spir.

1. L. nr.: 6.
2. Matr. nr.: Umatrikuleret.
3. Gade: Borgvold 1.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Vejle postkontor.
5. Ejer: Post- og telegrafvæsenet.

POSTHUSET i Vejle er opført i 1897 med kgl. bygningsinspektør, arkitekt J. Vilhelm Petersen som arkitekt. Posthuset er ombygget flere gange.

Posthuset er opført af røde sten og har sort skifertag.

1. *L. nr.:* 7.
2. *Matr. nr.:* 132 V.K.B.
3. *Gade:* Kirketorvet 20.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. *Navn:* Administrationsbygningen.
5. *Ejer:* Vejle kommune.

VEJLE BYS ADMINISTRATIONS-BYGNING er opført i 1856 med kgl. bygningsinspektør C. G. F. Thielemann som arkitekt.

Oprindelig var bygningen sygehus for Vejle amt og by, men overgik i 1898, 8 år efter at det ny sygehus ved Beriderbakken var opført i 1890, til Vejle by som administrationsbygning, idet man i indkøringsperioden benyttede begge bygninger som sygehus.

I 1918 tilbyggedes en ende, hvori der indrettedes bibliotek.

I 1935 udvidedes bygningen igen, efter at biblioteket var flyttet til den nye biblio-

teksbygning på Flegborg, og den kommunale administration tog hele bygningen i anvendelse. (Arkitekt Fritz Jensen).

1954—1955 sattes bygningen ved en mellembygning i forbindelse med den tidligere Kirketorvets Dreng Mellem- og Realskole, der også inddrog i den kommunale administration. (Arkitekt Martin Jensen).

Bygningen er opført af røde mursten på en sokkel af kløvede kampesten for den gamle dels vedkommende, medens de nyere tilbygninger har pudsede sokler.

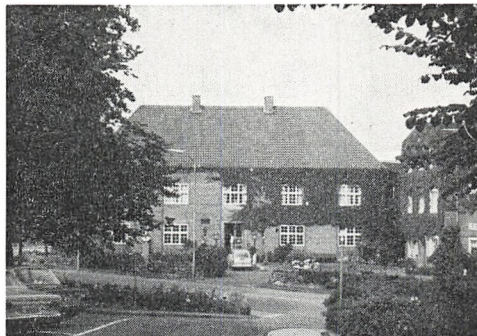
Tagene er af røde vingetegl.

I muren er der et i granit udhugget byvåben.

1. L. nr.: 8.
2. Matr. nr.: Umatrikuleret.
3. Gade: Borgvold 3.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Vejle Hovedbanegård.
5. Ejer: DSB.

HOVEDBANEGÅRDEN er opført 1867—1868 som Vejles første banegård. Arkitekt Thomas Arboe, der var arkitekt ved jernbaneanlæggene (med bopæl i Århus), tegnede jernbanestationen, der senere er udvidet ved arkitekt N. P. Holsøe og stærkt ombygget og moderniseret i trediveerne og senere ved DSB's arkitekt-kontor.

1. L. nr.: 9.
2. Matr. nr.: 97a og 98d af V.K.E.
3. Gade: Flegborg 16 og 18.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Vejle Museum.
5. Ejer: Vejle museumsfond.

VEJLE MUSEUM er opført 1922—1923 med N. Christof Hansen og C. Hess-Petersen som arkitekter.

Den smukke rødstens bygning med rødt afvalmet tegltag er nu udvidet med nabobygningen, der tidligere var bibliotek (tegnet af C. Hess-Petersen).

I de gamle bibliotekslokaler er der nu indrettet et forbilledligt kunstmuseum (arkitekt Knud Hess-Petersen).

Grundlaget for museets opførelse var gaver fra fru Agnes Hviid og fabriksejer C. M. Hess og hustru.

1. L. nr.: 10.
2. Matr. nr.: 132 V.K.B.
3. Gade: Kirketorvet.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Sct. Nicolai Kirke.
5. Ejer: Sct. Nicolai Kirke.

SCT. NICOLAI KIRKE er opført i sidste halvdel af det trettende århundrede i senromansk-unggotisk stil. Oprindelig var kirken med bjælkeloft, men allerede i begyndelsen af det fjortende århundrede indbyggedes der 2 rækker krydshvælvinger, i alt 10, hvilende på slanke runde søjler.

Den oprindelige kirke havde et meget bredt træloft.

Omkring 1400 tilbyggedes kor, overdækket med 2 otteribbede hvælvinger.

Omkring 1450 byggedes et tårn af muresten med krydshvælv i underste etage.

Omkring år 1500 tilføjedes et sideskib mod syd, og den gamle sydmur gennembrødes, så kirken blev en treskibet hal-

kirke med 3 lige høje, krydshvælvede skibe med kor og tårn liggende skævt for kirken.

1519 opførtes mod syd et »Hellig trefoldigheds kapel« og endvidere et delvist overhvalvet kapel på kirkens nordside. 1594 gennemgik kirken en stor hovedistandsættelse.

1627—1629 befæstedes kirken af Wallensteins tropper, og kirken led meget under denne og den følgende krig 1643—1645.

1676 blev kirken skænket til »det astronomiske tårn«, Rundetårn, under Københavns Universitet.

1744 restaureredes kirken og forsynedes med nyt tagværk.

I 1790—1791 restaureredes kirken indvendigt ved bygmester Anders Christensen Kruuse fra Horsens med bistand af billedskæreren og arkitekten Jens Hjernøe, der ved denne lejlighed udførte kirkens nye alter med billede af Carsten

Bræstrup (kopi af billede i katedralen i Bayeux).

1855—1856 nedbrød man kirkens kor og byggede det nuværende kor. Arkitekt var kgl. bygningsinspektør Ferdinand Thielemann.

1862 restaureredes kirken. De runde søjler ommuredes firkantede, og kirken pudsedes. Arkitekt A. Lendorf, Odense. 1887 nedbrødes det gamle skævt for kirken stående tårn, og det nygotiske tårn opførtes efter tegning af arkitekt Ludvig A. Petersen.

1964—1966 restaureredes kirken igen ind- og udvendigt ved arkitekt Helge Andreassen. Kirken fik nyt tag; tårn, spir og vejrhane restaureredes. Kirken fik delvist nyt gulv, alteret restaureredes, orgelpulpeturet og stoleværket ombyggedes, og kirken fik nyt orgel m. v.

Kirkens inventar og udsmykning er særdeles seværdigt.

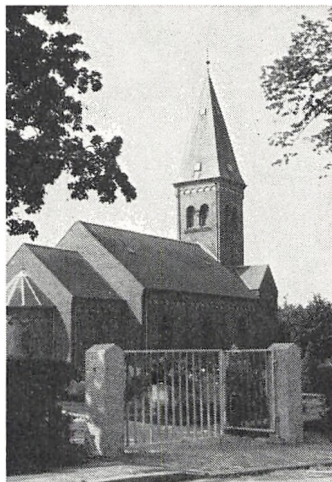
1. *L. nr.: 11.*
2. *Matr. nr.: 242b V.K.B.*
3. *Gade: Jernbanegade/Strandgade.
Sogn: Vor Frelsers.*
4. *Navn: Vor Frelsers Kirke.*
5. *Ejer: Vor Frelsers Kirke.*

VOR FRELSERS KIRKE er opført 1904—1907 efter tegninger af arkitekt, professor Otto Valdemar Koch, der havde vundet en konkurrence om en ny kirke i Vejle.

Professor Koch døde i 1902, og selve arbejdet med kirkens opførelse lededes af arkitekt J. Magdahl Nielsen.

Kirken, der som alle arkitekt Kochs kirker er opført i romansk stil, er en kalket murstensbygning på en høj granitsokkel og har tag af røde teglsten, og tårnet er kobberdækket med 8-kantet spir, 47 m højt.

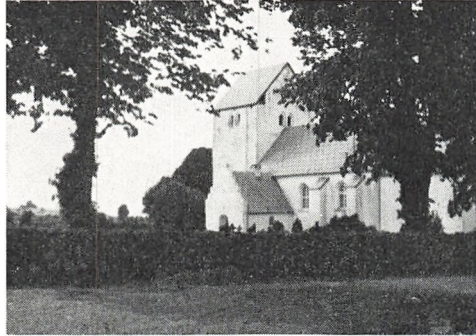
Kirken har 3 skibe, et bredt hvidkalket midterskib og 2 smalle delvist murede sideskibe under et stort tag. Kor med af-

1. L. nr.: 12.
2. Matr. nr.: 26f Bredballe by.
3. Gade: Kirkebakken.
Sogn: Bredballe.
4. Navn: Bredballe Kirke.
5. Ejer: Bredballe Kirke.

skårne hjørner og højt spir på tårn, der løfter sig op gennem det store tag. Koret er hævet over en krypt, hvori der er indrettet konfirmandstue m. v. Kirken har alterbord, sandstens døbefont, prædikestol af murværk og sandsten. Orglet er anbragt i et rum i tårnet over forhallen i forbindelse med et sangpulpitur.

BREDBALLE KIRKE er opført 1905—1907. Arkitekt N. P. Jensen, Odense. Kirken, der er opført af røde mursten, har kor med apsis; skib og tårn mod vest. Tage dækket med skifer. Tårnet har pyramideformet spir. Altertavlen med motiv: Jesus med barn — baggrund Vejle Fjord. Klokke støbt 1906 hos L. Andersen, Århus. Font af cement. Prædikestol fra 1938 med evangelistrelieffer. Skibsmodel fra 1934.

1. L. nr.: 13.
2. Matr. nr.: 1h Engum by.
3. Gade: Engumvej.
Sogn: Engum.
4. Engum Kirke.
5. Ejer: Engum Kirke.

ENGUM KIRKE med romansk kor og skib opført af frådsten.

Tårn mod vest og våbenhus mod syd er sengotiske.

I gotisk tid er der i skibet indbygget 3 krydshvælvinger med profilerede ribber. Omkring år 1500 er den nuværende gavlført på koret samtidig med, at der også her indbyggedes en krydshvælving, denne dog med skarpkantede hvælvinger-ribber. Skibet er af hensyn til hvælvingerne forsynet med stræbepiller. Tårnet har krydshvælving.

Korbuen har kalkmalerier med Kains offer som motiv.

Smukt rokokoinventar skåret af Jens Jensen (d. y.), Horsens.

Altartavlen fra 1959 er udført sammen med præste- og degnestol.

Prædikestolen fra 1765 er opbygget på ældre gotisk stol fra 1610 i pragtfuld rokokoko.

Stoleværket, der afløser et ældre stoleværk fra omkring 1575, er fra 1610 med allegoriske malerier fra ca. 1700.

Orglet og orgelpulpituret fra 1765 er i 1967 restaureret af orgelbygger Walther Frobenius i samarbejde med Lucien Hecklen, Svenning Elmholt og Helge Andreassen under en restaurering af kirken, der regnes tilendebragt i løbet af 1978 med alterets restaurering.

Orglet, der er meget pragtfuldt, er udført af Amdi Worm 1765. Han boede ved siden af kirken. Orglet har forsøvede pi-ber og har haft cymbalstjerne.

Romansk font med Nürnbergerfad fra 1575.

1. *L. nr.: 14.*
2. *Matr. nr.: 1f Kirkeby by.*
3. *Gade: Kirkebyvej, Hornstrup Kirkeby.*
4. *Navn: Hornstrup Kirke.*
5. *Ejer: Hornstrup Kirke.*

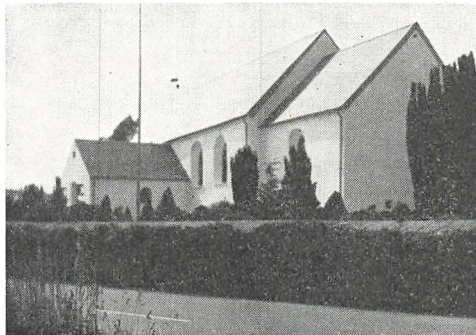
HORNSTRUP KIRKE har skib og kor fra den romanske tid omkring 1100 og tårn og våbenhus fra sengotisk tid. Kirken er opført af kampesten og frådsten med rester af de oprindelige murdekorationer bevaret på korets sider. Der er spor efter tidligere tilbygning på korets nordside. Omkring 1400 er der indsat krydshvælv i kor og skib. Tårnet er en sengotisk tilbygning af munkesten

med krydshvælv over tårnrummet, der står i åben forbindelse med skibet ved en gotisk spidsbue. Omkring 1550 er der tilbygget et våbenhus.

Tårnet er blytækket. Øvrige tage af røde teglsten.

Kirken er hvidkalket.

Kirken er restaureret i 1965 af arkitekt Helge Andreassen med bistand af kirke-maleren Ernst Trier.

1. *L. nr.: 15.*
2. *Matr. nr.: 1o og 1m af Lerbæk.*
3. *Gade: Hover Kirkevej.*
Sogn: Hover.
4. *Navn: Hover Kirke.*
5. *Ejer: Hover Kirke.*

HOVER KIRKE består af romansk skib og kor. I sengotisk tid har kirken haft tårn, hvis underdel nu udgør skibets vestligste overhængede del, der er bragt ind under kirkeskibets tag.

I sengotisk tid fornyedes koret med krydshvælv.

Våbenhuset er af nyere dato. Klokketabel fra 1866.

Kirkens gamle døbefont er som det indre i øvrigt seværdig.

Yderdør i våbenhus fra 1963 tegnet af Jens Malling Petersen, Vejle.

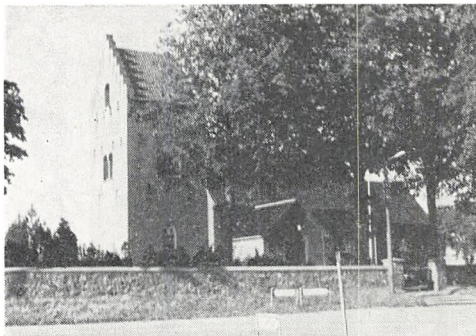
Kirken er kalket udvendig og indvendig og dækket med skifertag.

Kirkeskibet har haft bjælkeloft, til kirken i 1954—1955 forsynedes med et fladt bemalet loft af krydsfinér med en bemaling udført af maleren Mogens Jørgensen, en bemaling, der får det flade loft til at minde om et overhængt loft. Samme kunstner har også udført bemalingen af kirkens alter under hovedrestaureringen af kirken, der forestodes af arkitekt M. J. Wium, Sandvad.

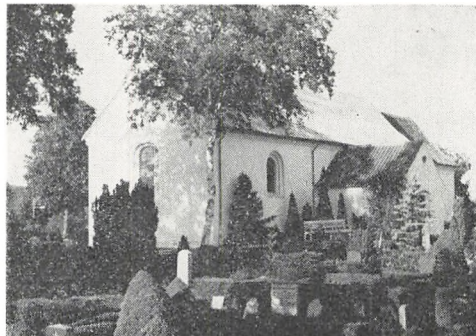

VEJLE
DEN INDRÉ BY

1. L. nr.: 16.
2. Matr. nr.: 4g Højen by.
3. Gade: Højen Kirkevej, Gl. Højen.
Sogn: Højen.
4. Navn: Højen Kirke.
5. Ejer: Højen Kirke.

1. L. nr.: 17.
2. Matr. nr.: 1v Haraldskær.
3. Gade: Vardevej.
Sogn: Skibet.
4. Navn: Skibet Kirke.
5. Ejer: Skibet Kirke.

HØJEN KIRKE er en gammel romansk kirke, der oprindeligt har bestået af skib og kor af frådsten, hvoraf dog kun skibet er bevaret, og dette er endda i midten af forrige århundrede delvis skalmuret med røde sten, ligesom tårnet, der i sin oprindelse stammer fra sengotisk tid, er ommuret med røde sten og i stueetagen med et 8-ribbet krydshvælv. Også koret er muret op helt i nye røde mursten omkring 1860. Taget er dækket med blåglaserede tagsten.

Kirken har såvel interessante romanske kalkmalerier på skibets nordmur fra omkring år 1200 som et sengotisk billede af syndefaldet, der har været anbragt over den tidligere kvindedør, der er tilmuret. Kirken restaureredes i 1967 ved arkitekt Helge Andreassen i samarbejde med kirkemaleren Ingolf Røjbæk, der samtidig malede kirken et nyt alterbillede.

SKIBET KIRKE har romansk skib og kor og sengotisk våbenhus mod syd og sakristi mod nord.

Kirken har intet tårn, men en klokkestabel nordøst for kirken med en stålklokke fra Bochum.

Kirken er opført af frådsten og har tage af bly og vingetegl. I vestgavlen er der næsten ved jorden indmuret en tympanon med et løvelignende dyr.

Kirken har bjælkeloft og spændende kalkmalerier, bl. a. en rytterfrise, der ifølge fhv. provst Hvidbjerg Hansen skulle forestille den hellige Gral og den række sagn, der findes herom. Kalkmalerierne fandtes ved den restaurering, arkitekt Hardie Fischer forestod i 1951—1953, og restaureredes i 1954 af konservator E. Lind.

Der er mange interessante ting at se i kirken.

1. *L. nr.: 18.*
2. *Matr. nr.: 3c og 3d Vinding by.*
3. *Gade: Vindingvej.*
Sogn: Vinding.
4. *Navn: Vinding Kirke.*
5. *Ejer: Vinding Kirke.*

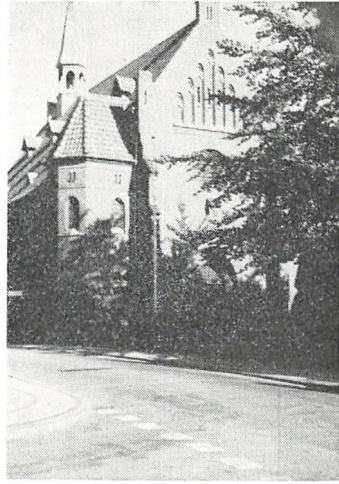
VINDING KIRKE's oprindelige dele består af et romansk kor og skib af fint tilhugne granitkvadre på skråkantsokkel. Mellem granitkvadrene ses et par billedkvadre, der tidligere har været anbragt anderledes. Tårnet er sengotisk og af samme bredde som skibet. Våbenhuset er fra 1962, hvor kirken restaureredes under ledelse af arkitekt Aksel Skov, Riisskov (nu Rømø).

Kirken står smukt med sine granitflader og sit kalkede tårn, våbenhus, korgavl m. m.

Koret har blytag, medens skib, tårn og våbenhus er tækket med tegl.

Kirken ejedes 1765 af den kendte vejleenser Jens Sørensen Fevejle, hvis hus i Torvegade stadig hører til de bevaringsværdige.

Kirken, hvis almindelige inventar er fra 1962, rummer mange interessante ting.

1. *L. nr.: 19.*
2. *Matr. nr.: 90h V.K.B.*
3. *Gade: Fjellegade 2.*
Sogn: Sct. Nicolai.
4. *Navn: Sct. Norberts Kirke.*
5. *Ejer: Sct. Norberts Stiftelse.*

SCT. NORBERTS KIRKE, den katolske kirke i Vejle, er opført i 1924 med F. Wipfler, Odense, som arkitekt. Kirken, der er sammenbygget med præstegården, er opført af røde mursten og har rødt tegtag og er en treskibet kirke, hvis hvælvinger er udført af puds på træforskalling. Kirken har tagrytter med kobberbeklædning.

I sideskibet et Maria alter med pietà gruppe, og ottekantet dåbskapel i kirkens vestende med marmordøbefont.

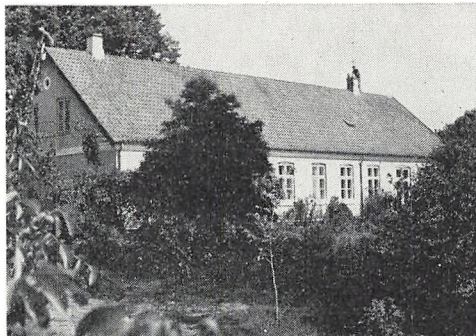

1. L. nr.: 20.
2. Matr. nr.: 1a Engum by og sogn.
3. Gade: Engumvej 53.
Sogn: Engum.
4. Navn: Engum Præstegård.
5. Ejer: Engum menighedsråd.

ENGUM PRÆSTEGÅRD er opført i 1864 og var indtil 1963 et trefløjet anlæg, bestående af præstegården, forpagterens bolig og den gamle præstegårdslade, der i 1972 blev gjort kortere, efter at den gamle forpagterbolig var nedrevet i år 1963.

Præstegården er opført af røde sten med rødt tegltag. Udbygningen af røde sten med stråtag.

Præstegården er hovedrestaureret i 1962 ved arkitekt Helge Andreassen, Vejle.

1. L. nr.: 21.
2. Matr. nr.: 4a Sælde by, Skibet sogn.
3. Gade: Præstegårdsvej 1, Sælde.
Sogn: Skibet.
4. Navn: Skibet Præstegård.
5. Ejer: Skibet menighedsråd.

SKIBET PRÆSTEGÅRD i Sælde er opført i 1872. Den er hovedindsat i 1963 ved arkitekt Helge Andreassen.

Præstegården er gulkalket med hvide gesimsers, der er ført videre som et hvidt bånd i gavlene, rødt tegltag og sort sokkel.

1. *L. nr.: 22.*
2. *Matr. nr.: 1a Assendrup by.*
3. *Gade: Tirsbækvej 135, Tirsbæk.*
Sogn: Engum.
4. *Navn: Tirsbæk Slot.*
5. *Ejer: Godsejer Vibeke Algreen-Ussing.*

TIRSBÆK SLOT OG AVLSGÅRD nævnes allerede i begyndelsen af det 15. århundrede.

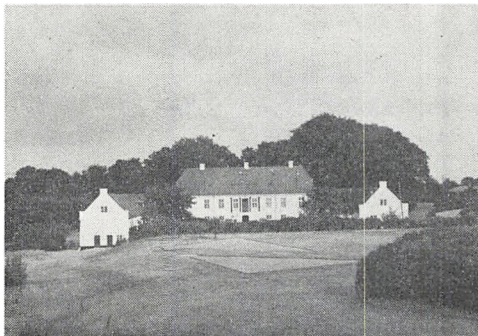
Det nuværende slot er opført omkring 1550. Trappetårnet i 1577.

Den nuværende ladegård er opført omkring 1740, udvidet i 1757 samtidig med, at hovedbygningen blev moderniseret af den daværende ejer Jens Hvas. 1797 ombyggedes ladegården (medens P. von Benzon ejede slottet).

1866 moderniseredes slottet (ejer A. Hansen), og i 1915 (ejer på dette tidspunkt

Frode B. Neergaard) restaureredes slottet grundigt under ledelse af arkitekt Gotfred Tvede, der også 1918 forestod opførelsen af en ny avlsgård.

Omkring slottet og fra slottet op mod Assendrup og Engum, ja helt ovre i Bredal finder man endnu mange, mere eller mindre velbevarede, fæstegårde og huse, der har hørt under Tirsbæk og er let kendelige på deres dodenkop bindingsværk med de røde tavler og den karakteristiske hvide kantstreg.

1. L. nr.: 23.
2. Matr. nr.: 1pc af Pedersholm og Kongens Kær.
3. Gade: Petersholms Allé 42.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Pedersholm.
5. Ejer: Legatstiftelsen Pedersholm.

PEDERSHOLM, herregården på Vejle Søndermark, var oprindeligt ladegård for den befæstede borg ROSBORG, der kendes helt tilbage til ca. år 1300.

Navnet Pedersholm fik gården efter Peter Terkelsen, der købte gården i 1765 ved auktion og lod den nuværende hovedbygning opføre omkring 1770.

Den kendte Horsens bygmester Anders Christensen Kruuse forestod arbejdet med opførelsen.

Gården ejedes 1572 af Vejle by, 1718 af kronen.

Sidefløjene er opført omkring 1850.

Pedersholm ejes nu af Statens Planteavlslaboratorium, der har modtaget den som arv efter afdøde godsejer Chr. Skou, Store Grundet.

1. L. nr. 24.
2. Matr. nr.: 1ap Nr. Vilstrup by.
3. Gade: Skibetvejen 140.
Sogn: Skibet.
4. Navn: Haraldskær.
5. Ejer: Danske Almennyttige Boligselskabers Landsforening.

HARALDSKÆR, herregården ved Skibet Enge, er for hovedfløjens vedkommende opført omkring 1590; det samme gælder vestfløjen. Senere tilføjedes en 1-etages bindingsværksbygning. I 1768 tilføjedes en grundmuret 1-etages bygning.

I 1916 restaureredes hovedbygningerne indvendig af den daværende ejer, fabrikant C. M. Hess, der i 1917 ombyggede den nordre udbygning i 2 etager og den østre i 1, idet dens bindingsværk bibeholdtes.

I 1969 købte Vejle kommune Haraldskær herregård, avlsgård, Kvak Mølle og de vedliggende huse og solgte 1970 herregården til Fællesorganisationen af almennyttige danske boligforeninger, der ombyggede herregården til kursuscenter. Under ombygningen brændte herregår-

1. L. nr.: 25.
2. Matr. nr.: 1a St. Grundet hovedg.,
Hornstrup sogn.
3. Gade: Viborgvej 71.
Sogn: Hornstrup.
4. Navn: Store Grundet.
5. Ejer: Vejle kommune.

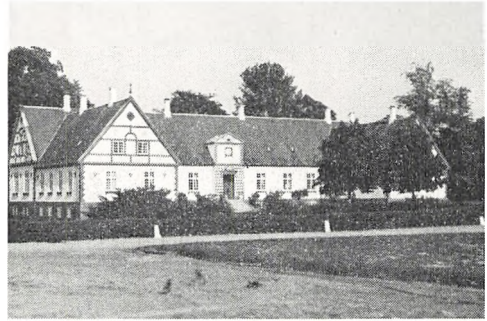
den, men restaureredes og genopførtes efter branden og danner nu en god ramme om disse foreningers aktiviteter. Avlsgården og en del af de karakteristiske røde huse, der har hørt under Haraldskær, samt Kvak Mølle, der nu er galleri, og nogle bygninger i forbindelse med den gamle mølle (se særlig omtale) er endnu bevaret.

STORE GRUNDET's nuværende trefløjede hovedbygning er opført i årene 1840—1847 af den daværende ejer, general Mathias von Lüttichau, som afløser for en endnu ældre hovedbygning, opført i 1750 af den daværende ejer, oberst Schack von Brockdorff, i bindingsværk. Hvad der før 1750 har været af bygninger på Store Grundet er uvist.

Den nuværende herregårds sydfløj er 2 etager høj med en midterresalit, der mod gården har en tresidet gavlfreton, og tag af tegl med halvvalm; mod haven har der været en attika, men denne er taget ned. Hovedfløjen er opført i 1847, medens sidefløjene i gavlene er dateret 1840 og 1842.

Sidefløjene er begge enetages fløje.

Alle 3 fløje står hvidkalkede med gule detaljer. Under godset har hørt et birke-

1. *L. nr.: 26.*
2. *Matr. nr.: 1a Lerbæk hovedg.*
3. *Gade: Lerbækvej 105.*
Sogn: Hover.
4. *Navn: Lerbæk.*
5. *Ejer: Godsejer Hans V. Dinesen.*

ting. Under 2. verdenskrig var Store Grundet internat for britiske civile statsborgere og efter krigen internat for politiske og kriminelle fanger. Under herregården hørte avlsgårdene Øster Grundet og Lille Grundet. Selve Store Grundets hovedbygning tilhører nu Vejle kommune (siden 1970).

LERBÆK GODS. Allerede 1434 vides der på godset Lerbæk at have været et stenhus på et voldsted.

Omkring år 1700 var gården en anselig herregård helt af grundmur, bestående af 3 store og et mindre hus, som lå i en firkant. Den lille bygning var porthus for en forbindelse til ladegården.

I 1793 fornyede den daværende ejer, justitsråd og landvæsenskommissær Jens Nellemann, de fleste af bygningerne, bl. a. ombyggedes hovedbygningen.

En restaurering 1890—1891 ændrede igen det gamle gods' bygninger, hvoraf sydfløjen menes at være ældst og opført af munkesten.

Denne restaurering forestodes af arkitekt Marcus Bech.

Den nuværende ejer er Hans Vincent Dinesen.

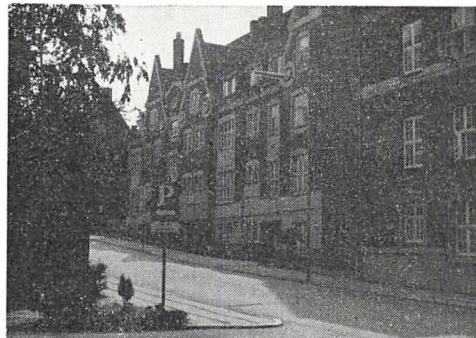

1. L. nr.: 27.
2. Matr. nr.: 76 m. fl. af V.K.E.
3. Gade: Beriderbakken.
Sogn: Vor Frelzers.
4. Navn: Vejle Sygehus.
5. Ejer: Vejle amt.

VEJLE AMTS OG BYS SYGEHUS's, eller som det nu hedder, VEJLE SYGEHUS's, oprindelige del er opført 1889—1891 med Albert Rudolph Gjellerup som arkitekt.

Sygehuset er senere ombygget ved arkitekt Christof Hansen, der også forestod senere tilbygninger.

De sidste bygninger er opført i nyere tid med kgl. bygningsinspektør C. F. Møller som arkitekt.

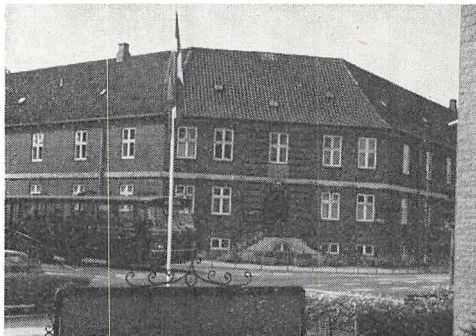

1. L. nr.: 28.
2. Matr. nr.: 90b V.K.B.
3. Gade: Blegbanken 3.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Sct. Maria Hospital.
5. Ejer: Sct. Maria Stiftelsen.

SCT. MARIA HOSPITAL er opført i årene 1911—1913 med Christof Hansen som arkitekt.

En senere tilbygning ved arkitekt Jens Malling Pedersen.

I forbindelse med hospitalet er der en børnehave.

1. L. nr.: 29.
2. Matr. nr.: 288a V.K.B.
3. Gade: Nørretorv 4 og 6.
Sogn: Vor Frelasers.
4. Navn: Vejle Hospital.
5. Ejer: Vejle Hospital.

VEJLE HOSPITAL menes at have eksisteret allerede før reformationen og har i det mindste eksisteret fra 1542, da et gavebrev fra kongen tilskødede hospitalet rige tiendegaver »at nyde til evig tid«. Disse kongelige tiendegaver forøgedes 1558 ved et nyt kongeligt gavebrev, som i øvrigt forsvandt sammen med Vejle købstadrettigheder, da de kejserlige tropper huserede i byen, men det lykkedes at fremskaffe en afskrift.

Foruden over tiendegaver rådede hospitalet over flere jordbesiddelser. I 1759 tillægges hospitalet gennem krigsråd Christian Leth og dennes søn kommerce-råd Christen Leths Legat.

Hospitalets opgave var at tage sig af syge, herunder spedalske og åndssvage mennesker. Af angst for smitte lå hospitalet uden for byporten.

I 1764 nedreves det gamle hospital, hvis

indretning man ikke kender, og der byggedes 1765 et nyt hospital, der bl. a. rummede en forstanderbolig og en kirke. 1777 opførtes en bindingsværksbygning i gården for de dårligste af hospitalets beboere. Denne bygning benævnes ofte i regnskaber og andre steder »Daare-kiste-huset« og var et lille hus med 4 små celler ca. $1\frac{1}{2} \times 1\frac{1}{2}$ m. »Daare-kiste-huset« nedreves i 1872.

I 1802 udvidedes hospitalet på foranledning af kronprinsen (senere Frederik VI). 1872—1873 fornyedes hospitalet efter tegning af kgl. bygningsinspektør Winstrup, Kolding.

Hospitalets grund, der oprindeligt lå uden for byen, kom efterhånden til at ligge midt i byen og blev værdifuld.

I 1925 frasolgtes en del jord til anlæg af Nørretorv, og der opførtes et nyt hospital på den resterende grund, medens byg-

ningen fra 1872 blev nedrevet. Arkitekt var Frederik Vilhelm Kiørboe. Den ny bygning, Nørretorv 4 og 6, er en 2 etager høj rødstensbygning med pudsede sokler, profilerede bånd mellem stue og 1. sal og pudset, profileret gesims.

Huset har tag af hollandske vingetegl med helvalme og er opført som en hjørnebygning med stor hjørneafskæring på hjørnet mellem Kalkbrænderivej og Nørretorv, hvor der er en smuk granittrappe til Nørretorv 6, over hvis malede hoveddør der er en tavle af ølandssten med følgende indskrift:

*»Lad Herre dette hus bestå
trods verdens kastevinde
og lad din nådes solskin nå
hver sjæl som er herinde«.*

Hospitalet bestyres nu under overtilsyn af stiftsøvrigheden i Haderslev gennem en stedlig hospitalsforstander og en inspektion bestående af politimesteren og sognepræsten.

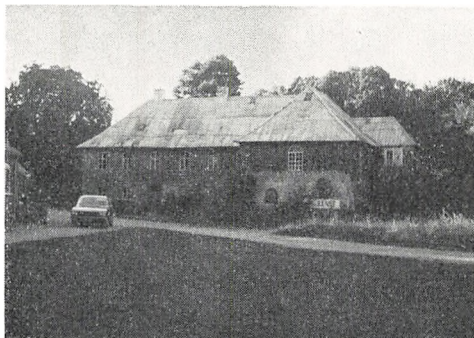
1. L. nr.: 30.
2. Matr. nr.: 2a Vejle Søndermark.
3. Gade: Søndermarksvej 3.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Vejle Vindmølle.
5. Ejer: Vejle kommune.

VEJLE VINDMØLLE. Den hvide mølle på toppen af den sydlige bakke ved Søndermarksvej er synlig over hele byen.

Vindmøllen er en såkaldt hollændermølle, oprindeligt opført 1846 på sin nuværende plads af møller Søren Nielsen. Det var en hollændermølle, der et par år tidligere var opført i Pjedsted, der nedbrødes, førtes til Vejle og genopstilledes på bakken syd for byen, 53 m over havets overflade.

Privilegiet til møllen samt til en vandmølle i Mølholmsdalen fik Søren Nielsen allerede 1841. Han byggede først vandmøllen 1842 og 1846 vindmøllen.

8. maj 1849 var der en træfning mellem tyskere under overgeneral Prittwitz og

1. *L. nr.: 31.*
2. *Matr. nr.: 1ap Vilstrup by.*
3. *Gade: Kvæk Møllevej 23.*
Sogn: Skibet.
4. *Navn: Kvæk Mølle.*
5. *Ejer: Vejle kommune.*

general Olaf Rye, der holdt en stilling ved Sønderbro.

8. marts 1864 var der en træfning mellem danske tropper under oberst Max Müller, der havde opstillet et batteri ved møllen, og de østrigske tropper under feltmarskal Gablenz. Gablenz erobrede mølle-stillingen og beskød herfra Vejle i en timelang kanonade.

26. januar 1890 brændte møllen, men blev straks genopbygget.

8. juli 1938 brændte møllen igen.

1948 købte Vejle kommune møllen, der nu er Vejles vartegn og elsket af byens borgere, ikke mindst, når den ved juletid står i lysende silhouet højt over byen.

KVAK MØLLE, eller som navnet tidligere skreves Quack Mølle, hed oprindeligt Haraldskjær Mølle, da tilladelsen til mølleri på stedet blev givet i 1656.

Sin nuværende form fik den i 1853, da møllen ejedes af godsejer Søltoft, Haraldskær.

Man bør også bemærke de i forbindelse med møllen opførte arbejderboliger.

Tidligere gik landevejen igennem møllegården.

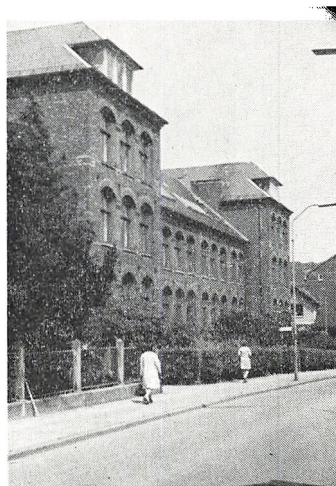
1. L. nr.: 32.
2. Matr. nr.: På matr. 39b Vinding by.
3. Gade: Hørmøllevej, Vinding by.
Sogn: Mølholm.
4. Navn: Hørmøllen.
5. Ejer: S. O. T. Rønnenkamp.

HØRMØLLEN på Vindingland er opført i 1786.

Den gamle hørmølle og de omliggende huse fra samme tid er med større eller mindre ændringer bevaret.

Hørmøllen er opført af bindingsværk med brædebeklædte gavle og stråtag.

Over døren er bevaret et gammelt navnebræt med årstal, ligesom rester af det gamle vandhjul endnu ses.

1. L. nr.: 33.
2. Matr. nr.: 241a V.K.B.
3. Gade: Strandgade 2.
Sogn: Vor Frelzers.
4. Navn: Langelinies Skole.
5. Ejer: Vejle kommune.

LANGELINIES SKOLE er opført i 1902 med N. Christof Hansen som arkitekt.

Skolen er opført af røde mursten på granitsokkel og med tag af skifer.

Skolen er senere istandsat og udvidet ved arkitekt Fr. Vincent Ancker og har sidst fået udskiftet vinduer ved Vejles stadsarkitekt Martin Jensen.

Skolen havde oprindeligt adskilte gårde for piger og drenge, men gårdene er nu slået sammen.

1. L. nr.: 34.
2. Matr. nr.: 556a.
3. Gade: Nørrebrogade 6.
Sogn: Vor Frelasers.
4. Navn: Den gamle Latinskoole.
5. Ejer: Direktør H. Søncksen.

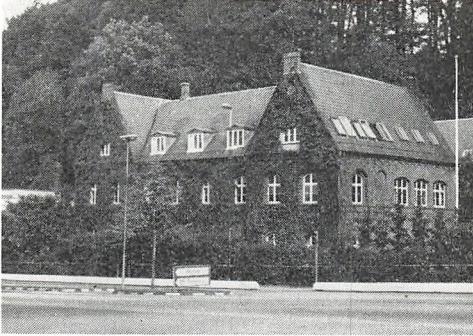
1. L. nr.: 35.
2. Matr. nr.: 14a V.K.E.
3. Gade: Strandgade 3.
Sogn: Vor Frelasers.
4. Navn: Teknisk Skole.
5. Ejer: Vejle tekniske Selskab.

DEN GAMLE LATINSKOLE er opført 1893—1894 med J. E. Gnudtzmann som arkitekt.

Oprindelig var skolen opført af røde mursten, der senere, da latinskoolen blev ombygget til erhvervslejemål m. v., blev overmalet. Taget var skifer.

Den gamle skole flyttede først til en eksisterende skolebygning, Gerda Møllers Skole i Worsåesgade, inden den fandt sin afløser i Rødkilde Gymnasium ved Strandvejen (arkitekt C. F. Richter, kgl. bygningsinspektør m. v.).

TEKNISK SKOLE's oprindelige del er opført i 1895 med Ludvig A. Petersen som arkitekt, udvidet mod Strandgade i 1923 ved arkitekt N. Christof Hansen og i 1954 ligeledes med en tilbygning mod Strandgade og en aula ved arkitekt Helge Andreassen. Sidst er der med Dansk Arkitekt- & Ingeniørkontor i Silkeborg som projekterende udført en tilbygning mod Jernbanegade. Skolens oprindelige del er opført af røde mursten, der også er anvendt som hovedmateriale ved de senere tilbygninger.

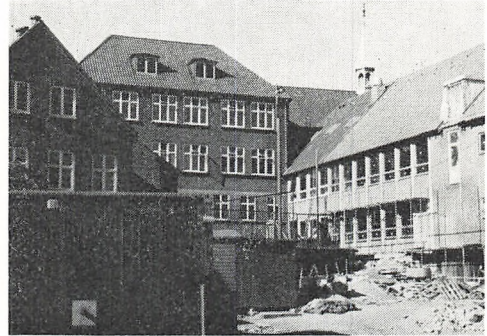

1. L. nr.: 36.
2. Matr. nr.: 30 V.K.E.
3. Gade: Horsensvej 41.
Sogn: Vor Frelsers.
4. Navn: Vejle fri Børneskole.
5. Ejer: Vejle Friskole.

STATENS SEMINARIUM for Småbørnslærere, som VEJLE FRI-SKOLE oprindeligt er opført 1892—1893 med kgl. bygningsinspektør J. Vilh. Petersen som arkitekt.

Huset er opført af røde mursten med skifertag.

Huset bruges nu som fri børneskole, drevet af en kreds af forældre.

1. L. nr.: 37.
2. Matr. nr.: 90h V.K.B.
3. Gade: Fjellegade 2.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Sct. Norberts Skole.
5. Ejer: Sct. Norbert Stiftelsen.

SCT. NORBERTS SKOLE er opført i 1908 af Sct. Norbert Stiftelsen med N. Christof Hansen som arkitekt.

Materiale røde mursten og rødt tegltag. Udvidet 1956 og 1977 ved arkitekt Helge Andreassen.

Skolen er opført af røde mursten og har tag af røde vingetegl.

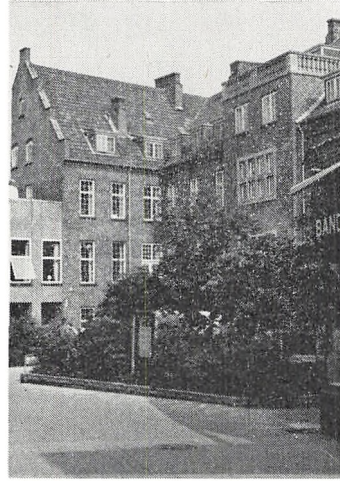

1. L. nr.: 38.
2. Matr. nr.: 556b af V.K.B.
3. Gade: Herslebsgade 3.
Sogn: Vor Frelser.
4. Navn: Kirstine Seligmanns Skole.
5. Ejer: Seligmanns Skole.

KIRSTINE SELIGMANNS SKOLE er opført i 1895 med Ludvig A. Petersen som arkitekt.

Huset er bygget af gule og røde mursten med hvidmalede vinduer og tag af røde vingetegl.

I 1895 blev bygningen forhøjet med en etage, og senere er der også kommet en kvistetage på (ved arkitekt Carl Hess-Petersen), ligesom man har tilkøbt en ejendom i Nutzhornsgade og indrettet den til skoleformål.

1. L. nr.: 39.
2. Matr. nr.: 292æ, p og m, V.K.B.
3. Gade: Ved Anlægget 12, 14 og 18.
Sogn: Vor Frelser.
4. Navn: Arbejdernes Forsamlingsb.
5. Ejer: Arbejdernes Forsamlingsb.

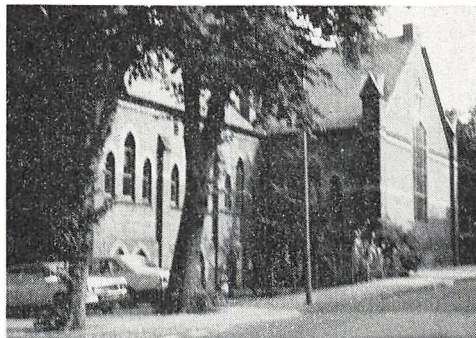
ARBEJDERNES FORSAMLINGSBYGNING, eller som navnet slet og ret lyder på det populære hus: BYGNINGEN, opførtes i 1920 med C. Hess-Petersen og S. M. Alrøe som arkitekter.

Huset er opført af røde mursten på gråsokkel og har tag af røde vingetegl.

Huset er senere tilbygget og ombygget ved Dansk Arkitekt- & Ingeniørkontors Vejle afdeling.

1. L. nr.: 40.
2. Matr. nr.: 258 V.K.B.
3. Gade: Dæmningen 34.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Håndværkerforeningen.
5. Ejer: Peter Nielsen.

1. L. nr.: 41.
2. Matr. nr.: 632 V.K.B.
3. Gade: Langelinie 9.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Missionshuset.
5. Ejer: Indre Mission, Vejle.

HÅNDVÆRKERFORENINGEN, der er oprettet i 1862, erhvervede i 1881 ejendommen på hjørnet af Dæmningen og Havnegade og ombyggede den senere (bl. a. indrettedes der en festsal) med Ludvig A. Petersen som arkitekt.

I 1954 indrettedes der en ny laugstue, der efter afholdt arkitektkonkurrence udførtes efter tegninger af arkitekt Helge Andreassen.

Sit nuværende udseende har den fået ved en ombygning, der afsluttedes i 1962 ved arkitekt Jens Malling Petersen.

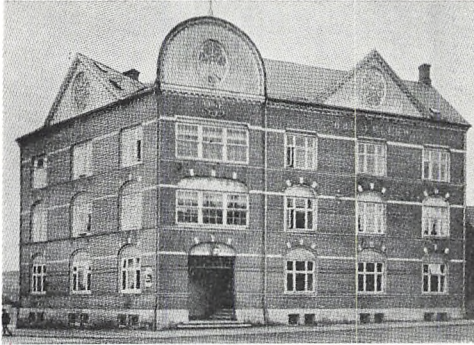
Huset er grundmuret, pudset og har tag af skifer.

Nu er Håndværkerforeningen solgt og indeholder forretninger, restauration, kontorer og biograf.

MISSIONSHUSET er opført af røde sten med gule sten i vinduesomramningerne og har skifertag. Det havde oprindeligt støbejernsvinduer, der senere er udskiftet med stålvinduer.

Det indviedes i 1885 af pastor Vilhelm Beck.

Missionshuset var den kendte arkitekt Ludvig A. Petersens første arbejde i Vejle. På indvielsesdagen, da gæsterne strømmede ind, sank gulvet ca. 1 alen på midten på grund af, at alle bjælkers last var overført på en fritstående pille i kælderen, så festlighederne måtte forlægges til et andet sted.

1. L. nr.: 42.
2. Matr. nr. 186b V.K.E.
3. Gade: Koldingvej 1.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Odd-Fellow Bygningen.
5. Ejer: Odd-Fellow Logen.

ODD-FELLOW LOGEN, Koldingvej 1, er opført i årene 1915—1916 af den i 1898 stiftede Odd-Fellow Loge »Vejde« på en i 1914 erhvervet grund med Chr. Jørgensen som arkitekt.

Huset er opført af røde mursten og har skifertag.

Huset ligger som point de vue for Sønderbrogades sydlige ende, hvor denne deler sig i en vej til Kolding og en til Fredericia.

1. L. nr.: 43.
2. Matr. nr.: 492 V.K.B.
3. Gade: Nørretorv 1.
Sogn: Vor Frelzers.
4. Navn: Skt. Thomas Apotek.
5. Ejer: Apotekerfonden.

SKT. THOMAS APOTEK er opført på hjørnet af Nørregade og Nørretorv, hvor der ifølge Vejle Bys Historie lå »en lille ubebygget trekantet plads, som oprindeligt havde været vandingsplads for kreaturer, senere benyttet af vejevæsenet og i halvfjerdserne blev anlagt som have og omgivet med stakit«.

Ved siden af lå en lille enetages bygning, der afbrændte 1880.

Købmand Theodor Madsen opførte her en ny stor ejendom, men solgte den senere til apoteker Ulrich, som dér oprettede »Svane-Apoteket«, det nuværende »Skt. Thomas Apotek«.

»Skt. Thomas Apotek« er en statelig 2 etages bygning med en rigt smykket, pudset facade og skifertag.

1. L. nr.: 44.
2. Matr. nr.: 96 V.K.B.
3. Gade: Kirketorvet 4.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Veile Bank.
5. Ejer: Aktivbanken A/S.

VEILE BANK var stiftet 1854, men hed da »Vejle Laane- og Diskontokasse«; navnet forandredes i 1861 til Veile Bank. De første ca. 40 år var banken i lejede lokaler.

Veile Bank's nuværende bygning er opført i 1906 med professor Martin Nyrop og Christof Hansen som arkitekter.

Den smukke bygnings underetage er opført af granitkvadre og med overetage af røde mursten og med tegltag.

Stilen er klassicistisk.

Facaden, der har 7 store fag, hvoraf de 3

midterste flankeres af 4 joniske søjler og dækkes af en fronton med en udsmykning, hvori Vejles byvåben indgår, har som yderligere udsmykning 6 løvehoveder, der symbolsk skal hindre ransmænd i at trænge ned i bankens kældre og røve de dér opbevarede penge.

Foran banken en af banken bekostet vandkunst af granit, der i gammel tid havde sølvkroner indfældet i vandhanernes greb.

Vandkunsten er tegnet af professor Martin Nyrop.

1. L. nr.: 45.
2. Matr. nr.: 323 V.K.B.
3. Gade: Torvegade 1.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Hotel Royal.
5. Ejer: Ole Sørensen.

1. L. nr.: 46.
2. Matr. nr.: 82 V.K.B.
3. Gade: Søndergade 14.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn: Den Smidtske Gård.
5. Ejer: Vejle kommune.

HOTEL ROYAL, der nu ikke mere er hotel, men en forretningsbygning, har mange gange skiftet både navn og udseende.

Hotellens ældste dele stammer fra ca. 1830. Vestfløjen med teatersal opførtes i 1853. Hotellet har heddet hotel Dania (omkring 1858), senere Hinrichsens hotel og fra engang i 1870'erne hotel Royal. Sit nuværende ydre fik bygningen omkring århundredskiftet ved en ombygning ved arkitekt Eggert C. Achen og Thorkel Møller.

Nu forretningsjendom, der dog stadig indeholder en mindre restauration.

DEN SMIDTSKE GÅRD, Søndergade 14, er en gammel købmandsgård opført i 1799 af købmand A. I. Schmidt med den kendte horsensianer Anders Christensen Kruise som bygmester og med den lige så kendte horsensianer Jens Hiernøe som arkitekt.

Jens Hiernøe var foruden arkitekt også billedskærer, og den smukke, endnu bevarede, hoveddør med den morsomme rokokoengel foroven på slaglisten tilskrives ham.

Den Smidtske Gård er velbevaret, om end den trænger til en grundig restauration.

Foruden bindingsværket og flere af de gamle vinduer er flere af de oprindelige indvendige døre bevaret, ligesom den oprindelige brolægning i gården er bevaret. Huset, der nu ejes af Vejle kommune, er fornyligt fredet i klasse A.

1. *L. nr.: 47.*
2. *Matr. nr.: 85 V.K.B.*
3. *Gade: Søndergade 8.*
Sogn: Sct. Nicolai.
4. *Navn:*
5. *Ejer: Modehandler Ingeborg Jensen.*

Gårdinteriør og facade mod Søndergade er særdeles smukke eksempler på håndværkertradition sidst i det 18. århundrede, det man kalder dansk håndværkertraditions guldalder.

SØNDERGADE 8 er opført i 1760 af en bygmester Bissenbacker. Huset er en bindingsværksbygning, der i 1925 blev restaureret og forsynet med en ret dominerende skiltefacade, bag hvilken bindingsværket anes gennem overmalingen. Husets bagside står stadig som en smuk bindingsværksbygning og er med sit sorte bindingsværk og sine hvide felter den ældste bevarede bindingsværksbygning i selve Vejle by, medens der er mange bindingsværksbygninger, også betydeligt ældre, i flere af Vejles forstæder.

1. *L. nr.: 48.*
2. *Matr. nr.: 356 V.K.B.*
3. *Gade: Kirkegade 1.*
Sogn: Sct. Nicolai.
4. *Navn: Residentsgården.*
5. *Ejer: Guldsmed Jørgen Frandsen.*

RESIDENTSGÅRDEN kaldes huset på hjørnet af Kirkegade og Rådhusstræde.

Her lå tidligere borgmester Niels Jonsens gård, hvori, efter overleveringen, Christian II af landsdommer Mogens Munk fik overbragt den jyske adels og rigsrådets opsigelsesbrev, noget der dog betvivles af historikerne.

Det nuværende hus er fra 1858 og er, selv om moderne tid har sat sit præg på underetagen, en statelig pudset, i øjeblikket gulmalet, bygning med hvide vinduesomramninger.

Huset har et smukt gammelt tegltag af røde vingetegl.

Niels Jonsens gård blev skånet ved branden 1739, hvor alle de omliggende huse brændte.

Gården blev nedrevet i 1764 og afløst af en grundmuret bygning, som stod til 1858, da den daværende ejer, købmand

C. D. K. Helms, lod den nedbryde og opførte den bygning, som står endnu. I ejendommens sidebygning er indmuret nogle tavler, stammende fra den i 1858 nedbrudte bygning. På den ene tavle står S. C. 1782, på den anden R. S. C. Nr. 66. S. C. er initialer for ejeren af ejendommen 1782, Søren Carstensen, der var seldmager, senere brandinspektør, samt en fremtrædende borger, 1794 løjtnant i byens borgervæbning. R. S. C. er for hans hustru, og nr. 66 er det daværende matr. nr.

I 1885 lod ejendommens daværende ejer, købmand Emil Andersen, ligeledes mod Kirkegade, indsætte en marmorplade med indskriften »På dette sted i borgmester Niels Joensens Huus, boede kong Christian d. Anden i januar 1523«. Senere har købmand Th. Madsen fjernet denne tavle og opsat den nuværende med

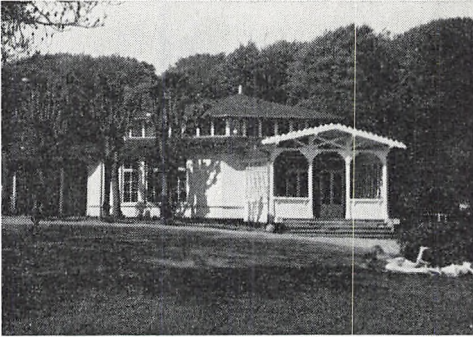
1. L. nr.: 49.
2. Matr. nr.: 227b V.K.B.
3. Gade: Havnegade 41.
Sogn: Sct. Nicolai.
4. Navn:
5. Ejer: Anna Schachner.

den ret lange indskrift om, at Mogens Munk her overbragte Kongen opsigelsesbrevet fra de jyske rigsråder, ligesom han har givet huset dets navn Residentsgården.

HAVNEGADE 41, der i dag bebos af fru A. C. Schachner, er opført i 1904 som bolig for direktør M. Windfeld-Hansen. Han startede 1904 Windfeld-Hansens bomuldsspinderier, efter at han allerede i 1892 havde været primus motor i starten af Danmarks første bomuldsspinderi, der senere fik navnet De Danske Bomuldsspinderier.

Arkitekt for villaen var professor Martin Nyrop.

Et ualmindelig gedigent og håndværksmæssigt fint gennemført byggeri, opført af røde mursten, kombineret med detaljer i hugget sandsten og med tag af skifer.

1. L. nr.: 50.
2. Matr. nr.:
3. Gade: Nordre Strandvej.
Sogn: Vor Frelzers.
4. Navn: Skyttehuset.
5. Ejer: Vejle kommune.

Vejle Skyttelav erhvervede kort efter sin stiftelse 17. december 1858 Hur Odde på nordsiden af Vejle Fjord og opførte året efter sit første skyttehus, en enetages, stråttækt bygning, som stod færdig den 18. august 1859.

6. september 1859 holdtes indvielsesfesten og den første fugleskydning, og i 1861 var der besøg af Frederik den VII. (Se Vejle Amts Årbog 1970, side 94).

Den nuværende 8-kantede pavillon indviedes 12. juli 1868. Den var tegnet af arkitekt Carl Lendorf i Odense, en dengang 29-årig arkitekt, der allerede som 23-årig havde forestået en restaurering af Sct. Nicolai Kirke, og som senere, i

1874, tegnede Vejle Byes og Amts Sparekasses bygning i Kirkegade og atter senere dennes enkestiftelse og satte kronen på værket her i byen ved at tegne Vejles ny rådhus i 1878—1879.

20. september 1869 holdtes der i Skyttehusets ottekantede salon en fest, hvor kongen var til stede i anledning af fuldførelsen af den østjyske længdebane.

1908—1909 opførtes en stor dansesal, og denne udvidedes flere gange. 1915 afhændedes Hur Odde med bygninger til Vejle kommune.

Skyttehuset var gennem årene ikke blot skydebrødrenes festplads, men også udflugtsmål for vejleensere, ligesom socialdemokratiet i Vejle i mellemkrigsårene holdt deres grundlovsfester her.

Dansesalen nedbrødes i 1947, stærkt ødelagt, dels af svamp, dels af at have huset tyske flygtninge.

Samtidig restaureredes den 8-kantede dansepavillon ved arkitekt Helge Andreassen.

Den oprindelige stråttækte bygning i Skyttehuset var forlængst væk, da den store dansesal nedbrødes, det samme er også en tepavillon, der lå yderst på Hur Odde, hvor fjordbådene før i tiden lagde til, men Skyttelavet, der nu er 118 år og har ca. 250 medlemmer, lever videre i bedste velgående under årets konge, Jørgen Guldager (kong Jørgen til den gyldne mursten), og statsminister Knud Gjølstrup.

Billedfortegnelse, litteratur, biografier.

1. *Vejle Rådhus.*
2. *Amtsgården.*
3. *Dommergården.*
4. *Politigården.*
5. *Vejle Toldbod.*
6. *Vejle Postkontor.*
7. *Administrationsbygningen.*
8. *Vejle Hovedbanegård.*
9. *Vejle Museum.*
10. *Sct. Nicolai Kirke.*
11. *Vor Frelsers Kirke.*
12. *Bredballe Kirke.*
13. *Engum Kirke.*
14. *Hornstrup Kirke.*
15. *Hover Kirke.*
16. *Højen Kirke.*
17. *Skibet Kirke.*
18. *Vinding Kirke.*
19. *Sct. Norberts Kirke.*
20. *Engum Præstegård.*
21. *Skibet Præstegård.*
22. *Tirsbæk Slot.*
23. *Pedersholm.*
24. *Haraldskær.*
25. *Store Grundet.*
26. *Lerbæk Gods.*
27. *Vejle Sygehus.*
28. *Sct. Maria Hospital.*
29. *Vejle Hospital.*
30. *Vejle Vindmølle.*
31. *Kvak Mølle.*
32. *Hørmøllen.*
33. *Langelinies Skole.*
34. *Den gamle Latinskole.*
35. *Teknisk Skole i Strandgade.*
36. *Statens Seminarium for Småbørns-
lærerinder.*
37. *Sct. Norberts Skole.*

38. *Kirstine Seligmanns Skole.*
39. *Arbejdernes Forsamlingsbygning.*
40. *Vejle Håndværkerforening.*
41. *Missionshuset.*
42. *Odd-Fellow Logen.*
43. *Skt. Thomas Apotek.*
44. *Veile Bank.*
45. *Hotel Royal.*
46. *Søndergade 14.*
47. *Søndergade 8.*
48. *Residentgården.*
49. *Havnegade 41.*
50. *Skyttehuset.*

Billederne af de forskellige bygninger er udført på grundlag af fotografier, hvoraf nr. 2, 3, 14, 20, 21, 22, 23, 25, 43, 44, 45, 46, 47 og 48 er optaget af arkitekt Frants Mortensen, Kolding, resten (undtagen nr. 1, 32, 34 og 42) af arkitekt Helge Andreassen.

LITTERATUR.

- Erich Pontoppidan: *Den Danske Atlas*, Tomus V, 2. bind, 1769.
- Danske Slotte og Herregårde, bd. 15. Red. Aage Roussel, 1967.
- De Danske Kirker, bd. 16. Red. Erik Horskjær, 1969.
- A. Trap: *Danmark*, 1. udg., 1869.
- A. Trap: *Danmark*, 2. udg., 1879.
- A. Trap: *Danmark*, 5. udg., 1964.
- M. Mackeprang: *Vore Landsbykirker*, 1920.
- C. V. Petersen m. fl.: *Vejle Bys Historie*, 1927.
- Weilbachs *Kunstnerleksikon*, 1947.
- Festskrift i anledning af *Vor Frelsers Kirkes 50 års dag*, 1957.
- E. Crone Larsen: *Møllen, der blev Vejles Vartegn*, 1952.
- Vejle Vejviser 1976 og 1977.
- Vejle Amts Årbog 1970 m. fl.

KORTFATTEDE BIOGRAFISKE
NOTER OM NOGLE AF DE NÆVNTE
ARKITEKTER.

Om de med * mærkede navne kan nærmere ses i Weilbachs Kunstnerleksikon. Der er her kun nævnt arbejder vedrørende opførelse eller restaurering af de i artiklen nævnte huse.

- * *Achen, Eggert C.*, 1853—1913.
Hotel Royal s.m. Thorkel Møller.
- Alrø, S. M.*, 1873—1956.
Arbejdernes Forsamlingsbygning s.m. C. Hess-Petersen.
- Andreassen, Helge*, 1916—
Restaurering af Sct. Nicolai Kirke i Vejle, Engum Kirke, Højen Kirke, Hornstrup Kirke, tilbygning til Sct. Norberts Skole, Engum præstegård, Skibet præstegård, tilbygning til og ombygning af Teknisk Skole 1954. Restaurering af Skyttehuset 1947, Vejle Håndværkerforenings Laugstue 1954.
- * *Bech, Marcus*, 1850—1911.
Lerbæk Gods.
- * *Gjellerup, Albert Rudolf*, 1845—1935
Vejle Amts og Bys Sygehus, 1869—1891.
- * *Gnudtzmann, Johannes Emil*, 1837—1922.
Den gamle Latinskole, 1893—1894.
- * *Hansen, Niels Christof*, Vejle, 1863—1930.
1899—1900 Vejle offentlige slagtehus.
1900 Landmandsbanken.
1901 Ligkapel på østre kirkegård, Vejle.
1902 Langelinies Skole, Vejle.
1906 Vejle Bank s.m. Martin Nyrop.
1908 Katolsk Skole, Vejle.
1910 Den komm. Badeanstalt, Vejle.
1910 Teknisk Skole. Udvidelse.
1912 Vejle Amts og Bys Sygehus. Ombygning.
1918—1921 Vejle Amts og Bys Sygehus.
Nyere del.
1913 Mariasøstrenes Hospital.
1923 Vejle Museum s.m. C. Hess-Petersen.
- * *Hess-Petersen, Carl Valdemar*, 1882—1962.
1920 Arbejdernes Forsamlingsbygning i Vejle s.m. S. M. Alrø.

1923 Museet i Vejle s.m. N. Christof Hansen.
1934 Centralbiblioteket i Vejle m. fl.
Restaurering af Haraldskær.
Ombygning af Kirstine Seligmans Skole

Hess-Petersen, Knud, 1922—
Ombygning af bibliotek til kunstmuseum.

- * *Hiernøe, Jens*, Horsens, 1748—1801. Arkitekt, billedhugger samt billedskærer.
1786 Vejles 3. rådhus s.m. Anders Christensen Kruuse.
1791 skåret alteret i Sct. Nicolai Kirke, Vejle.
1799 Søndergade 14, Vejle, s.m. Anders Christensen Kruuse.

Jensen, Fritz.
Tilbygning til administrationsbygningen 1935.

Jensen, Martin, stadsarkitekt i Vejle.
Ombygning af administrationsbygningen.
Ombygning af Langelinies Skole.

- * *Kjørboe, Frederik Vilhelm*, 1878—
1925—1926 Vejle Hospital.
- * *Koch, Otto Valdemar*, 1852—1902.
Vor Frelsers Kirke i Vejle.
- * *Kruuse, Anders Christensen*, 1745—1811 i Horsens.
1770 Herregården Pedersholm.
1780 Vejles 3. rådhus s.m. Jens Hiernøe.
1786 Nørregades udretning efter branden.
1791 Sct. Nicolai Kirkes restaurering s.m. Jens Hiernøe.
1799 Søndergade 14, s.m. Jens Hiernøe.
- * *Lendorf, Carl Frederik*, Odense, 1839—1918.
1862 Restaurering af Sct. Nicolai Kirke.
1868 Vejle Skyttelavs 8-kantede pavillon.
1874 Vejle Bys og Amts Sparekasse (nedbrudt) og Vejle Bys og Amts Sparekasses enkestiftelse (nedbrudt).
1878—1879 Vejles nuværende (4.) rådhus.

- * *Møller, C. F.*
Vejle Sygehus.
Vejle Toldbod. Ombygning.

- * *Møller, Thorkel Luplau*, 1868—
Sct. Nicolai sogns præstebolig i Fredericia-
gade.
Hotel Royal s.m. Eggert C. Aachen.
- * *Nielsen, Johannes Magdahl*, 1862—1941.
Ledede opførelsen af Vor Frelsers Kirke efter
professor Otto V. Kochs død i 1902.
- * *Norn, V.*
Tilbygninger til Amtsgården 1936 og 1954.
- * *Nyrop, Martin*, 1849—1921, professor ved Det
kgl. Akademi for de skønne Kunster, Køben-
havn.
1900—1901 Restaurering af Vejle Rådhus.
1905—1906 Veile Bank s.m. N. Christof
Hansen.
1907 Vandkunsten på Kirketorvet.
1919—1920 Politigården, Vejle.
1919—1920 Dommergården, Vejle.
Endvidere M. Windfeld-Hansens hus på hjør-
net af Havnegade og Havnepladsen.
- Petersen, Jens Malling*, 1920—
Sct. Maria Hospital, udvidelse.
Den gamle Latinskole. Ombygning.
Vejle Håndværkerforening. Ombygning.
Hover Kirke. Yderdør. 1963.
- * *Petersen, Jens Vilhelm*, 1851—1931, kgl. byg-
ningsinspektør.
1892—1893 Statens forskoleseminarium.
1897 Post- og Telegrafbygningen.
1899—1900 Amtsgården i Vejle.
1906—1907 Toldkammerbygningen i Vejle.
- * *Petersen, Ludvig Adolf*, 1848—1935.
1884—1885 Vejle Teater.
1885 Missionshuset, Vejle.
1887—1888 Sct. Nicolai Kirkes tårn, Vejle.
1895 Kirstine Seligmanns Skole, Vejle.
1895 Teknisk Skole, Vejle.
1921 Vejle Håndværkerforening.
Endvidere Svaneapoteket.
- * *Thielemann, Carl Georg Ferdinand*, 1803—
1863, kgl. bygningsinspektør.
1855—1856 Ombygning af koret på
Sct. Nicolai Kirke.
1856 Den gl. administrationsbygning (tidl.
Vejle Sygehus).
- * *Tvede, Gotfred*, 1863—1947.
1916 Restaurering af Tirsbæk Slot.
1918 Ny avlsgård, Tirsbæk.
- Wium, M. J.*, Sandvad.
1954—1955 Hover Kirke. Restaurering.

Vejles privilegier og bystyrets udvikling op til købstadkommunalloven 1868.

Af Henrik Becker-Christensen.

Vejle før 1327.

Den 16. august 1327 blev Vejles ældste, kendte købstadprivilegier udstedt i Nyborg af kong Valdemar 3. Byens historie går dog betydelig længere tilbage end dette år.

Navnet Vejle er oprindelig en grammatisk bøjningsform af det olddanske ord »wæthil«, som betyder vadested¹⁾. Vejle har således taget navn efter stedets oprindelige funktion, idet den holm/ø, hvorpå den nuværende bykerne i dag befinder sig, i middelalderen var det bedst egnede overgangssted over den dengang vanskeligt passable dal og fjord. Denne holm midt i dalen/fjorden var et velegnet bosætningssted, idet stedets centrale placering som overfartssted og den lette adgang til fjorden tidligt har skabt grundlag for fiskeri, handel og håndværk.

For Vejles vedkommende foreligger der endnu ingen arkæologiske undersøgelser, som kan kaste lys over byens opståen og tidligste udvikling. Man er derfor næsten udelukkende henvist til at støtte sig til de få bevarede skriftlige kilder, som findes om Vejle.²⁾

En første antydning i de skriftlige kilder af Vejles eksistens findes i Adam af Bremens beskrivelser af Norden fra o. 1070. I sin skildring af Danmark nævner han her ikke kun Slesvig, Ribe, Århus, Viborg, Ålborg, Odense, Roskilde, Helsingborg og Lund ved navn, men beretter også om Jylland, at der hvor »... havarme skærer sig ind, der rummer det (Jylland) meget store byer«. ³⁾ Adam af Bremens udtalelse kunne tyde på, at Åbenrå, Haderslev, Kolding, Vejle, Horsens og Randers allerede dengang har eksisteret som købstæder.⁴⁾

Først fra året 1196 findes der dog et mere sikkert vidnesbyrd om Vejles eksistens. I det år udstedte kong Knud 4. et brev i Vejle, i hvilket han fornyede sin forgængers gave til Ribe kirke.⁵⁾ Fra midten af det 13. årh. begynder kilderne at flyde rigeligere om Vejle. I 1247 blev byen nedbrændt af hertug Abel⁶⁾, 1256 afholdt ærkebisp Jakob Erlandsen et stort kirkemøde i byen (Vejle konstitutionen),⁷⁾ 1279 blev der igen afholdt et

kirkemøde af ærkebisp Thrugot,⁸⁾ 1316 afholdt Erik Menved herredag i Vejle,⁹⁾ og 1326 var Valdemar 3. i Vejle, hvor

han forlenede sin marsk, Ludvig Albrechtsen, med Viborg.¹⁰⁾ Året efter udstedte kongen Vejles privilegier.

Privilegiebrevet fra 1327.

For den middelalderlige købstad var tildelingen af et privilegiebrev af største betydning, idet det fastlagde forholdet mellem kongen og byen. I forholdet til byerne lå den lovgivende myndighed hos kongen. I middelalderen havde købstadlovene form af privilegier, som bekræftede eller forandrede den i byen gældende ret. De blev af modtageren betragtet som en gunstbevisning, man som regel betalte kongen for. Disse privilegier, der gav byerne visse forrettigheder med hensyn til næringsvæsen, begunstiget stilling for købstadmarkederne, egen styrelse og retspleje, blev tildelt hver enkelt by for sig; men i slutningen af middelalderen kender man også fællesprivilegier, som tildeltes en hel landsdels købstæder under ét. Enten kunne en enkelt købstad modtage privilegiet på alles vegne, eller hver by få sit eget eksemplar. Imidlertid måtte byprivilegierne ligesom alle andre privilegier fornys efter hvert tronskifte. Dog fandt fornyelsen ofte sted langt hen i den nye konges regeringstid. Den traditionelle indledningsformular, der kendes fra mange privilegiebreve, at de »... gaves for troskab og tjeneste, som byen havde vist og skulle vise kongen i fremtiden...«, tyder på, at forholdet

mellem kongen og byen til en vis grad har været opfattet som en slags kontraktforhold.¹¹⁾

Vejles privilegier fra 1327 blev udstedt i en urolig tid. I november 1319 var kong Erik 6. (Menved) død. Han efterlod sig et forgældet og svækket rige. For at finansiere sin kostbare krigspolitik i Nordtyskland havde han været nødt til at dække statens voksende underskud ved hjælp af en systematisk møntforringelse og udskrivning af tunge ekstraskatter. Hertil var i stigende omfang kommet pantsættelser af kronens indtægter og ejendomme. Således var hele Fyn i 1317 blevet pantsat i tre år til de holstenske grever Johan 3. og Gerhard 3. Tilsvarende var indtægterne af det indbringende Skånemarked blevet pantsat til kongens marsk Ludvig Albrechtsen.

I slutningen af 1320 blev Erik 6.'s broder, hertug Christoffer, valgt til konge. På trods af adelens stærke modstand mod den hidtidige krigs- og skattepolitik fortsatte Christoffer 2. i sin forgængers fodspor med udskrivning af nye ekstraskatter og indblanding i de nordtyske forhold. Modstanden mod denne politik voksede, og i foråret 1326 kom

Kong Valdemar den Tredjes segl.

Til venstre ses kongens kronede billede, siddende med sceptret i højre, rigssæblet i den løftede venstre hånd. Omskriften: Waldemar, dei gracia danorum sclauorum que rex (Valdemar, danernes og slavernes konge af Guds nåde). Til højre ses kontrasigillet (sigil og kontrasigil indtryktes på hver side af voksklumpen, som hang under brevet) med en tøndehjelm med sammenslyngede snore og to vesselhorn, hvert besat med to vifter af påfjer. Billederne er gengivet efter Henry Petersen: »Danske kongelige Sigiller samt sønderjydske Hertugers og andre til Danmark knyttede Fyrsters Sigiller 1085—1559« (1917).

det til åbent oprør. Laurids Jonsen og Ludvig Albrechtsen henvendte sig til grev Gerhard af Holsten for at søge hans støtte til at afsætte kongen. Dette opnåedes, og i løbet af få måneder var Christoffer 2. fordrevet. I hans sted blev grev Gerhards 11-årige søstersøn Valdemar Eriksen valgt til konge og hyldet på Viborg landsting den 7. juni 1326.

Dette var dog kun en ren formssag. Valdemar 3. var kun konge af navn, ikke af gavn. De virkelige magthavere var grev Gerhard, Ludvig Albrechtsen og stormandskredsen omkring disse. De havde kun indsat den umyndige Valdemar 3. som konge, for at han i deres hænder kunne fungere som et viljeløst redskab. Da den politiske situation 4 år senere havde ændret sig, blev han igen

afsat til fordel for den hjemvendte Christoffer 2.

Den unge Valdemar fik sit hertugdømme (Sønderjylland) tilbage, dog med undtagelse af Gottorp og Sydslesvig, som grev Gerhard selv beholdt i pant. Denne afstod først i 1336 fra sit formynderskab over Valdemar. Som hertug blev Valdemar den tabende part i forhandlingerne mellem Valdemar 4. (Atterdag) og de holstenske grever. Ved Valdemar Atterdags tronbestigelse i 1340 overtog hertug Valdemar nemlig de holstenske grevers panter i Nørrejylland for til gengæld at pantsætte sit eget hertugdømme Sønderjylland til greverne. På grund af en dårlig økonomi nåede han før sin død i 1364 kun at indløse den nordlige halvdel af Sønderjylland og havde så endda været

nødt til at pantsætte en del deraf til hollandske adelsmænd.

Efter at Valdemar 3. i begyndelsen af juni 1326 var blevet konge af Danmark, afholdt han den 15. august samme år hof i Nyborg. Her stadfæstede den nye konge bl. a. Åhus', Ribes og Skives privilegier. Ved samme lejlighed fik borgerne i Vejle et tilsagn om, at kongen også ville bekræfte deres privilegier. Dette løfte blev gentaget den 26. september i Horsens, men først den 16. august 1327 fik Vejle udstedt sit privilegiebrev.¹²⁾

I dette skænkede kongen byens borgere »... alle friheder, nåder og rettigheder, som de fra gammel tid har modtaget af vore nævnte forgængere, idet vi bekræfter dem fast ved dette brev«. ¹³⁾ Selv om der ikke her direkte henvises til tidligere privilegiebreve, må det formodes, at Vejle har haft skriftlige privilegier før 1327. Allerede i 2. halvdel af det 13. årh. var det almindelig praksis i Danmark at tildele både store og små byer skriftlige privilegier. Som vist ovenfor kan Vejles historie føres tilbage til 1196, og de skriftlige kilders tavshed udelukker ikke, at byen har eksisteret længe før dette årtal. Det at byen blev benyttet til vigtige kirkemøder i 1256 og 1279 og til herredag i 1316, kunne tyde på, at byen i hvert fald fra 2. halvdel af det 13. årh. har været af en vis størrelse. På denne baggrund er det derfor rimeligt at antage, at også Vejle har haft skriftlige privilegier før 1327. En ting, som specielt tyder herpå, er Koldings privilegiebrev fra 1327, hvis ordlyd næsten er identisk med Vejles. I det nævnes der ikke (lige-

som i Vejles privilegiebrev), om byen har haft tidligere skriftlige privilegier. Ikke desto mindre har Kolding haft mindst to ældre privilegiebreve.¹⁴⁾

Vejles privilegiebrev fra 1327 indeholder otte artikler af økonomisk og juridisk (retslig) art: (1) Alle bofaste borgere, undtagen byens præst, skulle fortsat betale deres skatter til kongen. (2) Enhver, der anlagde sag, skulle føre sagen på byens ting. (3) Borgerne blev fritaget for told overalt i riget undtagen på Skånemarkedet. (4) Skyldnere kunne tilbageholdes af deres kreditorer. (5) Forkøb blev forbudt. (6) Byen fik lov til selv at udnævne fire sandemænd og to nævninger. (7) Straffen for at bryde byfreden fastsattes til 40 mark til sagsøgeren og lige så meget til kongen og til byen. (8) Kun de, der betalte byens skatter, altså borgere, måtte tages til værge i sager, som blev behandlet på byens ting.

I modsætning til de tidligere skriftlige kilders knappe ordlyd kaster Vejles privilegier fra 1327 for første gang mere lys over byens forhold. Der er derfor grund til nærmere at gå privilegiebrevets enkelte punkter igennem. De giver et indblik i, hvordan det middelalderlige købstadsamfund så ud i begyndelsen af det 14. årh. (Privilegierne findes i oversættelse i bilag I, side 109 f).

Den første artikel omtaler vejleborgernes pligt til fortsat at betale skat til kongen. De fleste danske købstæder var i middelalderen opstået på jord, som var ejet af kongen. Årsagen hertil var, at kongen var i stand til at yde den beskyttelse, som var nødvendig, for at købmænd og hånd-

værkere kunne drive deres erhverv. Det er derfor naturligt, at den første skat, man kender til, var »midsommergæld« eller »arnegæld«, som den kaldes i Jylland. Den var en årlig afgift, som blev betalt af byggegrundene til kongen. Hertil kom en række andre afgifter. Nye borgere måtte ved optagelse i borgerskabet ikke kun aflægge ed til kongen og byen, men også betale »bylagh« eller borgerskabspenge. Gæster i byen skulle ikke betale skat, men erlægge en afgift, »torvegæld« eller »torveørtug«, hvis de ønskede at drive handel på torvet. Liggere, det vil sige gæster, der blev i byen vinteren over, skulle dog svare skat eller betale en anden høj afgift. I visse byer, f. eks. Slesvig og Flensborg, skulle nogle håndværk betale en særlig afgift. Dette var dog langt fra tilfældet i alle byer. En anden årlig afgift var »tyveskud«, der blev betalt til gengæld for, at kongen lod sine embedsmænd holde tyve i forvaring. Endelig fandtes der »arvekøb«. Betalingen heraf var en betingelse for, at en persons formue efter hans død kunne falde i arv til hans slægt. I modsat fald ville formuen blive inddraget af kongen. Denne afgift var dog blevet afskaffet året før, i 1326.¹⁵⁾

I Vejles privilegier fra 1327 er det udtrykkeligt fremhævet, at sognepræsten fritages for betaling af de på byen hvilende afgifter. Siden Jyske Lov (1241) havde det været en almindelig regel, at sognepræster, der havde en enkelt gård (præstegården), var fritaget for skatter. Dette var oprindelig betinget af, at præsten overholdt opfyldelsen af cølibatpligten.

Ifølge privilegiebrevets artikel 2 skulle enhver, der anlagde sag mod en vejleborger, enten føre sagen på byens ting eller/og modtage den pligtige bøde (erstatning) efter landets og byens love. Bytinget, der var det vigtigste organ for borgerne, forudsattes selv i de ældste byretter som en bestående og velkendt institution. Det er dog umuligt med sikkerhed at sige noget om dets alder. Bytingets opståen betød, at byen udskiltes fra det omkringliggende herred og fik en selvstændig jurisdiktion. Det er tænkeligt, at byfogeden som kongens repræsentant fra begyndelsen har ført forsædet på bytinget. Dog nævner byretterne fra det 13. og 14. årh. som oftest kun borgerne som dømmende. Det var da også indtil omkring år 1400 som regel kun dem, der optrådte som udstedere af bytingsvidner.

Bytinget beskæftigede sig væsentligst med egentlige kriminalsager, men har sandsynligvis også spillet en rolle som det sted, hvor borgerne kunne forhandle om almindelige fællesanliggender.¹⁶⁾ I Vejle blev bytinget afholdt på byens torv. Dette var i middelalderen beliggende på den nordvestlige del af det nuværende Kirketorv, og det strakte sig fra hjørnet af Grønnegade og vest på, så langt som torvet endnu når.¹⁷⁾

I Vejles privilegiebrev artikel 3 blev borgerne fritaget for enhver betaling af told overalt i riget undtagen på Skåne-markedet. Det var en vigtig bestemmelse, som gav byens købmænd betydelige handelsmæssige fordele. Den falder helt i tråd med Valdemar 3.'s håndfæstning fra 1326 (§ 16), hvor det bestemmes, at

». . . fremdeles kan borgere og købmænd frit drive deres købmændskab uden byrder eller nye toldafgifter . . .«. ¹⁸⁾ I håndfæstningen er der tale om fritagelse for byrder og nye toldafgifter for hele rigets købmændskab. Vejleborgerne har imidlertid året efter ved udstedelsen af deres privilegier fundet det betryggende at få denne særlige bestemmelse indsat i privilegiebrevet med speciel adresse til Vejle. At Skånemarkedet er undtaget fra denne bestemmelse, kan ikke undre. Det var, og havde i mange år været, en af kongens største indtægtskilder. På dette tidspunkt havde Ludvig Albrechtsen, Valdemar 3.'s marsk, fået alle kronens indtægter af Skånemarkedet i pant og figurerede som en af landets største kreditorer. ¹⁹⁾

Den 4. artikel i Vejles privilegier gav byens borgere ret til at tilbageholde deres skyldnere. Dette blev betragtet som et kraftigt middel, og byerne var meget ivrige efter ved kongelige privilegier at få denne ret over bønderne og andre fremmede. Herved blev Vejles jurisdiktionsret yderligere slået fast.

Ifølge artikel 5 blev »forkøb« forbudt. Dette betød, at det ikke var tilladt at opkøbe varer, inden de førtes ind i byen. På den tid blev der i de enkelte byers privilegiebreve udstedt adskillige forbud mod forkøb. I tiden fra Erik af Pommerns købstadforordning i 1422 indtil næringsloven af 1857 gjaldt der imidlertid ved lov et alment forbud mod forkøb (også kaldet »forprang«). Det blev anset for en strafværdig handling at søge at opkøbe varer, som var undervejs til tor-

vet. Myndighederne mente, at der herved ville være fare for, at bonden blev underbudt, mens købstadborgerne på grund af et for ringe udbud kunne risikere at komme til at betale en for høj pris. Problemet var ikke kun aktuelt i det 14. årh. Forbudet blev ofte overtrådt, og i hele perioden op til 1857 kom der en stadig strøm af klager fra købstæderne over de skadelige virkninger heraf. ²⁰⁾

Ifølge Jyske Lov (1241) skulle der i hvert herred være otte »sandemænd«, som blev udnævnt for livstid af kongen, og til hvem afgørelsen af en række grovere sager var henlagt, for så vidt de i sagen afgav en udtalelse, som tinget lagde til grund for dommen. ²¹⁾ Jyske Lov bestemte at ». . . sandemænd skal sværge om manddrab, om hug, om voldtægt mod kvinder, om hærværk, om markeskel, om sår, om kirkegods, hvis det drejer sig om mere end en mark sølv, og om frihedsberøvelse«. ²²⁾

Endvidere skulle der i hvert herred også være otte »nævninger«. Det var nævningernes opgave på egen hånd at undersøge sagen og på grundlag heraf afgive edsligt udsagn om den. Nævninger skulle sværge om ». . . håndran, om borran, om jordran, som nogle kalder markran, om vådesgerning og om tyveri«. ²³⁾ Dette udsagn havde samme betydning for sagens udfald som de tidligere anvendte formelle beviser, og det blev i sig selv opfattet som et bevis. I realiteten virkede det dog nærmest som en dom. ²⁴⁾

Ifølge Vejles privilegiebrev (artikel 6) måtte borgerne for fremtiden have fire sandemænd og to nævninger, som ud-

nævntes af rådmændene. Disse sandemænd og nævninger skulle, »... efter de i kraft af vort brev og af vor foged er indsat på tinge, pådømme alle sager, som hører under dem, inden for byens område kaldet byfred...«. Sætningen »... i kraft af vort brev...« står med henblik på sandemændene, der ifølge Jyske Lov skulle tillyses ved kongebrev. Disses jurisdiktionsret gjaldt i dette tilfælde »... inden for byens område kaldet byfred...«. Byfred er en betegnelse for den særlige fred, der skulle herske inden for byens område. Brud på den medførte forhøjede straffe for drab og voldshandlinger (se artikel 7 i privilegiebrevet). Denne særlige fred var oprindelig kun knyttet til markedsperioderne, men blev i det 13. årh. udstrakt til at have gyldighed hele året rundt. I Vejle gjaldt byfreden i området »... mellem begge de nærliggende højedrag lige til bakkerne...« strækende sig mod øst lige til Haddesø. Sidstnævnte sted er det nuværende Albueknæ.

Sandemændene og nævningerne skulle tage sig af »... sager, som er opstået der eller i fremtiden vil opstå...«. Det drejede sig her som tidligere nævnt om sager af grovere karakter. Dette skulle de gøre, »... indtil de fældes efter loven...«, det vil sige, indtil deres afgørelser blev underkendt eller omstødt.²⁵⁾

Den her omtalte artikel 6 er den mest fyldige og detaljerede af privilegiebrevets samtlige bestemmelser. Det tyder på, at borgerne lagde stor vægt på spørgsmålet om retsplejen og dennes pålidelighed. Dette gælder ikke specielt for Vejle. I mange byprivilegier genfindes bestemmelser af lignende karakter, som viser,

hvor megen vægt byerne i almindelighed lagde på en fastlæggelse af retsplejen og hermed forholdet til kongemagten.

Ifølge artikel 7 skulle bønder eller fremmede, der inden for byfreden slog nogen, foruden de 40 mark til sagsøgeren betale det samme beløb til kongen og byen. Denne bestemmelse må ses i forbindelse med artikel 6, hvor det blev fastlagt, hvem der skulle dømme i sådanne sager inden for byfreden. Bødestrafen var væsentlig skærpet, og bødebetalningen kom ikke kun sagsøgeren til gode, men også byen og kongen.

Artikel 8's bestemmelse om, at kun de, der betalte byens skatter, måtte tages til værge i sager, som blev behandlet på tinget, er igen en understregning af Vejles jurisdiktionsret.

Byens privilegier afsluttedes med udstedelsen af en garanti fra kongemagtens side, ifølge hvilken Valdemar 3. tog byen i sin beskyttelse og garanterede privilegiernes overholdelse. Hvis nogen, det være sig kongens egne fogeder eller andre, fordristede sig til at forulempe byen og dens borgere, måtte vedkommende regne med »... vor harme og kongelige hævn...«.²⁶⁾

Vejles privilegier 1327 var et udtryk for borgernes ønske om en fastlæggelse og stadfæstelse af det økonomiske og retslige forhold mellem kongemagten og byen. Borgerne må have anset de i privilegiebrevet nedskrevne bestemmelser for de vigtigste. Hermed var byens økono-

miske og retslige bestemmelser imidlertid ikke udtømt. Ved siden af privilegiebrevet fandtes der i Vejle, som i alle andre byer, en lang række forordninger og vedtægter, der stort set berørte alle økonomiske og juridiske spørgsmål, som havde betydning for byens borgere. I privilegiebrevets artikel 2 blev der direkte henvist til dem, idet det blev fastsat, at der ved bytinget skulle dømmes, »... således som landets og ovennævnte bys love kræver det«.27) Grundlaget herfor var dels den almindelige landsret (Jyske Lov), dels en række specielle bestemmelser afpasset

efter byens særlige behov. Virkelige selvstændige byretter tilvejebragtes kun i enkelte, som regel mere betydende, byer som f. eks. Slesvig, Åbenrå, Haderslev, Ribe, Roskilde, København og Lund. Disse købstæder kom til at fungere som en slags »moderbyer«, idet deres byretter enten direkte blev overført til landets øvrige byer eller suppleret og omformet med bestemmelser af lokal betydning. Et eksempel herpå er Horsens, Viborg og Århus, der alle benyttede Slesvigs byret. Hvilken byret Vejle har benyttet er ikke kendt.

Den senere privilegieudvikling.

Vejles privilegier fra 1327 blev i mere end de næste 400 år atter og atter bekræftet af de danske konger. Således stadfæstede Valdemar 4. (Atterdag) i august 1355 Vejles privilegier med den tilføjelse, at ingen borgere måtte stævnes uden for deres birk, medmindre det var kongen selv der stævnedes dem.²⁹⁾ I 1442 og 1450 bekræftede henholdsvis Christoffer 3. (af Bayern) og Christian 1. atter byens privilegier. Under kong Hans nøjedes byen ikke kun med at få sine gamle privilegier stadfæstet, men nød også godt af flere gunstbevisninger fra kronens side. Foruden i 1484 at få bekræftet byens privilegier fik Vejle nemlig tilladelse til at bruge kronens jord, Løget mark med skov og tilliggende (Søndermarken), uden for byen mod at svare afgift til sortebrødreklostret i Vejle, for

hvilken der skulle holdes messer. 1504 solgte kong Hans Romsgård uden for Vejle til byen, og i 1498 og 1505 udstedte han forskellige forordninger til gavn for byens handel og retsvæsen.³⁰⁾ Tilsvarende fik Vejle nu og da af de efterfølgende konger en række forskellige begunstigelser.

Imidlertid var der i året 1423 indtrådt en begivenhed, der, om end den kun har kuriositetens karakter, teoretisk set kunne have fået store konsekvenser for Vejles stilling som købstad (og købstad-jubilæet!). I 1413 havde Erik 6. (af Pommern), under påskud af, at de umyndige holstenske grever Heinrich og Adolf havde forbrudt deres lensret til Slesvig, erklæret hertugdømmet for hjemfaldet til kronen. Dette udløste en langvarig krig og gentagne mislykkede voldgifts-

forsøg mellem Danmark og de holstenske grever. Disse kunne med god ret begrundede deres adkomst til Slesvig med, at kong Valdemar 3. i 1326 havde forlenet hertugdømmet til deres oldefar grev Gerhard og hans efterkommere som et arveligt len. For at komme uden om denne ubehagelige kendsgerning lod Erik 6. i sommeren 1423 tage vidnesbyrd af alle danske landsting, som gik ud på, at der under Christoffer 2. og senere aldrig havde været andre konger i Danmark end Valdemar 4. (Atterdag), Oluf og den nu regerende kong Erik 6. Meningen hermed var klar nok. Ved at benægte, at Valdemar 3. nogen sinde havde været konge i Danmark, ville Erik 6. være i stand til helt at se bort fra grev Gerhards forleningsbrev fra 1326.³¹⁾

Også Vejles borgmester Niels Jensen var den 17. juli 1423 sammen med repræsentanter fra de øvrige nørrejske byer til stede på Viborg landsting for på hele sin bys vegne med Vejle bysegl at bekræfte, »at hertug Valdemar aldrig var konge i Danmark«. ³²⁾ Mon de gode vejleborgere ved den lejlighed tænkte over, at de herved faktisk også benægtede gyldigheden af det privilegium, som Valdemar 3. i 1327 havde udstedt til dem? Næppe. Nitten år senere, i 1442, fik de som nævnt kong Christoffer 3. (af Bayern) til atter at stadfæste disse privilegier. Det samme gjorde Christian 1. i 1450.³³⁾

Det gamle privilegiebrev fra 1327 blev troligt taget med og forevist ved hver ny konges tronbestigelse. Tidens tand havde imidlertid efterhånden sat sit præg på

det. I en af Christian 3. bekræftet vidisse (afskrift) fra 1553 hedder det, at et bud fra borgmester, råd og menighed i Vejle havde fremlagt tre gamle beseglede pergamentbreve. Det første var et gammelt latinsk privilegiebrev, som kong Valdemar 3. havde udstedt (1327). På dette fandtes et segl, som havde hængt i gult, blå og livfarvet (rød) silke, men på grund af alder var det forfaldet. Det andet latinske brev, som (1355) var blevet udstedt af Valdemar 4. (Atterdag), var hæftet til det første med gult og livfarvet silke, men halvdelen af dets segl var også gået tabt på grund af alder. Endelig var der et privilegiebrev på dansk, som (1442) var blevet udstedt af Christoffer 3. (af Bayern). Dette var med sin besegling føjet til de to første breve og hængt i grøn og sort silke. Til forskel fra de andre var dets segl intakt. Alle tre privilegiebreve var »... uskrabede og ustungne og i alle måder uforfalskede, men af alder noget brådne og skrøbelige«. ³⁴⁾ Endnu i begyndelsen af det 17. årh. blev de tre gamle privilegiebreve forevist Christian 4. Ved den lejlighed blev de fundne »... ustungne, uskrabede og i alle måder uforfalskede, dog seglet, som havde været derpå, fandtes af alder og vagemme at være frakommet«. ³⁵⁾

Der blev da også passet godt på de gamle privilegiebreve. Af et dokument, som blev udstedt af Viborg landsting i 1544, vedrørende Vejles toldfrihed og fiskeriet i fjorden fremgik det, at Vejles borgere ved den lejlighed ikke havde været i stand til at fremvise det originale privilegiebrev fra 1327, da byens borgmester selv opbevarede det, og han var

for tiden i udlandet.³⁶) For en sikkerheds skyld lod borgmester Clement Sørensen i 1621 foretage afskrifter af byens privilegier, og afskrifterne blev sammen med en del andre vigtige breve indført i en foliebog, den såkaldte »privilegiebog«, som endnu findes bevaret på landsarkivet i Viborg. Dette var heldigt for byen, for få år efter medførte Danmarks indblanding i 30-årskrigen, at en stor del af Vejles ældste dokumenter gik tabt.

I 1626 havde borgmester Clement Sørensen fået istandsat de to skabe på Vejles rådhus, hvori byens arkiv blev opbevaret. Året efter blev byen besat af Wallensteins tropper, og de forlod den først i 1629, da der blev sluttet fred mellem Christian 4. og den tyske kejser. Denne langvarige besættelse gik ikke kun stærkt ud over Vejles borgere og bygninger, men også over byens arkiv. Da vejleborgerne i 1629 gik op for at besigtige rådhuset, der havde været hovedkvarter for besættelsestropperne, mødte der dem et sørge-

ligt syn. Det ene arkivskab var blevet opbrudt, mens det andet var helt borte. Der var kun få af byens breve tilbage. De lå på gulvet, en del af seglene var revet af, og de fleste var »... skamferede og fordærvede«. Blandt de breve, som var gået tabt, var Vejles privilegiebrev fra 1327 samt privilegiebrevene fra 1355 og 1442.³⁷)

Borgmestrene og rådet satte sig straks i sving for at få fornyet Vejles privilegier. Selv skrev de, at den største skade ved byens besættelse 1627—1629 var, »... at da blev mange af byens, kirkens og præstegårdens breve borttagne, som byen lå storligen magt på, og ikke den skade kan forvinde, hvis ikke vores høje øvrighed nådigst vil dem renovere efter kopierne, som udi borgmester Clement Sørensens bog findes rigtigt indførte, og han nu byen foræret haver«. ³⁸)

Genudstedelsen af privilegierne kom dog til at trække ud. I 1634 rejste Clement

Illustrationen på siden overfor gengiver side 1 i Vejle bys privilegiebog.

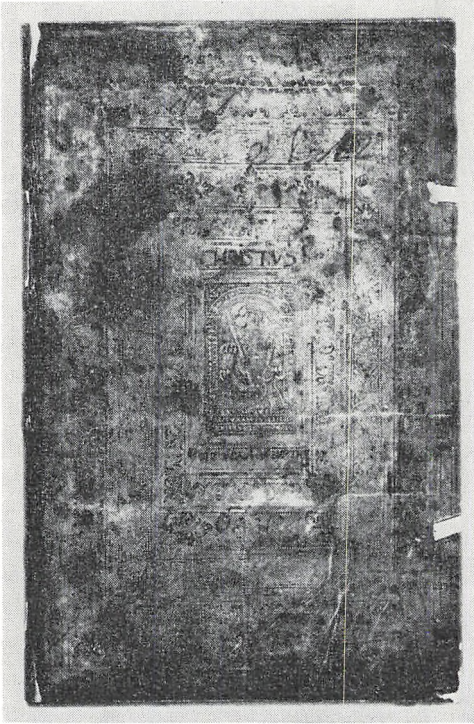
I nutidens retskrivning lyder den afbildede tekst således:

Vejle bys privilegier.

Vi Christian den Fjerde med Guds nåde Danmarks, Norges, venders og goters konge, hertug udi Slesvig, Holsten, Stormaren og Ditmarsken, greve udi Oldenborg og Delmenhorst, gør alle vitterligt for os var skikket os elskelig borgmester, råd og menighed udi vor købstad Vejle, deres visse bud, med et vor kære herre fader faders salig og højlovelig ihukommelse pergaments victimus af trende gamle pergaments breve, og som fandtes ustungen, uskerabede og i alle måder uforfalskede. Dog seglet der for været havde fandtes udaf alder og vangemme at være frakommen. Og samme trende pergaments breve der hos fandtes som højbemeldte vor kære herre fader faders victimus sig på berøber lydendes ord for ord, som efter følger:

Vi Christian med Guds nåde Danmarks, Norges, venders og goters konning, hertug udi Slesvig, Holsten, Stormaren og Ditmarsken, greve udi Oldenburg og Delmenhorst, gøre alle vitterligt med dette vort åbne brev, at for os var skikket os elskelig borgmester, råd og menighed bud, udi vor købstad Vejle, med trende gamle pergaments breve som var tilhobe forfattede med deres besegling, det første et gammelt latinsk pergamentsbrev, som kong Valdemar havde udgivet.

1
 Hvede Byes Gruntloeg
 Wi Christum den fierde med Guds
 Naade, Danmarks, Siorgis, Wendis og
 Slesis Konning, Hertig vdi Sleswig, Hosteren
 Stormaren de Ditmarsken, Grefue vdi Olden-
 borg oc Delmenhorst. Thar alle winterligt for
 os wor skicket off sig: Borgemeister And-
 re Monnich, vdi wor Tiedtred Hvede, Slesis
 Hvede By, med et wor eldres Herrsaders fader,
 Adria oc Hylsaffig Fubelmeister vngewundt
 Vitimus off Hvede gamle vngewundt Grefue
 in, som samtes vthingen, vskribt, off i alle
 maade vskribtskede, Dog sig er der stor
 vreit safft, samt vdaff alder sig van-
 givene ad wor fra kommen, De samme
 Hvede vngewundt Grefue der first samt
 som sig demtke wor eldres Herrsaders fader
 Vitimus, sig vaa dveden, Lindendig der
 fra vrd, som efter følger, Wi sig sig
 ind i alle Lande, Danmarks, Siorgis, Wendis
 oc Slesis Konning, Hertig vdi Sleswig,
 Sleshem Stormaren, oc Ditmarsken Grefue
 in vdi Oldenburg oc Delmenhorst, Thar
 alle winterligt ind det wort om Grefue,
 ad for off wor skicket off sig: Borgemeister
 And, off Monnichs And, vdi wor dveden
 Hvede, med Hvede gamle vngewundt
 Grefue, som wor selvde vskribt med dems
 besigling, Det for er en gammel vngewundt
 Grefue, som Konning Woldemar
 safft vdgiffit, De Indsigelse safft for

*Vejles gamle privilegiebog.
Billedet viser bogens smukke læderbind.
Efter fotografi
optaget af landsarkivet i Viborg.*

Sørensen sammen med borgmester Laurids Lauridsen til Skanderborg, hvor kongen og rigsrådet opholdt sig, for at ansøge om, at Vejles privilegier og andre kongebreve måtte blive fornyet.³⁹⁾ Først den 27. marts 1635 konfirmerede Christian 4. privilegiebrevet fra 1327 sammen med nogle af byens andre privilegier. I begrundelsen herfor hed det, »... at Vi (Christian 4.), da Vejle bys privilegier, som ere givne dem af fremfarne konger i Danmark, i næst forledne kejserlige fejdedels ere skårne fordærvede, dels for-

komne i andre måder, have ladet den lejlighed forfare ved hr. Albert Skeel til Fussinge, ridder, Danmarks Riges Råd, og Ernst Norman til Selsøe, befalingsmand på Riberhus og Koldinghus, og af et gammelt skåret pergamentsvidisse erfaret, at Vejle by og borgere fordem have haft efterskrevne privilegier . . . hvilke privilegier Vi med dette vort brev fuldbyrde og stadfæste«. ⁴⁰⁾

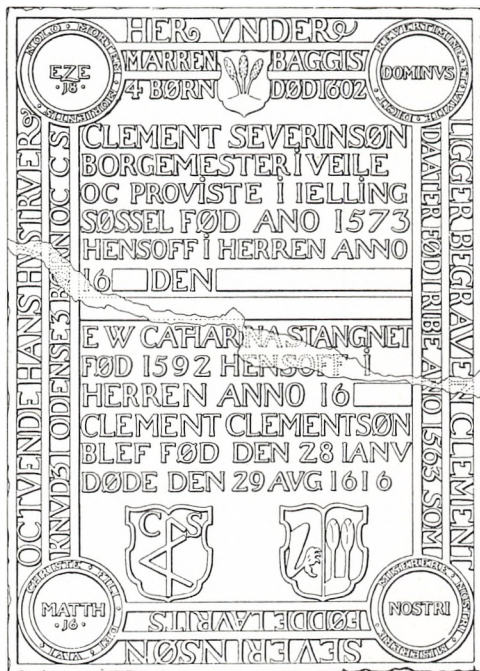
De gamle privilegier kunne stadig være til nytte for byen. I 1654 kaldte Frederik 3. Vejles borgmestre og rådmænd til sig i Viborg og lod dem vide, at han agtede at lade Vejles sejlads »forflytte« til Frederiksodde (det nuværende Fredericia). Dette ville have betydet byens ruin, og derfor indgav Vejles borgere et andragende til rigsrådet, hvori det bl. a. hed, at byens privilegier ikke blev overholdt, uagtet kongen selv havde fornyet dem ved sin tronbestigelse. Vejle slap da også med skrækken og beholdt sine rettighe-der. ⁴¹⁾

Tiden var imidlertid for længst løbet fra Vejles, såvel som andre købstæders gamle privilegier. Siden Erik 6.'s købstadforordning af 1422 var der begyndt en ny tid med flittig lovgivning fra kongemagtens side på købstadvæsenets område. Det drejede sig om fælles love, som gjaldt for hele riget eller en enkelt egn, og som lagde vægt på næringsvæsenets regulering og monopolisering. Dette kom til at betyde en skarp adskillelse mellem land og by. På den måde fastlagdes i disse år de grundsætninger, som i de følgende århundreder blev rådende indtil næringsloven

af 1857. Samtidig med denne rigslovgivning blev der fortsat udstedt privilegier for de enkelte købstæder, men i de sidste århundreder før enevældens indførelse (1660) veg de mange særskilte bestemmelser for de enkelte byer mere og mere pladsen for en almindelig købstadlovgivning. Således fremkom der under de skiftende konger forskellige rigslove, som omhandlede byernes næringsvæsen, styrelse og lignende forhold. Samtidig blev den københavnske byret fra 1443 normgivende, og den fandt i løbet af de næste par århundreder indpas i størstedelen af landet, hvorved der også på dette område skabtes en vis ensretning.⁴²⁾

Enevældens indførelse betød kun en forstærkelse af denne udvikling. Selv om kongerne stadig stadfæstede købstædernes privilegier, havde privilegierne mistet deres reelle betydning og var kun en formel bekræftelse fra kronens side på købstædernes eksistens. Mens privilegierne tidligere som købstadlove havde udgjort kongens lovgivning over for byerne, var de nu trådt helt i baggrunden og forlængst blevet overhalet af det stadig stigende antal forordninger, som kendetegnede forholdet mellem byerne og den enevældige kongemagt. Ved at sammenligne Frederik 3.'s stadfæstelse af Vejles privilegier med Christian 6.'s stadfæstelse i 1742 vil det ses, at dette forhold også nu klart kom til udtryk i ordvalget.

I Frederik 3.'s privilegiebekræftelse taltes der kun om, at kongen »... med dette vort åbne brev fuldbyrde, samtøche og stadfæste alle de friheder og privilegier som...« de tidligere konger »... dennem (borgerne i Vejle) nådeligen gi-

Gravstenen for
borgmester Clement Sørensen
i Sct. Nicolai kirke i Vejle.
Gengivet efter »Vejle Bys Historie« (1927).
Tegnet af litograf Axel Larsen.

vet og stadfæstet haver ved fuldmagt«. I Christian 6.'s privilegiestadfæstelse blev der derimod taget betydelige forbehold. Kongen stadfæstede således de privilegier, som Vejle havde fået af tidligere konger, »... så vidt de ikke allerede ved andre allernådigst gjorde anordninger, ere forandrede, og så vidt de ej mod Vores jura Majestatis absolutum dominium, souverainitet og arverettighed befindes at stride...«⁴³⁾ Dette viser tydeligere end noget andet, at Vejles privilegier havde mistet enhver betydning.

Rådets udvikling fra senmiddelalderen til 1627.

På grund af kildernes tavshed fortaber kendskabet til Vejles bystyre i tiden før 1327 sig i mørket. Det er derfor nødvendigt i denne periode at se byens styre på baggrund af den generelle udvikling i Danmark.

Fra den tidligste tid stod alle de ældste købstæder i et stærkt afhængighedsforhold til kongen. De var opstået på hans jord og behøvede hans beskyttelse. Derfor havde kongen en betydelig magt over dem. Han rådede selvstændigt for købstadlovgivningen, og byerne betalte deres skatter til ham. Det var derfor også naturligt, at kongen gennem sine embedsmænd havde en afgørende indflydelse på byernes forvaltning.

Så langt kilderne om de danske købstæder går tilbage, fandtes der i hver enkelt by en kongelig embedsmand, som på alle områder udøvede øvrighedsmyndigheden og oppebar de kongelige skatter. Muligvis var denne embedsmands myndighed oprindelig ikke kun knyttet til den enkelte købstad, men også til det omkringliggende land. Imidlertid blev det tidligt den almindelige regel, at kongen i købstæderne var repræsenteret af en embedsmand af samme slags og med samme navn, »bryder«, som dem, der var ansat i herrederne. Senere kom denne embedsmand til at gå under betegnelsen »ombudsmand«, og til sidst, fra 2. halvdel af det 13. årh., blev han kaldt »foged«. For at skelne mellem købstædernes fogeder og andre fogeder blev de førstnævnte siden ca. 1400 kaldt »byfogeder«. ⁴⁴⁾ Kongens foged i Vejle omtales

første gang i byens privilegiebrev fra 1327. ⁴⁵⁾

Selv om kongen havde det afgørende ord at skulle have sagt i købstæderne, havde borgerne dog også gennem deres organisationer en vis indflydelse på bystyret. Det vigtigste organ for borgerne var bytinget. Her traf borgerne lige fra begyndelsen selv afgørelsen i retssagerne, og det er sandsynligt, at tinget også har spillet en rolle som det sted, hvor borgerne forhandlede om almindelige fællesanliggender. Ved siden af bytinget var »mottet« borgernes ældste organisation. Det nævnes i den skånske birkeret, og det bestod sandsynligvis af en borgerforsamling, der tog sig af byens anliggender. Et andet organ for borgernes interesser var »oldermændene« (seniores eller senatores), som kan påvises i en række jyske byer. I Slesvigs byret fra ca. 1200 nævnes der 4 oldermænd. Deres antal kan stå i forbindelse med byens inddeling i »fjerdinger« og hermed antyde, at de har beskæftiget sig med byens økonomiske anliggender. ⁴⁶⁾

Den vigtigste forandring i købstadforfatningen, som indtrådte i løbet af middelalderen, var indførelsen af en ny institution, »rådet«. Dette kom efterhånden til at indtage den centrale plads i bystyrelsen og herved flyttedes tyngdepunktet i denne fra kongemagten over til borgerne selv. ⁴⁷⁾

Den nye institution havde i løbet af det 12. årh. udviklet sig i Tyskland, og

den bredte sig i løbet af de følgende 100 år til Danmark. Således nævnes rådet første gang i Ribe 1252, i Roskilde 1273, i København 1275, i Slesvig 1282 og i Flensborg 1284. Hvorledes rådet er opstået i Danmark vides ikke. Der er imidlertid ikke noget, som tyder på, at det er blevet indført fra oven af kongemagten. Rådet er i de enkelte byer efter tysk forbillede blevet indført af borgerne selv.⁴⁸⁾

Medlemmerne af rådet kaldtes rådmænd. Sådannes eksistens kan i Vejle første gang konstateres i privilegiebrevet fra 1327. Det bestemte, at Vejles fire sandemænd og to nævninger skulle indsættes af byens »... rådmænd, som nu er eller for fremtiden vil være sammesteds...«. ⁴⁹⁾ Rådet forudsattes således på dette tidspunkt som en fast institution i Vejle, og i betragtning af de få skriftlige kilder, der findes om byen, er der intet til hinder for, at rådet kan have eksisteret i Vejle adskillige år før 1327.

Efter tysk forbillede udskilte der sig i løbet af det 14. årh. inden for rådet én eller to formænd, som kom til at gå under betegnelsen »borgmestre«. Denne stilling nævnes første gang 1342 i Slesvig, 1345 i Varberg, 1349 i Ribe og Roskilde, 1350 i København og 1358 i Ålborg. Ved slutningen af det 14. årh. havde borgmesterstillingen bredt sig til selv små flækker som Laholm og Søborg.⁵⁰⁾ Den første borgmester i Vejle, hvis navn er bevaret i dag, hed Niels Jensen og nævnes i året 1423.⁵¹⁾ På baggrund af den ovenfor skitserede udvikling, må det imidlertid formodes, at borgmesterstillingen også er blevet indført i Vejle i 2. halvdel af det 14. årh.

Borgmestrene og rådmændene udgjorde tilsammen byens magistrat. Den eneste almindelige regel for dennes medlemstal findes i kong Hans' stadsret fra 1487, ifølge hvilken »... de købstæder, som behov have, de må have to borgmestre eller flere, efter stadens lejlighed og formue, og ti rådmænd«. ⁵²⁾ Oplysninger om antallet af borgmestre og rådmænd i Vejle i denne periode er sparsomme. Mens der i reglen fandtes to borgmestre i byen, lå antallet af rådmænd imidlertid under det normerede. I 1566 var der således ni rådmænd i Vejle,⁵³⁾ men i 1584 var tallet 7⁵⁴⁾ og i 1611 kun 5.⁵⁵⁾ Noget kunne tyde på, at det også i andre købstæder har knebet med at opfylde kravet om 10 rådmænd. I hvert fald reducerede købstadforordningen af 1619 rådmændenes antal til 4, 6 eller flere, »... efter som byens lejlighed udkræver og hidindtil sædvanligt været haver«. ⁵⁶⁾

Oprindeligt var det i flere købstæder skik og brug, at en tredjedel af rådmændene årligt blev nyvalgt, og det er sandsynligt, at det var borgerne, som selv valgte rådet eller i hvert tilfælde var medvirkende hertil. Imidlertid blev rådene i købstæderne fra 2. halvdel af det 14. årh. selvsupplerende, og valgene kom til at gælde for livstid. I almindelighed blev både borgmestre og rådmænd i embedet til deres død.⁵⁷⁾

I modsætning til valget af rådmændene blandede kongen sig tidligt i borgmestervalgene og forbeholdt sig ret til »... borgmestre at sætte i og af, når det os tykkes, og behov gøres...«. ⁵⁸⁾ I praksis betød det imidlertid som regel kun, at

kongen enten selv eller gennem sin lensmand stadfæstede valget af dem.⁵⁹) Dog findes der eksempler på, at kongen greb ind i tilfælde, hvor borgmesteren enten misrøgtede sit embede eller førte et alt for opsigtsvækkende privatliv. Dette var netop tilfældet i slutningen af det 16. årh. med borgmester Henrik Ditmer i Vejle.

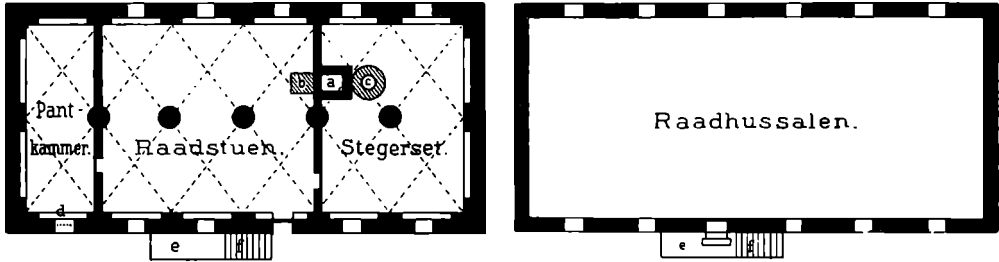
I begyndelsen af november 1594 fik lensmanden på Koldinghus, Casper Markdanner, besked fra kongen om, at denne havde bragt i erfaring, at Vejles borgmester Henrik Ditmer og dennes kone længe havde ført et »... uskikkeligt og forargeligt levned med hinanden, særlig skal han stille sig meget modvillig mod hende og undertiden ville overfalde hende med våben og værge, så hun har måttet drage ud af huset for ham og opholde sig på andre steder, andre til stor forargelse og dårligt eksempel.« Da kongen ikke længere ville finde sig i dette, skulle lensmanden indstævne dem begge for sig og foreholde dem, at de i fremtiden skulle leve fredeligt med hinanden. Hvis de ikke rettede sig herefter, ville de blive alvorligt straffede. Da Henrik Ditmer endvidere i nogen tid havde vist sig forsømmelig som borgmester og ikke varetaget sit embede på rådhuset, skulle Casper Markdanner straks afsætte ham og indsætte en duelig mand i hans sted.⁶⁰)

Da borgmesteren ikke mødte op hos lensmanden, satte denne ham i fængsel på Koldinghus. Det viste sig imidlertid, at han var »... fra forstanden og aldeles forrykt i hovedet...«, og han blev derfor frigivet og overladt i hustruens varetægt.⁶¹) Borgmester Clement Sørensen skrev senere om sin forgænger, at »...

han blev af Guds tilladelse noget forrykt i hovedet, et ab officio remotus (og skilt fra tjenesten) anno 1595, levede derefter i sin enlighed, indtil Gud kaldede hannem anno 1626.«⁶²)

Ifølge Erik af Pommerns forordning fra 1422 var håndværkerne udelukket fra at få sæde i rådet. Rådmandsposterne var forbeholdt »... andre borgere og købmænd«.⁶³) Selv om denne bestemmelse kun var givet for de sjællandske købstæder, blev den senere anset for at være gældende for hele Danmark. I Frederik 1.'s forordning af 4. december 1526 blev det derfor bestemt, at ingen håndværker »... skal være borgmester eller rådmand udi nogen købstad, den stund han bruger embedet (håndværket) andre end købmænd...«.⁶⁴) En undtagelse fra reglen var imidlertid rådmand og »støflemager« Hans Sørensen i Vejle. Han var Anders Sørensen Vedels farbror og så berømt for sit håndværk, at han endog kom til at lave støvler til kongerne Christian 3. og Frederik 2.⁶⁵) Det er dog muligt, at han ikke længere drev sit håndværk, efter han var blevet rådmand.

Disse bestemmelser betød en stærk indskrænkning af rådets rekrutteringsgrundlag. Bystyret blev derved forbeholdt købstædernes socialt og økonomisk førende lag, købmændene. Dette understreges af skattemisterne. Ifølge eget udsagn betalte rådmændene og borgmestrene i Vejle, i alt 7 personer, i 1611 mere end en fjerdedel af de samlede skatter, som hvilede på byen.⁶⁶) At dette ikke var tom snak, fremgår af Vejles skattemiste i 1620. Efter en ansættelse til markskat dette år

*Plan over Vejle bys andet rådhus »Kloster-Raadhus«.
Til venstre: Nederste stokværk. Til højre: Øverste stokværk.
Gengivet efter »Vejle Bys Historie« (1927).*

var gennemsnitstaksten for de 254 skatteydere i byen 13, mens den for magistraten var 80. Et enkelt magistratsmedlem var endog sat til 180.⁶⁷⁾

Det vigtigste motiv for Vejles købmænd og andre velstående borgere til at indtræde i rådet var magt og ære. De kontante fordele var mere beskedne. Hverken borgmestre eller rådmænd fik nogen egentlig løn af byen eller kongen. Dog var der knyttet en række mindre indtægter til embedet, som varierede fra købstad til købstad. Almindeligvis var der tale om ret til embedsjord, det vil sige en andel i bymarken, eneret til at holde vinkælder, afgifter af øl og vin, som indførtes til byen, andele i borgerskabspengene og fritagelse for forskellige afgifter.⁶⁸⁾

I modsætning til andre købstæder måtte rådmændene i Vejle nøjes med en meget ringe indtægt. I det 16. årh. havde indtægten af »Skideneng« eller »Øster Mae« været tillagt rådet som embedsjord, men det havde selv frivilligt afstået den. Engen var i stedet i flere år før 1611 blevet bortforpagtet til nogle borgere for 13

daler årligt, hvilket beløb tilfaldt byens kasse. Rådet fik herefter kun de såkaldte »rådmandspenge«, der udgjorde seks mark årligt til hver rådmand, hvortil kom en daler i »stormklokkepenge«, hver gang stormklokken skulle ringe ved fornemme folks begravelse. Efter pres fra Vejles øvrige borgere afgav rådmændene imidlertid denne indtægt i 1611.⁶⁹⁾

Hvor rådet i Vejle oprindeligt afholdt sine møder vides ikke, men fra midten af det 15. årh. fandt møderne sted på det nyopførte rådhus, som var byens første. Det var beliggende i Kirkegade på Grønnegades vestlige hjørne ud mod Kirketorvet (samme sted som det nuværende hjørnehus Kirkegade 13/Grønnegade 1). Rådhuset fik imidlertid ikke nogen lang levetid. Det nedbrændte i 1530, men til alt held for borgerne var byens sortebrødrekloster samtidig blevet forladt af munkene, og i 1531 overlod Frederik 1. klostrets bygninger til »... borgmestre, råd og menighed i Vejle at have, at nyde, bruge og beholde til deres og menige bymænds nytte og behov«. Her indrettede

borgerne så deres nye rådhus i en af klostrets bedste bygninger. Denne havde to stokværk, hvoraf det nederste var forsynet med hvælvinger, som blev båret af fem piller. Det underste stokværk indeholdt 3 rum, hvoraf det ene blev brugt som rådstue, og her afholdt rådet alle sine møder. Den egentlige rådhusal lå i øverste stokværk, og den blev brugt som gildesal ved bryllupper og lignende. Denne bygning blev benyttet som rådhus lige til 1778, da den blev erstattet af et nyt rådhus.⁷⁰⁾

Man kender kun lidt til rådets kompetence og arbejde i den første tid. Imidlertid havde borgerne fået et organ, som kunne hævde sig ved siden af fogeden. Mens denne tidligere som kongens repræsentant havde haft den afgørende indflydelse på bystyret, blev der nu en tid skabt ligevægt mellem foged og råd, så alle vigtige afgørelser blev truffet af dem i fællesskab. I løbet af det 15. årh. skrumpede fogedens magtstilling yderligere ind, og i en række købstæder fik rådet endog ret til at vælge fogeden, om end dette valg skulle godkendes af kongen. Hermed sank fogeden ned til at blive en halvvejs kommunal embedsmand.⁷¹⁾

Selv om fogeden stadig af formelle grunde nævntes først i de kongelige forordninger, kommer magistratens almagt tydeligt til udtryk i kong Hans' stadsret fra 1487. Ifølge denne skulle »foged, borgmestre og rådmænd i købstæderne . . . have fuldmagt at skikke og tillade godt regimente til stadens gavn og bestand; desligeste formene, forbyde og af-

værge stadens forfang, skade og fordærv, besynderlig skadelige gilder og bekostelige samfund med embede (håndværkere) og oldermænd.«⁷²⁾

Rådet besad både en administrativ og en dømmende myndighed. Det repræsenterede byen udadtil og skulle håndhæve og forsvare borgernes rettigheder over for fremmede. Det var dets opgave at sørge for god orden og »politi«, det vil sige offentlig sikkerhed, brandvæsen, renovation og sundhedsvæsen, udfærdigelse af regler for torvehandelen, indskriden over for landhandel og forprang, tilsyn med levnedsmidlernes kvalitet og kvantitet samt en almindelig kontrol med priser på næsten alle mulige varer inklusive ret til at sætte en maksimumpris. De nærmere regler for, hvad Vejles borgere måtte og især ikke måtte, havde rådet med bistand af 24 borgere nedfældet i byens såkaldte »vider og vedtægter«, som endnu er bevaret fra 1610.⁷³⁾ Efter reformationen fik rådet også til opgave at kalde præster, bestyre kirken og dens ejendomme samt skole- og fattigvæsenet.⁷⁴⁾

Hertil kom, at rådet havde pligt til at påse, at de kongelige forordninger blev overholdt i byen. Imidlertid måtte Christian 4. i 1623 med mishag konstatere, at borgmestre og råd i købstæderne havde været » . . . fast forsømmelige at holde vores forordninger . . .«, og det blev derfor indskærpet, at magistraten ikke måtte lade forordningernes overtrædelse gå upåagtet hen i mere end 14 dage.⁷⁵⁾

En medvirkende årsag til, at fogeden mistede sin indflydelse i købstæderne, var, at han o. 1400 tabte retten til skatte-

opkrævningen. De hidtidige skatter blev omlagt til en såkaldt byskat, som blev betalt af byens kasse med et fast, årligt beløb. Det blev nu i stedet rådets opgave at ligge skatten på borgerne og sørge for indkrævningen heraf.⁷⁶⁾ Dette var medvirkende til at forøge rådets magt, og hertil kom, at rådet fik overopsynet med hele byens økonomi og også bestyrede skifte- og overformynderivæsenet.

Ved siden af den administrative magt havde rådet også en dømmende myndighed. Indførelsen af rådet i det 13. årh. havde medført, at der ved siden af bytinget opstod en ny domstol i købstæderne, som senere blev kaldt rådstueretten. Den blev beklædt af rådet, der her udøvede en selvstændig domsmyndighed. Rådmændene i Vejle og andre købstæder måtte derfor ifølge recessen af 1536 ved deres indsættelse aflægge ed på, at de ikke i nogen sag ville lade sig påvirke af »... vold, magt, frændskab, venskab, gunst eller gave, had, avind eller nid, men alene . . . have Gud og retfærdighed for øje og dømme retfærdigheden efter lov og ret og hjælpe hver til rette såvel den fattige som den rige, den ædle som den uædle, såvel den udlændske mand som den indlandske«. Rådmændene måtte hverken før eller efter dommen modtage »... gift, skænk, guld, sølv, penninge eller penninge værd . . .«.⁷⁷⁾

I Vejle blev rådstueretten afholdt hver fredag på rådhuset under forsæde af borgmesteren.⁷⁸⁾ Foruden rådmændene var der altid otte »vindingsmænd« til stede, men de skiftede for hver retsdag. Også byfogeden overværede jævnligt

retshandlingen.⁷⁹⁾ Rådstuerettens kompetence i forhold til bytinget fremtræder ikke klart af kilderne. Rådstueretten beskæftigede sig fortrinsvis med sager angående overtrædelse af de kommunale vedtægter og fungerede som en voldgifts- og forligsinstitution. Imidlertid kunne den så vidt vides dømme i næsten alle slags sager og kom altså hermed til at konkurrere med bytinget. Senere i perioden er der eksempler på, at sager blev appelleret fra bytinget til rådstueretten.⁸⁰⁾

Rådet havde det overordnede opsyn og den egentlige administration i Vejle. For at bystyret kunne fungere, var det imidlertid nødvendigt med en stab af et mere underordnet personale, som kunne udføre rådets beslutninger i praksis. Mens varetagelsen af byens finans- og skattevæsen, for så vidt det ikke sorterede direkte under rådet, blev betragtet som et borgerligt ombud, blev politivæsenet i videste forstand og andre hverv, der krævede en særlig uddannelse, varetaget af lønnede bestillingsmænd, de såkaldte byens tjenere.

Indtil slutningen af middelalderen var det som regel et af rådets medlemmer, som varetog kasse- og regnskabsvæsenet, mens skatten blev opkrævet af fjerdingmænd eller, senere, af rodemestre.⁸¹⁾ I løbet af det 15. og 16. årh. blev kærnerhvervet imidlertid forvandlet fra at være et magistratsembede til at blive et borgerligt ombud. Herefter blev kærneren i næsten alle købstæder beskikket af magistraten. Som de øvrige borgerlige ombud var kærnerembedet ulønnet, ja det kunne endog være direkte udgiftskræ-

vende for den, som fik hvervet, da han selv måtte dække udgifterne til skriverhjælp, kontorhold m. m.⁸²⁾ Man kunne imidlertid ikke undslå sig for hvervet.

Af hensyn til skattebetalingen var Vejle inddelt i 4 fjerdinge, som havde navn efter byens daværende 4 hovedgader: Torvegades, Nørregades, Søndergades og Fiskergades fjerding.⁸³⁾ Disse 4 fjerdinge var inddelt i 2 kærnerdistrikter (Nørre- og Torvegades fjerding, Fisker- og Søndergades fjerding), hvor hver af byens kærner førte sit særlige regnskab og ved hjælp af rodemestrene opkrævede de i hans distrikt faldende afgifter og skatter. Regnskabsåret gik til St. Andreasdag (30. november), men bortset herfra er det vanskeligt at se noget system i byens kærnervæsen. Byens kærner synes ikke at have haft nogen fast embedstid, da der i byens hovedbog er aflagt regnskab for ét-, to- og treårige perioder.⁸⁴⁾

Ved siden af skatteopkrævningen og de dermed forbundne regnskaber skulle Vejles kærner i det 17. årh. også fungere som byens skovfogeder, føre tilsyn med bytyrene, bymarken og byens øvrige ejendomme, uddele almisser til de trængende og modtage kongelige sendebud i deres hjem. Hertil kom, at kærneren undertiden også fungerede som byens offentlige anklager. Således pålagde rådet i 1625 kærneren at tiltale en af byens borgere, Poul Lauersen, for byens byting, fordi han havde benyttet en udenbys spillemand i stedet for byens egen.⁸⁵⁾

I betragtning af, at kærnerstillingen var ulønnet, kan det ikke undre, at borgerne undertiden søgte at undslå sig for

det byrdefulde hverv. Derfor bestemtes det i Vejles »vider og vedtægter« fra 1636, at den, som blev tilforordnet til at blive byens ». . . kærner eller og udkåret at være rodemester, eller jordskyldspenge at opkræve, markmænd eller anden byens bestilling, og derudi vægrer sig og ikke vil være det, da bøde 1 rigsdaler og alligevel samme bestilling at påtage«. Endvidere bestemtes det, at dersom byens kærner forsømte nogen sager, som hørte under hans bestilling, da skulle han stå til ansvar herfor og betale en bøde.⁸⁶⁾

»Byens tjenere« bestod af 6 personer. Til at føre retsprotokollerne og andet forefaldende skriverarbejde havde Vejle en byskriver, som i begyndelsen af det 17. årh. blev aflønnet med 4 sletdaler om året samt fribolig og en humlegård. Hertil kom et stadsbud (bysvend) og en vægter, der sørgede for ro og orden i byen, men som også tog sig af andet forefaldende arbejde. De aflønnedes begge årligt med et mindre kontant beløb, 2 par sko og fribolig. Desuden havde Vejle en byhyrde, en klokketjener og en orgelmester (organist). Imidlertid havde byen ingen skarpretter, og rådet måtte derfor, når der blev brug for en sådan, rekvirere bødlen i Kolding.⁸⁷⁾

I løbet af det 14. og 15. årh. havde rådet ikke kun udadtil styrket sin stilling over for kongemagten, men også indadtil over for de »menige« borgere. Disses indflydelse på byens styrelse var blevet væsentligt svækket. Al magten var nu samlet hos rådet. Håndværkerne var udelukket fra at få sæde i det, hvad der i realiteten

betød, at det var forbeholdt en lille snæver kreds af borgere, som ved selvsupplering forstod at befæste deres magtposition.

Den eneste indflydelse, som borgerne havde på bystyret i det 16. og begyndelsen af det 17. årh., var den, de kunne få gennem »almuestævnet« og »de 24 mænd«. Almuestævnet bestod slet og ret i, at rådet undertiden sammenkaldte borgerne for at få deres samtykke til en eller anden beslutning. Der var dog her nærmest tale om en ren formalitet. Ved siden heraf var der i købstæderne fremvokset et borgerudvalg bestående af 6, 8, 12, 16, 24 eller flere personer, som kunne indkaldes til forhandling, når rådet ønskede det. I Vejle bestod dette borgerudvalg af 24 mænd, og det kan første gang konstateres i 1602. Det udviklede sig imidlertid ikke til nogen fast institution. Borgerne blev kun udtaget fra gang til gang, og de kom udelukkende til at fungere som »takserborgere«, hvilket vil sige, at de var med til at påligne skatterne i byen.⁸⁹⁾

Der kan imidlertid i det 16. årh. spores en voksende utilfredshed i borgerstanden over rådets almagt, og det kom i flere købstæder til alvorlige sammenstød mellem magistraten og borgerne. I Vejle fik brydningerne mellem rådet og borgerne et mere fredeligt præg. Således klagede nogle vejleborgere i begyndelsen af 1581 til kongen over, at rådet besværede dem med nye og usædvanlige skatter. Rådet hævdede på sin side, at det ikke havde forset sig, og det klagede over, at de pågældende borgere blev mere og mere ulydige. Efter indgivelsen af deres klage skulle de endog have søgt at gøre andre

borgere oprørske. Kongen beordrede derfor lensmanden på Koldinghus, Henrik Belov, til sammen med Hans Johanssen på Hindsgavl at tage til Vejle og undersøge sagen. Disse nåede frem til det resultat, at magistraten i Vejle ikke havde gjort borgerne uret. Dette meddelte kongen den 15. april 1581 borgerne og tilføjede, at hvis nogen af dem alligevel ville vise sig ulydige, befalede han dem »... strengeligt at adlyde borgmestre og råd, såfremt de ikke ville straffes uden al nåde«.⁸⁹⁾

30 år senere kom det til en ny episode mellem rådet og borgerne. I en årrække i begyndelsen af det 17. årh. havde Vejle fået henstand med betalingen af den årlige byskat til kongen. Som følge af Kalmarkrigens udbrud i 1611 forlangte Christian 4. imidlertid dette år de resterende skatter udbetalt. Rådet havde derfor overdraget de 24 mænd det hverv at tage under overvejelse, hvorledes byen »... bedst kunne bringe denne efterstående penning til veje«. Resultatet af overvejslen blev affattet i en skriftlig erklæring, i hvilken de 24 mænd til rådets store overraskelse og harme benyttede lejligheden til at rette et hvast angreb mod flere sider af rådets hidtidige styre og specielt dets indtægter. Rådet med borgmester Clement Sørensen i spidsen affærdigede de fremførte beskyldninger og protesterede »... for alle mennesker, at I med sådan eders skrifter, samling og conspiracy gør os gevalt og uret imod statsretten og al kongelig forordning, som vel kan tilbørligen straffes udi sin tid«.⁹⁰⁾ Det blev dog ved truslen.

Det at byfogden i det 15. og 16. årh. var sygnet hen til at være en halvkommunal embedsmand med stærkt indskrænkede beføjelser, havde samtidig medført en svækkelse af kongens opsyn med købstæderne. Nu gik det den modsatte vej. Den gærende utilfredshed blandt borgerne med rådets enevældige magt medførte en øget kontrol med købstæderne fra kongemagtens side. I 1547 udgik der et missive til alle lensmændene i Danmark om, at de skulle føre tilsyn med købstæderne i deres len. De skulle sørge for, at hverken øvrigheden eller borgerne blev forurettet, at kronens rettigheder blev overholdt, at byskatten hvert år blev indbetalt til Rentekammeret, samt at byfogden aflagde regnskab til rette vedkommende (hofmesteren eller rentemesteren).⁹¹⁾

Dette påbud fik ikke den store virkning. Da der indløb mange klager fra købstæderne om uenighed mellem borgerne, befalede kongen derfor atter i 1561 lensmændene at tage købstæderne »i forsvar«. De skulle påse, at borgmestre, rådmænd og byfogder varetog deres embeder på rette måde, samt at borgerne »... ligeså tilskikke sig tilbørligt mod borgmestre og råd«. Endvidere var det lensmændenes opgave at sørge for, at der blev indsat dygtige folk som borgmestre, rådmænd og byfogder. Til gengæld skulle borgerne være lydige mod lensmanden og henvende sig til ham med deres klager. Vejle var normalt henlagt under Koldinghus len, men da dronning Dorothea havde fået Koldinghus tillagt som »livgeding« (underhold), tilfaldt det lensmanden på Bygholm, Holger Rosenkrans, at tage sig af Vejle.⁹²⁾

Hermed kom lensmanden til at fungere som et mellemlid mellem Vejle og regeringen.

Set fra borgernes synspunkt var tilstandene i købstæderne dog endnu langt fra tilfredsstillende, hvilket vejleborgernes protester mod rådet i 1581 og 1611 bl. a. viser. Derfor udstedte Christian 4. i 1619 en forordning, som for første gang indeholdt meget detaljerede regler for købstædernes styrelse. Kongen begrundede de nye bestemmelser med, at han havde erfaret, at købstædernes økonomiske vækst og styrelse hidtil var blevet hæmmet af nogle få personer, som beklædte øvrighedsposterne, og som »... den ganske næring, som samme steds falder, sig alene tilegner og den gemene mand ved adskillige praktiker derfra holder og almuen fast efter deres eget tykke regerer og under sig haver«. Bestemmelsen i forordningen om, at »... ingen for rigdom, medhold, slægt og svogerskabs skyld skal til nogen bestilling navngives, så skal heller ikke nogen for ringe anseelse må forbigås...«, giver et fingerpeg om, hvordan det hidtil var gået for sig i købstæderne. Den nye forordnings bestemmelser om takserborgere, overformyndere, overkøbmænd samt regler for rådets sammensætning og styrelse betød derfor en betydelig udvidelse af borgernes magt over for rådet. Samtidig blev lensmandens kontrol med købstæderne væsentlig styrket.⁹³⁾ Intet under, at rådet i Vejle søgte at holde sig gode venner med lensmanden på Koldinghus, som byen nu igen var henlagt under. I 1626 forærede det ham »en fersk laks«.⁹⁴⁾

Borgerne i Vejle kom imidlertid ikke til at nyde godt af den nye lov ret længe, inden der indtrådte en række voldsomme

begivenheder i byens historie, som på længere sigt fik en afgørende indflydelse på bystyret.

Borgerstyrets nedgang 1627-1682.

Slutningen af det 16. årh. og begyndelsen af det 17. årh. havde i økonomisk henseende været en stor fremgangstid for de danske købstæder. Denne gunstige udvikling skyldtes først og fremmest en voksende efterspørgsel og deraf følgende stigende priser ude i Europa på købstædernes hovedhandelsvarer — korn og øksne. Hertil kom, at årene mellem 1570 og 1625, med undtagelse af Kalmarkrigen (1611—1613), var en fredsperiode i Danmark-Norge, hvilket gav borgerstanden ro og fred til at udnytte de gode konjunkturer på det europæiske eksportmarked.

Danmarks indblanding i 30-årskrigen 1625 kom imidlertid til at betyde en standsning i den for købstæderne hidtidige gunstige udvikling. De gentagne krige samt et omslag i konjunkturerne i tiden mellem 1625 og 1660 kom til at indvarsle en langvarig nedgangs- og stagnationsperiode for de danske købstæder, som det kom til at tage dem mere end 100 år at forvinde.

I Vejle kom besættelsen af Wallensteins tropper i årene mellem 1627 og 1629 til at betyde et vendepunkt for byen. Da de fjendtlige tropper i 1629 igen havde forladt landet, var ifølge en

samtidig beretning henimod 200 huse og gårde i Vejle »... nedbrudt, brændt og øde...«. Både borgmester Clement Sørensens, den senere borgmester Jens Bertelsen og andre ansete borgere havde mistet deres boliger.⁹⁵⁾

Hvor fortvivlede forholdene havde været under krigen, kom tydeligt til udtryk i et andragende, som de jyske borgere i august 1629 sendte til kongen. Borgerne klagede her over, at de var blevet »... jammerlig udpløndret, ruineret, og deres fattige formue aftvungen, huse og ejendom brændt, folket pint og mange til døde slagen, så landet af Guds retfærdigheds hjemsøgelse ser over alt øde og armelig ud...«. ⁹⁶⁾

Vejle nåede knapt at sunde sig oven på disse ødelæggelser, før Torstensonkrigen 1643—1645 medførte en ny alvorlig prøvelse for borgerne. Byen blev igen besat. Et talende vidnesbyrd om den lamrende virkning heraf på bystyret er, at tingbøgerne og rådstueprotokollen helt mangler for årene mellem 1643 og 1646. Ifølge byens egne opgivelser beløb 54 borgeres samlede tab sig under krigen til 38000 rigsdaler. Heraf angav byens borgmester Hans Svane alene sit tab til 4500 rigsdaler og den senere borgmester Jørgen

Staalsen sit tab til 3400 rigsdaler. En synsforretning viste, at »... den fjerde part af byen lå øde... tilligemed det, som tilforn i den kejserlige krig var blevet ruineret«. ⁹⁷⁾

Under Carl-Gustavkrigene 1657—1660 fik Vejle sit afgørende knæk. I et bønsskrift til kongen i 1660 klagede borgerne over, at »... byen er bleven så forarmet og øde af den store ruin, og folkene ere bortdøde så nu ej mere besiddes end 29 gårde og våninger«. Denne klage var dog en smule overdreven. Af 1662-matriklen fremgår det, at af byens 147 huse, boder og gårde var på det tidspunkt »kun« en tredjedel af samtlige bygninger ubeboede. ⁹⁸⁾ Der er dog ingen tvivl om, at byen havde fået et slag, som det ville tage den mange år at forvinde. Dette kom også til at sætte sit præg på bystyret.

Bestemmelsen i Vejles »vider og vedtægter« i 1636 om, at de, som nægtede at modtage hvervet som kærner, rodemester eller markmand, skulle betale én rigsdaler i bøde, kunne tyde på, at det allerede på dette tidspunkt begyndte at knibe med at få borgerne til frivilligt at påtage sig de borgerlige ombud. På trods af de materielle tab under krigene fortsatte de gamle rådmandsslægter dog med at varetage byens styrelse.

I 1660 var Jørgen Staalsen og Hans Svane borgmestre. I modsætning til flere af rådmændene var de endnu velhavende. I 1675 døde Hans Svane, og han blev efterfulgt i embedet af sin søn Klaus Svane. Ligesom sin far var også han en velhavende mand, der flere gange lånte byen penge, når det kneb. Da Jørgen Staalsen

Graustenen for
borgmester Hans Knudsen Svane
i Sct. Nicolai kirke i Vejle.
Gengivet efter »Vejle Bys Historie« (1927).
Tegnet af litograf Axel Larsen.

døde i 1680, begyndte de nye tider imidlertid for alvor at kunne spores inden for Vejles bystyre. Det ledige borgmesterembede blev besat af en mand ved navn Søren Jensen. Han havde tidligere været borgmester i Landskrona, men under den skånske krig (1675—1679) havde han mistet sin formue og var udvandret til Danmark for at finde et levebrød. Da

han i 1680 ansøgte kongen om det ledige borgmesterembede i Vejle, bad han samtidig om en årlig løn, som kunne betales af byens skatter. Det fik han ikke, men måtte i stedet nøjes med at disponere over en eng, hvor der kunne dyrkes 1½ læs hør.⁹⁹⁾

Året efter klagede Vejles borgere i et andragende til kongen over, at »... byens tilstand i stedet for at forbedres, snarere mere og mere forværres«. Samtidig bad de kongen om, at han ville give borgmestrene nogen hjælp »... til vores bestillings ophold...« samt ansætte et par rådmænd, »... eftersom de forrige ved døden afgangne ere...«.¹⁰⁰⁾ Andragendet er et talende vidnesbyrd om, at Vejles bystyre nu var i forfald. Tidligere var rådmands- og borgmesterposterne blevet besat med velstående købmænd, der gerne påtog sig de offentlige hverv for ærens og magtens skyld. Dette var ikke længere tilfældet. Den materielle tilbagegang i Vejle som følge af de talrige krige og konjunkturedgangen inden for landbruget havde undergravet den hidtidige

ordning af bystyret. Det var nu vanskeligt at finde egnede magistratsmedlemmer, og de, der ønskede at påtage sig hvervet, søgte heri, i modsætning til tidligere, at få et levebrød.

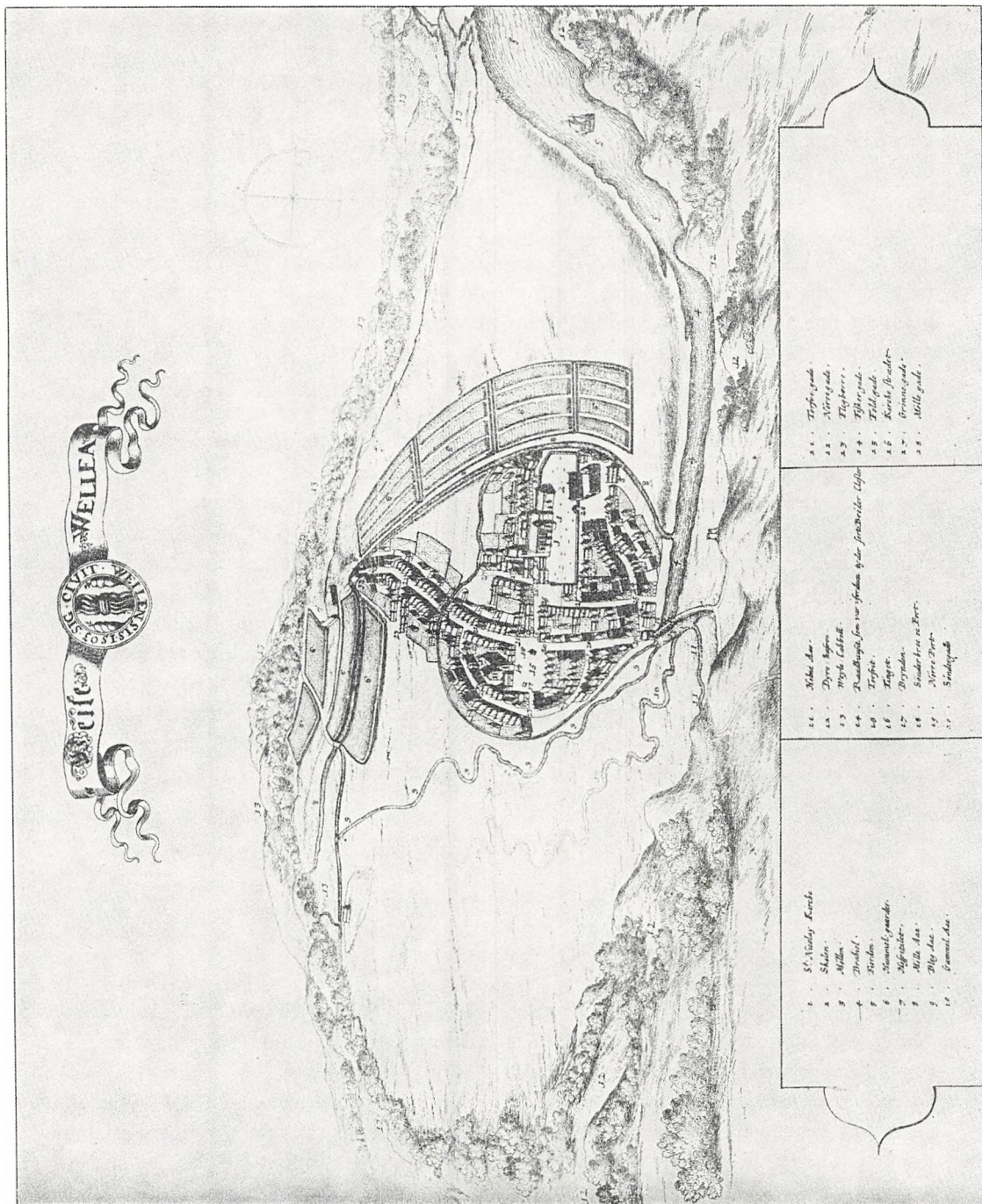
I 1681 fastslog en nedsat regeringskommission til undersøgelse af købstædernes forhold, at det var »... til største last og tyngde, at i de små købstæder er for mange øvrighedspersoner, som alle af de få borgere vil leve...«.¹⁰¹⁾ En reduktion af magistratens antal i købstæderne var uundgåelig. Ved forordningen af 28. januar 1682 bestemtes det derfor, at der for fremtiden i de 9 største købstæder kun skulle være 2 borgmestre, 3 rådmænd og 1 byfoged. I de 23 mellemste skulle der kun være 1 borgmester, 2 rådmænd og 1 byfoged, mens øvrigheden i de 26 mindste købstæder, som Vejle tilhørte, samt 4 såkaldte flækker blev reduceret til én byfoged. Vejle måtte altså for fremtiden klare sig med en enkelt mand. Denne forordning forblev grundlæggende for købstadstyrelsen lige til 1837.¹⁰²⁾

Under byfogden 1682-1730.

Begge de hidtidige borgmestre, Søren Jensen og Klaus Svane, ansøgte i 1682 om stillingen som byfoged i Vejle. Klaus Svane gik af med sejren og fik den 13. december samme år sin bestalling. Han kom til at beklæde embedet som byfoged i Vejle lige til 1718. Som et plaster på

såret blev Søren Jensen i stedet udnævnt til byfoged i Kolding, hvor han levede endnu i 1689.¹⁰³⁾

Efter nyordningen i 1682 overtog Klaus Svane magistratens samtlige hverv. Til hans disposition stod hele det hidtidige administrationsapparat bestående af

1. St. Nikolaj Kirke
 2. Skolen
 3. Møllen
 4. Brodskel.
 5. Kirken
 6. Kommunehuset
 7. Rådhuset
 8. Møllhuset
 9. Møllhuset
 10. Gammelt Hus

11. Nilles Hus
 12. Dyren Hus
 13. Wighs Lehn
 14. Raadhuset som var i falden og der fra den er den Udflyd
 15. Trøjst
 16. Trøjst
 17. Dyrdalen
 18. Sædehus og Bort
 19. Nilles Hus
 20. Sædehus

21. Trøjst
 22. Nilles Hus
 23. Trøjst
 24. Trøjst
 25. Trøjst
 26. Kirkehuset
 27. Gammelt Hus
 28. Møllhuset

kæmnerne, skatmestrene, takserborgere, rodemestrene, byskriver samt andre underordnede embedsmænd, som ikke var blevet berørt af ændringen i købstædernes styrelse.

Den økonomiske tilbagegang var imidlertid også kommet til at virke lammende på borgernes deltagelse i bystyret.¹⁰⁴) »De 24 mænd«, som fandtes i Vejle i begyndelsen af det 17. årh., eksisterede ikke længere. I 1682 omtaltes ganske vist et borgerudvalg bestående af 8 mænd, som gennemså og godkendte Klaus Svanes regnskaber, men hvilken funktion de ellers havde, og om der var tale om et permanent udvalg vides ikke. Muligvis var de kun valgt i anledning af, at regeringens revisionskommission dette år undersøgte Vejles forhold.¹⁰⁵)

Mens enevældens indførelse i 1660 havde medført en hurtig opbygning af en mere effektiv centraladministration, var det nye styre ikke i stand til at skabe tilsvarende effektivitet inden for lokaladministrationen. Som det skal vises i det følgende, kom tilsynet med købstæderne først til at fungere tilfredsstillende i begyndelsen af det 18. årh. Tilsvarende blev købstadstyrelsen i Danmark i årene mellem 1660 og 1750 præget af, at det

var uhyre vanskeligt at finde egnede øvrigheds personer i købstæderne. Den lave aflønning bevirkede, at stillingerne som byfoged etc. ofte kun fristede de dårligst uddannede personer, og den ansporede ikke til større nidkærhed i tjenesten.

I modsætning til mange af sine kolleger var Klaus Svane en velhavende mand — i hvert fald endnu i årene op til 1682.¹⁰⁶) Ved indsendelsen i 1698 af byens regnskaber over nogle mindre afgifter så han sig imidlertid nødsaget til at ansøge regeringen om, at han selv måtte beholde skattebeløbet på i alt 15 sletdaler. Han begrundede dette med, at der »... til tjeneste (embedet) ikke er det ringeste undtagen en liden eng på en 5 læs hø, og da de dog på andre steder haver temmelig tillæg...«. ¹⁰⁷) Selv om Klaus Svane dog også havde andre indtægter af sit embede, bl. a. halvdelen af borgerskabspengene, var det ikke desto mindre vanskeligt, for ikke at sige umuligt, for ham udelukkende at leve af den beskedne byfogedløns.

En anden, som heller ikke spandt guld på sit embede, var byskriveren Hans Hansen. I et brev til stiftamtmanden i 1697 klagede han sin nød, idet han skrev:

På siden overfor ses Peter Hansen Resens kort over Vejle 1677.

De anførte stedangivelser er følgende: 1. St. Nicolay Kirche. 2. Skolen. 3. Möllen. 4. Brabiol. 5. Fiorden. 6. Hummel-gaarder. 7. Hospitalet 8. Mölle-Aae. 9. Bleg Aae. 10. Gammel Aae. 11. Holme Aae. 12. Dyre-hafven. 13. Weyle-Cabbell. 14. Raadhuisit, som var i fornum tyder sorte Bröder Closter. 15. Torfuit. 16. Tinget. 17. Brynden. 18. Sönderbroe oc Port. 19. Nörre Port. 20. Söndergade. 21. Torfve-gade. 22. Nörregade. 23. Flegborre. 24. Fisker gade. 25. Fold-gade. 26. Kirche Strædet. 27. Grønne-gade. 28. Mölle gade.

»... foredrager jeg fattige byskriver her i Vejle hvad ringe løn jeg årlig nyder, som ikkun er 4 sletdaler, og ellers af denne liden by ganske ringe ekstra kan have, hvorefter jeg snart er geråden udi armød«. Derfor bad han stiftamtmanden være ham behjælpelig med, »... at jeg her i byen eller ved amtstuen måtte nyde så meget løn, som en herredsskriver allernådigst er tillagt, indtil Hans kongelige Majestæt allernådigst måtte behage at lægge et herred til dette ringe steds bestilling...«. ¹⁰⁸⁾

Hans Hansen pegede her på tidens løsning på problemet med de utilstrækkelige lønninger. Allerede i 1682 fandtes der i Danmark 9 byfogder og 14 byskrivere, som samtidig var henholdsvis foged og skriver i et eller flere herreder eller birker. I slutningen af det 17. årh. var tallet vokset til 23 byfogder og 19 byskrivere, som på denne måde supplerede deres indtægter. I 1745 drejede det sig om 38 byfogder og 28 byskrivere. ¹⁰⁹⁾

I overensstemmelse med denne udvikling blev byfogden i Vejle den 5. juli 1718 tillige herredsskriver i Nørvang og Tørrild herreder. Byskriveren måtte imidlertid endnu vente. Først den 6. juli 1740 blev han herredsskriver, da byfogden i Vejle i stedet fik embedet som herredsfoged i de to herreder. ¹¹⁰⁾

Øvrighedens løn var dog stadig yderst beskedent. I modsætning til Klaus Svane var den følgende byfoged i Vejle, Mathias Hansen (1718—1745), udelukkende henvist til at leve af sit embede som byfoged. I en indberetning fra 1735 hed det, at hans økonomiske tilstand var

»mådelig«. Når hans gæld var betalt, var der »... ikkuns lidet til overs, mens sidder og holder billance«. Om byskriveren Søren Rasmussen Egtved hed det i samme indberetning, at han bortset fra visse sportler kun fik 10 rigsdaler om året i løn. Derfor var han blevet nødt til at drive lidt handel ved siden af sit embede, »... såfremt han med kone og små børn kunne subsistere...«. Det eneste, han ejede, var »... den liden hus og gård, han her i byen bebor. Af jord, ager eller eng er han ikke ejende for en skilling«. Den forrige byskriver David Foigt havde ikke haft det bedre. På grund af alderdom og svagelighed havde han afstået sit embede og havde nu »... knap levnedsophold formedelst tjenestens ringhed«. ¹¹¹⁾

Følgen af den dårlige aflønning blev i mange købstæder en dårlig administration. Den senere stiftamtmand i Ålborg, Jørgen Bilde, skrev således rammende i 1730, at byfogdens løn var så ringe, at en »... fattig ærlig karl, som ville gøre ret, ej kan leve deraf, dets årsag administreres (by)retterne som rettens betjente deres forstand og nødlidenhed det for godt befinder«. Han udtalte direkte, at byfogderne i flere jyske købstæder var »u-lovkyndige«, og at de styrede købstæderne efter for godt befindende. ¹¹²⁾

Så galt var det dog næppe i Vejle. Klaus Svane, der var byfoged 1682—1718, var sidste skud af en af de gamle rådmandsslægter i byen, og han havde i årene før 1682 selv været borgmester. Dog kunne det under hans lange embedstid ikke undgås, at det kom til flere stri-

digheder mellem ham og enkelte borgere i byen — bl. a. hospitalsforstanderen Hans Jürgen Gauert (død 1722).¹¹³)

Klaus Svanes efterfølger Mathias Hansen havde ved sin tiltrædelse i 1718 fået en god anbefaling af amtmanden i Kolding. Da han 22 år senere i 1740 ansøgte om embedet som herredsfoged i Nørvang og Tørrild herreder, fik han på ny en varm anbefaling, men denne gang af stiftamtmanden. Denne roste Mathias Hansen for, at han havde passet sine embeder som byfoged og herredsskriver godt, og at han var »... en from, sagtmodig, gudfrygtig og ærlig mand...«, hvilket skriftligt kunne bekræftes af sognepræsten, hospitalsforstanderen og en del af Vejles bedste borgere.¹¹⁴) Ikke desto mindre havde han 10 år tidligere fået en alvorlig irettesættelse for pligtforsømmelse. Årsagen hertil var dog af ældre dato.

I 1718 havde en del borgere i Vejle indgivet en klage til Rentekammeret, i hvilken de beklagede sig over, at de borgere i byen, som havde jord på Rømsmarken, på egen hånd havde opdelt Nørreskoven imellem sig og forhindret de andre i at nyde godt heraf. Efter grundige undersøgelser blev det ved kongelig resolution af 9. oktober 1730 fastslået, at de pågældne lodsejere uberettiget havde gjort brug af Nørreskoven, og de blev i denne anledning idømt strenge bøder. Sagen medførte imidlertid, at byfogden fik en kraftig irettesættelse for sin pligtforsømmelse. Den kongelige resolution udtalte således, at »... såsom byfogden ikke har eksekveret sin embedspligt til at håndhæve den byen allernådigst for-

undte herlighed (Nørreskoven) og privilegiernes forbud, samt andre til ham derom ergangne befalinger, burde han være generalfiskalens tiltale til hans embedes fortabelse underkastet; men af særdeles kongelig nåde og mildhed er han denne gang allernådigst befriet«. Han slap i stedet med fra stiftamtmanden at modtage »... en alvorlig irettesættelse for hans førte slette conduite i hans embede«. ¹¹⁵)

Bortset fra denne sag tyder alt imidlertid på, at Vejle i årene mellem 1682 og 1745 ikke var dårligt tjent med de to byfogder Klaus Svane og Mathias Hansen, og at købstadstyrelsen her i disse år langt fra var så ringe som i andre byer. En medvirkende årsag hertil kan også være, at Vejle og de andre byer i Ribe stift i modsætning til de øvrige købstæder i landet i denne periode var underkastet et særdeles effektivt tilsyn fra regeringens side.

Selv om lensmændenes tilsyn med købstæderne i reglen havde været overfladisk og mangelfuldt, havde dette mellemlid mellem borgerne og regeringen i København dog virket generende på købstædernes magistrater. I 1629 klagede borgerne i de jyske købstæder således over, at de ikke nu havde »... fri adgang til eders Majestæt som i fordums tid, synderlig kong Hanses tid har været brugeligt«. ¹¹⁶) Borgerne fik ikke noget ud af deres klage, men den hidtidige ordnings dage var talte.

Som tak for sin andel i statsomvæltningen fik borgerstanden ved enevældens indførelse i 1660 opfyldt sit ønske om

den direkte forbindelse til kongemagten. I privilegierne for den borgerlige stand i 1661 fik borgerne løfte om, at når der udgik befalinger til købstæderne, »... da vil kongen immediate til borgmester og råd, og ikke til sin ombudsmand (som tilforn har været brugeligt), lade ekspedere«. Samtidig fik borgerne ret til i fremtiden at sende deres andragende direkte til kongen uden indblanding af anden myndighed.¹¹⁷⁾

Som følge af disse bestemmelser blev lensmandens hidtidige kontrol med købstæderne ikke overtaget af den nye amtmandsinstitution. Amtmændene kom i forholdet til regeringen kun til at stå sideordnet med købstadøvrigheden. Hermed bortfaldt det hidtidige administrative mellemed mellem regeringen og købstæderne.¹¹⁸⁾ Dette medførte imidlertid uvægerligt en øjeblikkelig svækkelse af regeringens kontrolmuligheder over for købstæderne.

I den første tid klarede regeringen sig med særlige lejlighedsvisse kommissioner.¹¹⁹⁾ Hertil kom en speciel embedsmand, generalprokurøren, der bl. a. fik til opgave på sine rejser rundt om i landet at kontrollere forholdene i købstæderne.¹²⁰⁾ I længden var dette imidlertid ikke tilstrækkeligt.

I 1682 fik stiftamtmandene en ny instruks, som gav dem en stor magt over købstæderne. Stiftamtmanden skulle have »tilbørlig inspektion« med øvrigheden i købstæderne og sikre sig, at »... enhver sin bestilling og pligt forsvarligen forretter...«. Han fik ret til at suspendere magistraten, hvis den viste sig for-

sømmelig, samt foreslå nye kandidater til de ledige embeder. Mindst én gang om året skulle stiftamtmanden besøge hver købstad i sit stift for personligt at orientere sig om, at alt var i orden. Disse bestemmelser blev gentaget og udvidet ved Danske Lov 1683 og en ny instruks i 1690.¹²¹⁾

Stiftamtmandenes formelt voksende indflydelse på købstædernes forhold i slutningen af det 17. årh. må tages som et udtryk for regeringens erkendelse af nødvendigheden af et fast lokalt tilsyn. Det kneb imidlertid med at gennemføre de nye bestemmelser i praksis. Med undtagelse af Ribe stift, hvor Vejle hørte under, blev stiftamtmandenes tilsyn med købstæderne i slutningen af det 17. årh. lige så ringe, som lensmændenes tidligere havde været. Endnu i 1690'erne måtte generalprokurør Bentzon i en række store indberetninger holde regeringen underrettet om tilstandene i købstæderne.¹²²⁾ Først i begyndelsen af det 18. årh. kunne generalprokurørens rejse og visitationspligt i købstæderne ophøre, da stiftamtmandenes kontrolvirksomhed langsomt begyndte at blive mere effektiv. Det var således først i tiden efter Store nordiske Krigs ophør, at stiftamtmandene overalt i landet fungerede som et regelmæssigt mellemed mellem regeringen og købstæderne.¹²³⁾

Som nævnt var Ribe stift en undtagelse fra resten af landet, idet tilsynet med købstæderne her allerede fungerede effektivt fra 1680'erne. Dette må først og fremmest tilskrives de dygtige stiftamtmand Frans Eberhard von Speckhan

(1683—1697) og Hans Schack (1697—1711), som i forhold til deres samtidige kolleger var yderst pligtopfyldende. Dette fik byfogden i Vejle at føle.

Kort efter at Speckhan havde overtaget embedet som stiftamtmand i Ribe, sendte han en afskrift af en del af de punkter i stiftamtmandsinstruksen, der vedkom købstæderne, til Klaus Svane i Vejle med påbud om, at han skulle lade instruksen oplæse og protokollere på rådstuen i byen. Dette gjorde byfogden pligtskyldigst torsdag den 22. maj 1684.¹²⁴⁾

Klaus Svane havde imidlertid næppe tænkt nærmere over indholdet af den tilsendte instruks, for i april det følgende år modtog han et brev fra stiftamtmanden, der undrede sig over, at han endnu ikke havde modtaget byens regnskab for 1684, som han skulle ifølge instruktionen. Speckhan formanede derfor byfogden til »straks« at indsende de manglende regnskaber.¹²⁵⁾ I begyndelsen af juli 1685 besøgte stiftamtmanden selv Vejle, hvor han gennemgik byens protokoller. Samtidig benyttede han lejlighe-

den til at bilægge en strid mellem byfogden og tolderren.¹²⁶⁾

Speckhans efterfølger Hans Schack var ikke mindre nidkær i tjenesten. Samme år som han var blevet stiftamtmand i Ribe, pålagde han i oktober 1697 i et brev Vejles byfoged, at »... når enten et eller andet måtte forekomme, som for stiftsbefalingsmanden skulle andrages, han (byfogden) sig der med hans memorial for mig kunne indfinde, hvor han da enten min egen erklæring eller udi min absence min fuldmægtiges i Ribe skulle bekomme, såvidt lovmæssigt og billigt eragtes kunne«. Samtidig kundgjorde stiftamtmanden, at han agtede at aflægge byen et besøg.¹²⁷⁾

Den påfølgende måned kom Hans Schack da også til Vejle og gennemgik byens protokoller for at konstatere, om alt var i orden. I hver protokol skrev han, efter at den var blevet gennemlæst: »Denne bog for mig at være forevist herudi Vejle d. 5. november 1697 testerer som stiftsbefalingsmand over Ribe stift grev Schack«. ¹²⁸⁾

De eligerede borgere 1730-1837.

I årene mellem 1730 og 1837 var det fortsat byfogden, som udgjorde øvrigheden i Vejle. Her som andre steder blev bystyret i denne periode præget af en voksende effektivitet og stabilitet. Dette må ikke kun tilskrives byfogdens bedre uddannelse og aflønning, men også en mere aktiv medvirken fra borgernes side.

I løbet af de første årtier af det 18. årh. var der i købstæderne i Lolland-Falsters og Fyns stifter opstået særlige borgerudvalg bestående af såkaldte »eligerede mænd«, som sammen med magistraten tog del i byens styre. I enkelte byer, bl. a. Odense og Nakskov, var der tale om en reminiscens af de ældre borger-

udvalg, »de 24 mænd« eller lignende, som havde overlevet enevældens indførelse. I de øvrige af stifternes købstæder var de nye borgerudvalg imidlertid blevet oprettet enten på byens eget eller stiftamtmandens initiativ.¹²⁹⁾

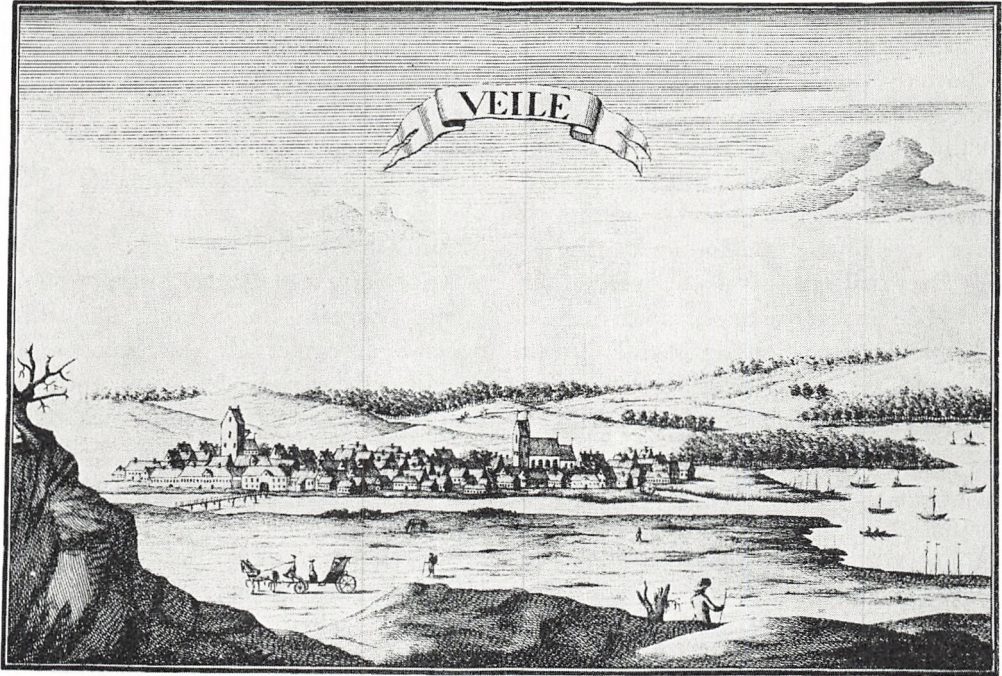
Tilsvarende tog stiftamtmand K. K. Gabel i Ribe i 1726 initiativ til indførelse af eligerede mænd i Kolding. 4 år senere kom turen til Vejle. Ved skrivelse af 4. juli 1730 blev der beskikket 12 eligerede mænd i Vejle, som i fremtiden skulle tage del i byens styre. Stiftamtmanden begrundede dette med, at når borgerne »... hører de raisons og motiver, som anlediger byfogden at foretage og slutte et og andet til byens tarv og nytte, vorder ej alene forkommet en del ubillig klagemål over byfogden, hvormed nogle af borgerskabet formedelst vrang underretning både sig selv og andre bemøjer, men borgerskabet finder sig og desto villigere til de afgifter, som byens tarv udfordrer, når de tilforn er bleven vidende, at sådanne udgifter til nødvendig brug og byens algemene bedste vorder anvendt«. ¹³⁰⁾

Stiftamtmandens formulering tyder på, at der tidligere havde været uoverensstemmelser mellem byfogden og en del af borgerne — specielt med hensyn til skatterne. Indførelsen af de eligerede borgere havde derfor et tredobbelt formål. Det nye borgerudvalg var dels en garanti for borgerne mod misbrug fra byfogdens side, dels en hjælp for stiftamtmanden med udøvelsen af tilsynet med byen, men også en hjælp for byfogden, idet han med de eligerede borgere fik en slags medansvarlige for bystyret.

Det sidstnævnte havde Vejles byfoged Mathias Hansen selv udtrykt ønske om, og det var på hans foranledning, at stiftamtmanden indførte borgerudvalget i byen.¹³¹⁾ Udvalget bestod som nævnt i begyndelsen af 12 borgere. I 1787 blev dets antal nedsat til 6 og i 1791 til 4.¹³²⁾

De eligerede mænds funktion i den første tid er uklar, da der ikke fandtes nogen nærmere regler for deres kompetence. De fik imidlertid hurtigt en voksende indflydelse på byens styre og deltog fast i de daglige forhandlinger. I Vejles rådstueprotokol nævnes det igen og igen, at byfogden, byskriveren og »... vi underskrevne Vejle bys anordnede 12 mænd ...« var forsamlede på rådhuset. Snart drejede det sig om indkvarteringen af et regiment soldater og snart om valget af en ny kirkeværge.¹³³⁾

I 1787 fik de eligerede borgere i Danmark det »blå stempel« af regeringen. I et reskript, som dette år blev udsendt med nærmere retningslinjer for købstædernes økonomiske styrelse, talte regeringen om »... den tillid, som i almindelighed bør have til repræsentanterne af hver købstads borgerskab eller de eligerede mænd samme steds, at de som redelige og fornuftige mænd våge, såvidt dem vedkommer, for købstædernes sande bedste ...«. Derfor betroede regeringen ved dette reskript de eligerede borgere en væsentlig indflydelse på den økonomiske styrelse i købstæderne.¹³⁴⁾ Indflydelsen blev i de følgende år udbygget ved en række nye lovindgreb. Herved blev de eligerede borgere i praksis stillet jævn-

*Vejle set fra syd ca. 1769.
Efter kobberstik i Erich Pontoppidans »Den danske Atlas« (1769).*

byrdige med magistraten i beslutninger om bystyrelsen.¹³⁵⁾

En instruks fra 1828 for de eligerede borgere i Vejle, som opsummerede de hidtidige bestemmelser, giver et indtryk af deres virke.¹³⁶⁾ Der skulle i fremtiden som hidtil være 4 eligerede borgere i Vejle. Når en af dem gik af, skulle der afholdes nyvalg. Det foregik på den måde, at byfogden foreslog tre »kvalificerede« mænd, som byens borgere kunne vælge imellem ved en skriftlig afstemning.¹³⁷⁾ For at blive valgt til eligeret borger skulle man dog opfylde en række krav. Den pågældende skulle være

mindst 25 år og have været borger i byen i de sidste tre år. Man var ikke valgbar, hvis man var for nært beslægtet med en fungerende eligeret borger. Endelig, hvad der var en nok så væsentlig indskrænkning, kunne man ikke vælges, hvis man ikke var grundejer i byen.¹³⁸⁾

De eligerede borgere valgte selv en formand, i reglen den ældst fungerende i embedet. En anden person kunne dog også vælges, hvis han var særlig egnet.

De eligerede mænd skulle mødes enten hos formanden eller på rådhuset »... så ofte nogen sag forefalder at deliberere over, og de af formanden dertil sammen-

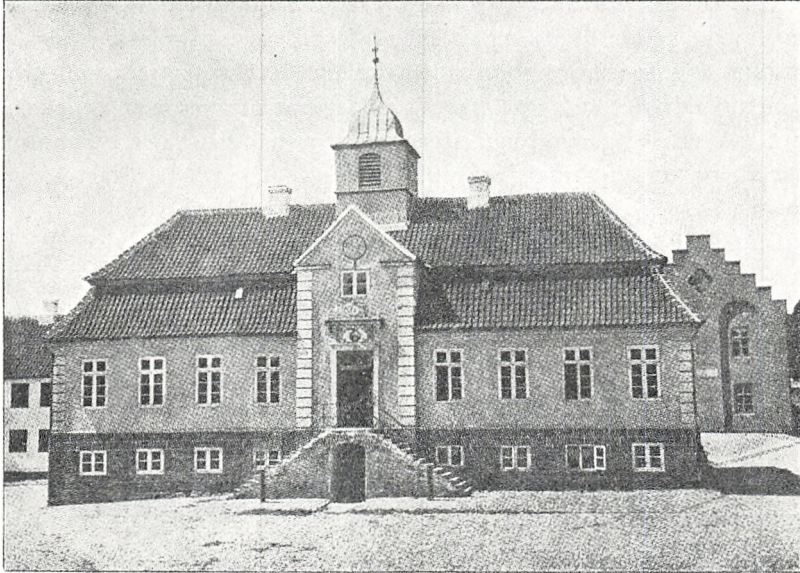
kaldes«. De skulle overvære alle rådstueforsamlinger og årligt sammen med byfogden overveje, hvilke reparationer, nyindretninger etc. som i det kommende år skulle foretages på byens bekostning. Samtidig skulle de også drøfte, hvordan de nødvendige penge hertil såvel som til byens øvrige udgifter kunne tilvejebringes. Resultaterne af disse overvejelser skulle de underrette amtmanden om. De eligerede mænd skulle også sammen med byfogden finde frem til de fornødne »bestillingsmænd«, som byen skulle bruge i det kommende år.

Hertil kom en udpræget kontrollerende virksomhed. De eligerede borgere skulle gennemgå mandtalslisterne og sikre sig, at ingen var sat for højt eller for lavt i skat. De skulle revidere kæmnerens regnskaber, kontrollere lønningerne til byens betjente, føre tilsyn med bygningernes og gadernes tilstand samt overvære de årlige brandøvelser. I tilfælde af uenighed med byfogden eller mellem dem indbyrdes skulle de indstille sagen til amtet.

Ingen borger kunne tvinges til at være eligeret i mere end tre år. For at sikre en vis kontinuitet, måtte imidlertid kun to af dem årligt nedlægge hvervet. Hvis der var flere, som ønskede at gøre dette, skulle de vente til det følgende år. Dog havde de ældste forret. Til gengæld for det byrdefulde hverv var de eligerede borgere, »... så længe de vedblive denne bestilling, fri for alle andre borgerlige ombud og bestillinger. Ligeledes ere de fritagne for borgerlig militærtjeneste«. Deres udgifter til skrivematerialer blev også betalt af det offentlige.¹³⁹⁾

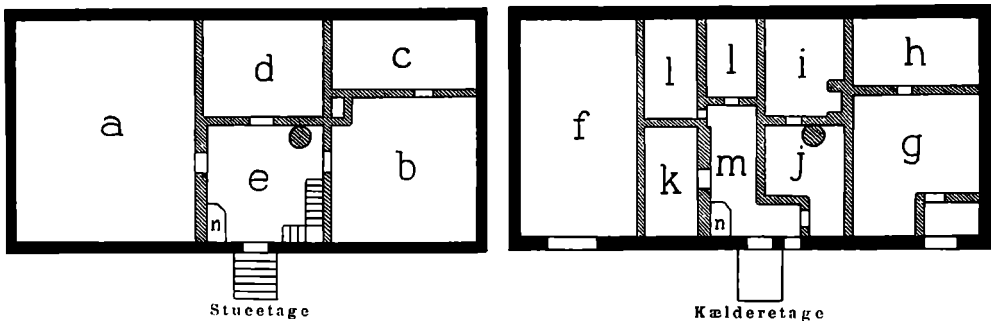
Foruden borgerudvalgene fik også rådstueforsamlingerne en renæssance i denne periode. Ud over at vælge de eligerede borgere var byens indbyggere hidtil undertiden blevet sammenkaldt for at tage stilling til forskellige spørgsmål. I 1791 blev de »menige« borgeres indflydelse på bystyret imidlertid væsentligt styrket. Et reskript dette år bestemte således, at nok kunne borgerforsamlingerne ikke tage nogen beslutninger uden magistratens og de eligerede mænds deltagelse, men til gengæld var det, især i vigtigere sager »... de eligerede mænds pligt at berådslå med hele borgerskabet, førend de afgive betænkninger...«. Beslutninger skulle altid godkendes af stiftamtmanden, og hvis der opstod uenighed mellem byfogden, de eligerede mænd og borgerne, skulle Danske Kancelli afgøre sagen.¹⁴⁰⁾ Regeringen havde hermed indført en lovæssig pligt til at spørge rådstueforsamlingen til råds i alle vigtige sager.¹⁴¹⁾ Samtidig levede de andre former for borgernes indflydelse i form af kæmnere, skatteopkrævere og takserborgere videre.¹⁴²⁾

Vejles bystyre fik i disse år også udadtill et nyt ansigt. Det gamle rådhus, som havde tjent byen siden 1531, var efterhånden ved slemt at forfalde. Resultatet af en synsforretning i 1777 viste, at en reparation ville koste næsten lige så meget som at bygge et nyt rådhus. Bygningen var i sin nuværende tilstand til »... hasard for menneskers liv, som går til og fra rådstuen«. Det var at frygte, at murene inden længe ville falde sammen af sig selv; tårnet var endda så

Vejle rådhus ca. 1860.

*Bygningen blev opført i 1780 og nedrevet i 1878.
Gengivet efter »Vejle Bys Historie« (1927).*

Plan over Vejle bys tredje rådhus.

Gengivet efter »Vejle Bys Historie« (1927).

*Bogstaverne markerer følgende lokaliteter: a) Rådstuesalen. b) Tingstuen. c) Arkiv.
d) Borgerarrest. e) Forstue. f) Brandhus. g) Corps de Garde. h) Munderings-
kammer. i) Køkken. j) Vægterstue. k) Arrestkammer. l) Tyvehuller. m) Forstue. n) Til lodderne.*

svagt, at »... når der med stadens klokke bliver ringet... ligesom åbner og giver det sig, hvilket og sker i stærke, blæsende vinde«. Derfor blev det vedtaget at opføre et nyt rådhus. De gamle bygninger blev nedrevet og en ny opført i 1780. Den kom til at fungere som Vejles rådhus i de næste 100 år, indtil den i 1878 måtte vige pladsen for byens nuværende rådhus.¹⁴³⁾

Regeringens tilsyn med Vejle blev også ændret i denne periode. Som følge af en ændring af landets administrative inddeling blev Vejle amt oprettet i 1793. Det bestod i begyndelsen af det gamle Koldinghus amt med købstæderne Vejle,

Fredericia og Kolding, men det kom fra 1799 til også at omfatte en del af Stjernholm amt. Denne ændring medførte endvidere, at tilsynet med Vejle gik over fra stiftamtmanden i Ribe til amtmanden i Vejle.

Den første amtmand i Vejle var Karl Frederik Hellfried, som 1791—1796 havde været stiftamtmand i Ribe. Den 27. maj 1796 blev han amtmand over Vejle amt, men allerede i 1791 havde han fået tilladelse til at bosætte sig i Vejle, mod at han hver måned rejste til Ribe for at passe sine embedsforretninger.¹⁴⁴⁾ Hermed fik Vejle regeringens kontrol ind på nærmeste hold.

Fra borgerrepræsentation til byråd 1837-1868.

Den 24. oktober 1837 blev der udstedt en ny lov om købstædernes styrelse. Den bestemte, at der for fremtiden ved siden af den kongevalgte magistrat skulle vælges en borgerrepræsentation. Dette betød en videreudvikling af de hidtidige borgerudvalg, de eligerede mænd, og var et betydeligt skridt frem mod det kommunale selvstyre, som findes i dag.

Den nye lov havde været genstand for en grundig behandling ikke kun i Danske Kancelli, men også af de to nyoprettede stænderforsamlinger i Roskilde og Viborg. Loven blev af Frederik 6. begrundet med, at han hermed ønskede at sikre borgerne »... adgang til, ved selv-

valgte repræsentanter, at bestyre deres samtlige økonomiske anliggender...«. Dog skulle dette ske under medvirken og tilsyn af kongens embedsmænd, »... som er fornødent til yderligere sikkerhed for, at det tilbørlige hensyn såvel til statens almindelige interesser som til selve kommunens fremtidige vel ikke sættes til side«.

Loven bestemte, at der i hver købstad skulle være en borgerrepræsentation bestående af mellem 5 og 18 medlemmer. Det nærmere antal skulle hver enkelt by selv finde frem til. Borgerrepræsentanterne skulle vælges frit blandt alle borgerne, og magistratens hidtidige forslags-

ret bortfaldt. Valgretten blev samtidig udvidet til også at gælde visse ikke næringsdrivende grundejere.

Borgerrepræsentanternes valgperiode gjaldt i 6 år, dog kunne de efter ønske udtræde af borgerrepræsentationen inden udløbet af denne periode. De hidtidige eligerede borgere skulle fortsætte deres arbejde, indtil der havde fundet valg sted i begyndelsen af 1838. For at sikre en vis kontinuitet i købstædernes styrelse skulle en del af de eligerede borgere imidlertid fortsætte deres virke i borgerrepræsentationen. Ved det første valg hertil skulle der derfor kun nyvælges en tredjedel af borgerrepræsentanterne. Loven indeholdt en række nærmere bestemmelser for, hvordan valgene fremtidigt skulle finde sted.

Den nyvalgte borgerrepræsentant skulle afgive en skriftlig erklæring til magistraten, hvori han i henhold til sin aflagte borgered forpligtede sig til »... med samvittighedsfuld troskab at iagttage alle de pligter, der i hint kald påligger ham, såvel imod kongen og fædreland som i særdeleshed imod den kommune, der har valgt ham til at tage del i bestyrelsen af dens anliggender«.

De pligter, som loven pålagde borgerrepræsentanterne, mindede om de opgaver, som de eligerede borgere tidligere havde varetaget. Oprettelsen af borgerrepræsentationen betød imidlertid, at borgerne blev langt stærkere integreret i byens styrelse end tidligere. De fik en afgørende indflydelse på byens økonomiske anliggender og skulle have sæde i de forskellige kommissioner, som var bestyret at opstå i købstæderne (bygnings-

kommissionen, indkvarteringskommissionen, havnekommissionen etc.). I det hele taget kunne magistraten eller byfogden ikke træffe nogen beslutning vedrørende byens styrelse uden borgerrepræsentationens godkendelse. Samtidig fik købstæderne en noget mere selvstændig stilling over for regeringen. Til gengæld skulle de gamle rådstueforsamlinger for fremtiden kun finde sted, når Danske Kancelli fandt grund hertil.¹⁴⁵⁾

I Vejle blev borgerne gjort bekendt med indholdet af den nye lov af Vejle Amts Avis (grundlagt 1828), der den 14. november 1837 optrykte hele loven. Dog uden at kommentere den. Der var imidlertid ingen tvivl om, at den havde vakt borgernes interesse. Vejle Amts Avis gav således hovedstadsavisernes positive kommentarer til den nye ordning af købstædernes styrelse og aftrykte de regulativer, som det var blevet pålagt de enkelte købstæder selv at udarbejde i forbindelse med borgerrepræsentationens indretning.¹⁴⁶⁾

Ifølge Vejles eget regulativ, som i november 1837 var blevet udfærdiget af byfogden og de eligerede borgere, skulle der i byen fremtidig være 7 borgerrepræsentanter. Regulativet indeholdt de nærmere regler for, hvilke grundejere der var valgbare. Endvidere bestemtes det, at skatteligningen i fremtiden skulle foretages af en ligningskommission bestående af kærneren og 6 borgere, som skulle fungere i 3 år ad gangen. Kærnerhvervet skulle udføres af en fastlønnet kærner, og til at revidere dennes regnskaber skulle der vælges to revisorer, som skulle

fungere i 6 år ad gangen. Et revideret sammendrag af kærnerregnskabet skulle i trykt form forelægges de valgbare borgere. Endelig blev der fastsat nogle nærmere regler for valg af medlemmer til fattig- og skolekommissionen. Dette regulativ blev indsendt til Danske Kancelli, som godkendte det i slutningen af december 1837.¹⁴⁷⁾ Regulativet blev herefter offentliggjort i Vejle Amts Avis, fortegnelser over de valgberettigede og valgbare borgere blev fremlagt på rådstuen, og herefter var alt klart til valget.¹⁴⁸⁾

Den 27. januar 1838 blev det første valg til Vejles borgerrepræsentation afholdt på rådhuset. Valgbestyrelsen bestod af byfogden, formanden for de eligerede borgere (konsul A. Linnemann) og et par andre borgere. Det før omtalte regulativ og listerne over de valgbare og valgberettigede borgere blev igen fremlagt og oplæst. Der fremkom ikke nogen indvendinger herimod. Efter at forsamlingen var blevet erindret om valghandlingens vigtighed, gik man over til valget af de tre borgerrepræsentanter, som skulle vælges i denne omgang. Bagermester Buhl fik 33 stemmer, herefter kom klejnsmedemester A. Andersen med 29 stemmer og købmand B. Møller med 13 stemmer. Disse 3 kom nu til sammen med de 4 hidtidige eligerede borgere at udgøre Vejles første borgerrepræsentation.¹⁴⁹⁾

I 1839 trådte konsul A. Linnemann ud af borgerrepræsentationen og blev afløst af købmand P. Glud. Året efter blev købmand J. J. Fevejele og bagermester Buhl igen erstattet af konsul A. Linnemann. Som nyt medlem valgtes samtidig

prokurator Andersen.¹⁵⁰⁾ Borgerrepræsentationen kom nu i de følgende år til sammen med byfogden at stå for Vejles bystyre.

I 1860 skete der en ændring af valgreglerne til borgerrepræsentationen. Det blev ved lov bestemt, at der i fremtiden skulle være to vælgerklasser i købstæderne. Den ene skulle bestå af samtlige skatteydere, den anden af den højstbetalende femtedel. Den »almindelige« vælgerklasse skulle vælge den største andel af borgerrepræsentanterne. Valgretten var ikke længere betinget af borgerkab, og enhver, der havde valgret, var nu også valgbar.¹⁵¹⁾ Der var hermed tale om en demokratisering af valgene til borgerrepræsentationen.

Antallet af borgerrepræsentanter var nu vokset til 9 i Vejle. Ved valget i 1861 blev købmand A. C. Christensen, købmand Niels Gylding, garver Ludvig Seligmann, jernstøber A. Rasmussen og kaptajn S. C. Wulff valgt af den almindelige vælgerklasse. De højstbeskattede valgte rebslager H. F. Neuhaus, læge Sick, prokurator Wadum og købmand Seligmann. I nogle år var læge Sick formand for borgerrepræsentationen; senere blev dette hverv overtaget af prokurator Wadum.¹⁵²⁾

Ved gennemførelsen af købstadkommunalloven i 1868 skete der en sidste afgørende ændring af Vejles bystyre. Hidtil havde dette været organiseret i to afdelinger, byfoged (magistrat) og borgerrepræsentation, som måtte være enige, for at der kunne træffes en beslutning.

I fremtiden skulle de kommunale anliggender afgøres af én forsamling, byrådet, med en af kongen udnævnt borgmester som formand.

De enkelte købstæder måtte selv bestemme byrådsmedlemmernes antal. Dog skulle der altid være et ulige antal, og rådet måtte ikke være under 7 og ikke over 14 medlemmer. Alle beslutninger skulle træffes af flertallet. Ifald der ved en afstemning var lige mange stemmer for og imod, bortfaldt afstemningspunktet. Byrådets møder var offentligt tilgængelige.

De tidligere valgeregler fra 1860 bibeholdtes. Valgperioden skulle gælde i 6 år, men hvert tredje år skulle der foretages afvekslende valg af den større eller mindre del af byrådets medlemmer. De daværende medlemmer af borgerrepræsentationen skulle automatisk indtræde som medlemmer af byrådet og først fratræde, når deres valgperiode udløb.¹⁵³⁾

Vejles byråd kom i fremtiden til at bestå af ni af borgerne valgte medlemmer og en kongevalgt borgmester. I december 1868 blev Vejles hidtidige byfoged, A. S. Ørsted, udnævnt til borgmester i Vejle. Denne stilling skulle han tiltræde den 1. januar 1869. Samtidig blev byfogedembedet slået sammen med borgmesterstillingen.¹⁵⁴⁾

Det første byrådsvalg fandt sted den 4. januar 1870, da 5 af de hidtidige borgerrepræsentanternes valgperiode udløb. Ved den lejlighed blev konsul Møller, agent Berg, tobaksfabrikant Henckel, branddirektør Helm og brandkaptajn Richum valgt ind i byrådet. Der var ble-

*Borgmester A. S. Ørsted.
Gengivelse af billede i »Vejle Bys Historie«
(1927).*

vet afgivet 101 stemmer, hvoraf den ene stemmeseddel var ugyldig.¹⁵⁵⁾

Dagen før valget havde Vejle Amts Avis mindet vælgerne om valgets betydning med følgende ord, som også er aktuelle i dag:

»Den nye kommunallov stiller store fordringer til de mænd, der få plads i byrådet, og vi ville derfor opfordre til at vælge sådanne, der er villige til at ofre tid og kræfter for grundigen at gøre sig bekendt med alle byens anliggender, villige til at afgive selvstændige vota. Det er dog ikke alene på den selvstændige opfattelse og udførelse, på frygtløsheden

ved at afgive sit votum, vi lægge særlig vægt, men vi formene tillige, at de, der ville arbejde i kommunens tjeneste, må medbringe praktisk sans, interesse for alt,

kommunen vedkommende, et ikke ganske ringe mål af dannelse og i det hele taget redelig vilje til at fremme alt, hvad der måtte være Vejle bys sande tarv«. ¹⁵⁶⁾

Statens indflydelse på bystyret.

Som det fremgår af det foregående, har statens (kongemagtens) indflydelse på bystyret gennem århundrederne været meget vekslende, den har ikke altid været videre klart defineret, og den har i praksis ikke altid haft samme indhold i de forskellige købstæder. Der skal derfor til slut gives en oversigt over den historiske udvikling på dette vigtige område:

Oprindeligt lå en væsentlig del af magten i købstæderne i middelalderen hos den kongevalgte byfoged, men senere i stigende grad hos de borgervalgte borgmestre og råd (magistraten). Efter enevældens indførelse gik tyngdepunktet i magten i flere købstæder over til byfogden. I Vejle og flere andre købstæder forsvandt magistraten således helt, hvorved den kongelige byfoged fik hele magten. Efter indførelsen af de eligerede borgere i første halvdel af 1700-tallet (i Vejle 1730) fik borgerne atter andel i lokalstyret, og denne andel udbyggedes videre ved indførelsen af borgerrepræsentanter i 1837. Tilsyneladende var der altså ikke ret meget kommunalt selvstyre i enevældens tid, men det må herved erindres, at de kommunale anliggender i disse århundreder var få og beskedne, og

at den magt, der var tale om at udøve, i det væsentlige var politi- og domsmyndighed. Disse funktioner udøves i vore dage alene af staten, og på disse områder havde de kommunale myndigheder tidligere altså i virkeligheden andel i en magt, som de ikke i dag har nogen andel i. Helt op til den 1. april 1938 var ordenspolitikorpsene ansat af kommunerne.

Ved købstadkommunalloven af 1868 overgik styrelsen af de kommunale anliggender i købstæderne til byrådene, men dog med en af kongen udnævnt borgmester som formand, og denne ordning bestod lige til lov af 10. marts 1919, der bestemte, at byrådene selv skulle vælge deres formænd.

Hvad angår tilsynet med forvaltningen i købstæderne lå dette oprindeligt hos lensmændene. I årene mellem 1661 og 1682 blev tilsynet udøvet af lejlighedsvis kommissioner bistået af generalprokurøren, men fra 1682 overgik det til stiftamtmandene og fra 1793 til amtmændene. Ved grundloven af 5. juni 1849 blev det bestemt, at kommunernes ret til under statens tilsyn selvstændigt at styre deres anliggender skulle ordnes ved lov. Ved købstadkommunalloven af

1868 overgik tilsynet til indenrigsministeriet, dog kunne den kongelige borgmester midlertidig sætte en byrådsbeslutning ud af kraft, hvis han fandt den lovstridig eller gående ud på »at træffe en for kommunen fordærvelig foranstaltning«. Ved den kommunale styrelseslov

af 31. maj 1968 overgik tilsynet med købstæderne til et tilsynsråd for hvert amt, bestående af 4 af amtsrådet valgte medlemmer og med amtmanden som fast formand. Tilsynsrådernes afgørelser kan dog af vedkommende kommunalbestyrelse indankes for indenrigsministeren.

Bilag I.

Vejles privilegier 16. august 1327.

Valdemar, af Guds nåde de danskes og venders konge, til alle, der ser dette brev, hilsen evindeligt med Gud.

Med dette brev vil vi, at det skal stå fast for alle, at vi ønsker og med dette brev skænker vore kære borgere i Vejle til velfortjent løn for de trofaste tjenesteydelser, som de har ydet vore forgængere Danmarks konger, og som de vil yde os, alle friheder, nåder og rettigheder, som de fra gammel tid har modtaget af vore nævnte forgængere, idet vi bekræfter dem fast ved dette brev, (1) Vi vil på alle måder, at alle og enhver — undtagen hr. sognepræsten sammesteds — som har eller køber grunde sammesteds hos dem i byen eller huse, årligt skal afholde og udrede alle udgifter, som skyldes os fra samme by sammen med fornævnte borgere. (2) Fremdeles er det på enhver måde vor vilje og befaling, at enhver, der anlægger en eller anden sag imod dem enten for drab af en slægtning eller på hvilken som helst anden måde, skal føre proces mod dem på deres ting efter loven, eller modtage den skyldige bøde af dem eller retmæssig erstatning, således som landets og ovennævnte bys love kræver det. (3) Vi vil også, at nævnte borgere skal være fritagne og undtagne for enhver betaling af told overalt inden for vort kongerige, undtagen i Skåne under vort marked i Skanør. (4) Fremdeles vil vi overhovedet, at alle, der træffes i deres by Vejle, og som er pligtig at betale noget til dem, men ikke vil betale, kan tilbageholdes af dem, indtil de kan

tvinge dem til at betale de skyldige penge eller til at give lov. (5) Fremdeles forbyder vi strengt, at nogen i nævnte by på nogen måde fordrister sig til at foretage det køb, som kaldes forkøb, til skade for samme borgere, såfremt han ikke vil straffes på sine penge. (6) Også den særlige nåde viser vi nævnte borgere i Vejle, at de for fremtiden må have fire sandemænd og to nævninger, hvilke nævnte bys rådmand, som nu er eller for fremtiden vil være sammesteds, lader indsætte, og disse skal, efter at de i kraft af vort brev og vor foged er indsat på tinge, pådømme alle sager, som hører under dem, inden for byens område kaldet byfred, som strækker sig mellem begge de nærliggende højdedrag lige indtil selve bakkerne og fra byens østlige del lige til Haddesøer, — sager som er opstået der eller i fremtiden vil opstå, — indtil de fældes efter loven, under den forudsætning, at nye nævninger efter lands sædvane indsættes hvert år, og således at hver sandemand er pligtig at betale seks mark penge og hver nævning tre mark penge, når de bliver fældet efter loven og ikke derudover. (7) Fremdeles har vi besluttet, at enhver bonde eller fremmed, der forser sig inden for nævnte byfred ved at såre eller slå nogen, når han overbevises efter loven, skal betale 40 mark penge ud over den skyldige bøde på 40 mark til klageren, der forfølger sagen, og lige så mange mark til omtalte by. (8) Vi forbyder desuden, at nogen af borgerne sammesteds tager sig nogen anden værge i de sager, der skal

behandles på nævnte bys ting, end en, som årlig udreder de os skyldige afgifter og tjenester sammen med de nævnte borgere, såfremt de ikke vil straffes på deres penge. Vi forbyder strengt ved vor nåde, at nogen af vore fogder, deres stedfortrædere eller nogen anden, af hvad stilling eller stand han end er, fordrister sig til og vover på nogen måde at besvære og hindre vore nævnte borgere eller nogen af deres husstand, som vi har taget under vor særlige fred og beskyttelse tillige med alle deres godser og deres husstand, på trods

af disse friheder, som vi har skænket og indrømmet dem, såfremt han mener, at vore harme og kongelige hævn bør undgås. Til vidnesbyrd om dette er vort segl hængt under dette brev. Givet i Nyborg i det Herrens år 1327 dagen efter Marie himmelfartsdag med vor højtelskede marsk hr. Ludvig Albrechtsen som vidne.¹⁾

1) Danmarks Riges Breve 2.R. 9.bd. pp. 337—339.

Bilag II.

Borgmester- og byfogedliste.

BORGMESTRE:

Niels Jensen	1423
Oluf Jensen	1437—1446 ¹⁾
Esbern Jensen	1467 ²⁾
Niels Olsen	1468—1477
Jep Sørensen	1483—1492
Jes Vinter	1496—1508
Niels Jonsen	1511—1523 (død 1528)
Anders Bertelsen	1526—1531
Mads Nielsen	—1539
Jens Mikkelsen	1544—1571
Niels Findsen	1545—ca. 1554
Clement Sørensen d. æ.	1554—1584
Jesper Findsen	1571—1578
Christen Pedersen	1579—1580
Find Jespersen	1580—1584
Peder Juul	1586—1592
Niels Madsen	1587—1589
Henrik Ditmer	1592—1594 ³⁾
Mads Jensen (Thorsen)	1593—1601
Clement Sørensen d. y.	1601—1634
Povl Nielsen	1608—1615
Oluf Sørensen (Hyrup)	1616 (død samme år)
Niels Knudsen	1617—1626
Jens Bertelsen	1629—1631
Jesper Jensen	1633—1634
Simon Munk	1635—1641

Jesper Andersen Holst	1641—1658
Niels Lauritzen Nimb	—1642
Hans Knudsen Svane	1643—1675
Jørgen Staalsen	1660—1679
Claus Hansen Svane	1675—1682
	fortsatte som by-
	foged til 1718
Søren Jensen	1680—1682

BYFOGEDER:

Claus Hansen Svane	1682—1718
Mathias Hansen	1718—1745
Christian Grundahl	1741—1755
Hans Larsen Gaarmann	1755—1777
Gerhard Fleischer	1777—1784
Nicolai Carøe	1784—1791
Hans Mossin Lange	1791—1802
Arent Steenstrup	1802—1805
Wilhelm Spies	1805—1809
Christian Frederik Dahl	1809—1818
Etatsråd Peter Hersleb	1816—1844
Justitsråd Ove M. Hersleb	1845—1861
Anders Sandøe Ørsted	1861—1895
	fra 1869 tillige
	borgmester

Denne borgmester- og byfogedliste bygger hovedsageligt på de i C. V. Petersen: »Vejle Bys Historie« trykte lister. Yderligere oplysninger om de enkelte borgmestre/byfogeder er ikke medtaget, såfremt de falder inden for disses hidtil kendte embedsperioder.

NOTER.

1) Oluf Jensen findes også nævnt i et brev 11. november 1468, men det fremgår ikke klart af dette, om han på det tidspunkt stadig er

borgmester. Det forekommer mest sandsynligt, at han ikke er det, idet brevet er underskrevet af borgmester Niels Olsen og hele rådet samt nogle af byens borgere. Hvis Oluf Jensen havde været borgmester på dette tidspunkt, skulle han også have stået som medunderskriver. (Brevet handler om noget så vigtigt som sognekirkens jordejendomme. Repertoriet, nr. 2505).

2) Nævnt 17. marts 1465 (Repertoriet nr. 1863). Denne borgmester findes ikke nævnt i C. V. Petersen: »Vejle Bys Historie«.

3) Kancelliets Brevbøger 4. december 1594.

Kilder og litteratur.

Utrykt materiale.

LANDSARKIVET FOR NØRREJYLLAND,
VIBORG.

D.32 Vejle rådstuearkiv.

D.32-160, 1327—1781 Kopibog over privilegier o. a.

D.32-125, 1752—1839 Rådstueprotokol.

D.32-218, 1827 Instruks for de elige-rede borgere.

B.D.IV. Retsbetjentarkiver.

B.69 Vejle byfogedarkiv.

B.69-3, 1679 Instruks for byfoged Johan Iversen, Vejle.

B.69-362, 1685—1760 Indkomne breve, Vejle byfoged.

B.9 Ribe stiftamtsarkiv.

B.9-368, 1685—1755 Indkomne breve, Vejle købstad ang.

B.9-5, 1684—1685 Kopibog.

B.9-12, 1697—1699 Kopibog.

RIGSARKIVET I KØBENHAVN.

Geheimkonseillet 1670—1770.

1690—1695. Protokol over adskilligt, som er foretaget i og resolveret i Geheimkonseillet. 1 bd.

Trykte kilder og litteratur.

Aarsberetninger for det kgl. Geheimearkiv, bd. II, Kbh. 1856—1860.

Adam af Bremen: De hamburgske ærkebispers historie og Nordens beskrivelse, 1968.

Andersen, Poul: Dansk forvaltningsret, 1965.

Arup, Erik: Danmarks Historie, bd. I—III, 1961.

Becker-Christensen, Henrik: Vejle Bys ældste kendte købstadprivilegier. (Vejle Amts Årbog). 1972.

Bjerger, Poul og Thyge J. Søgård: Danske Vider og Vedtægter eller gamle Landsbylove og By-skråer, bd. II—III, 1908—1920.

Bloch, J.: Stiftamtmand og Amtmand i Kongeriget Danmark og Island, 1895.

Christensen, Aksel E.: Über die Entwicklung der dänischen Städte von der Wikingerzeit bis zum 13. Jahrhundert. (Aksel E. Christensen: Danmark, Norden og Østersøen). 1976.

Christensen, Petresch C.: Vejle Købstad og dens Indbyggere ved Aar 1735. (Vejle Amts Årbog). 1921—1922.

Danmarks Riges Breve. Red. Franz Blatt. 1946.

Danske Lov. Udg. v. V. A. Secher. 1911.

Erslev, Kr.: Aktstykker og Oplysninger til Rigs-rådets og Stændermødernes Historie. 1887—88.

Erslev, Kr., Erik af Pommern. 1901.

Fogtmanns Reskriptsamling, 1660—1800.

Gaarmann, G. F.: Efterretninger om Weile Kiøbstæd. 1794.

- Hansen, C. Rise: Aktstykker og oplysninger til rigsrådets og stændermødernes historie. 1959.
- Holck, Hans: Danmark og Norges samt Hertugdømmernes Slesvigs og Holstens Spejl for Aaret 1777. 1777.
- Holck, Hans: De kongelige danske Rigers og Fyrstendømmer Stats- og Handelspejl for Aar 1780. 1780.
- Hvidtfeldt, Johan: Bidrag til Vejle Bys Historie i Tidsrummet 1660—1700, I. (Vejle Amts Aarbog). 1932.
- Jørgensen, Poul Johs.: Dansk Retshistorie. 1971. Kancelliets Brevbøger, 1551—1645. 1906 f. f.
- Kolderup-Rosenvinge, J. L. A.: Samling af gamle danske Love, danske Gaardsretter og Stadsretter. 1827.
- Kroman, Erik: Danmarks gamle Købstadlovgivning. 1952.
- Kroman, Erik: Danmarks gamle Love i Oversættelse. 1945.
- Mackeprang, M.: Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejrs til Kristian IV. 1900.
- Matzen, H.: Forelæsninger over den danske Tingsret. 1891.
- Munch, P.: Købstadstyrelsen i Danmark fra Christian 4.'s Tid til det 18. Aarh. Midte. (1619—1745). 1900.
- Munch, P.: Købstadstyrelsen i Danmark fra Midten af det 18. Aarh. til Enevældens Ophør. 1900.
- Nielsen, O.: Jørgen Bildes Forslag om Jyllands slette Tilstands Forbedring 1730. (Danske Samlinger, bd. 4). 1868—1869.
- Nyrop, C.: Danmarks Gilde- og Lavsskræer, bd. I—II. 1899—1904.
- Olsen, Gunnar: De danske Købstæder gennem Tiderne. (Vi og Vor Fortid, nr. 10). 1943.
- Petersen, C. V.: »De 24 Mænds Conspiration« i Vejle 1611. (Vejle Amts Aarbog). 1926.
- Petersen, C. V.: Vejleborgere og deres By, 1786—1828. (Vejle Amts Aarbog). 1947.
- Petersen, C. V.: Vejle Bys Historie. 1927.
- Pontoppidan, Erich: Den danske Atlas, Tom. V, 2. bd. 1769.
- Præsteindberetninger til Ole Worm, bd. I, Ålborg og Ribe Stifter 1625—1642.
- Ravn, J. J.: Herredsbogbeskrivelse fra Vejle 1649 og 1690. (Vejle Amts Aarbog). 1918.
- Repertorium Diplomaticum Regni Danici Mediævalis, I—II rk. 1894 ff.
- Rørdam, H.: Historiske Kildeskrifter, 1 rk. I, 1873.
- Schmidt, J. Boisen: Studier over statshusholdningen i kong Frederik 4.'s tid 1699—1730. 1967.
- Schou, J. H. og J. L. A. Kolderup-Rosenvinge: Chronologisk Register over de kongelige Forordninger og aabne Breve, samt andre trykte Anordninger (1670—1849). Kbh. 1795—1849.
- Secher, V. A.: Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve. 1891—1918.
- Skalk, 1963, bd. II; 1972, bd. II; 1974, bd. II.
- Swane, Jørgen: Vejle i 1787. (Vejle Amts Aarbog). 1946.
- Thomsen, Rudi: Den jyske Borgerbevægelse 1629. (Historisk Tidsskrift, 11 rk., I). 1944—1946.
- Vejle Amts Avis, 1837—1870.
- Worsaae, J. J. A.: Bidrag til Veile Byes og Amts Historie i det syttende Aarhundrede. (Historisk Tidsskrift, 1 rk., II). 1841.

Noter.

1. Ordbog over det danske sprog, Kbh. 1957.
2. Nyere arkæologiske undersøgelser i bl. a. Århus, Ribe og Hedeby har vist, at det er nødvendigt at revidere den hidtidige opfattelse af flere danske købstæders alder. Mens Hedeby og Ribe i de skriftlige kilder første gang nævnes i henholdsvis 804 og o. 850, har udgravninger vist, at deres historie kan føres tilbage til det 8. årh. (Gunnar Olsen: De danske Købstæder gennem Tiderne, p. 9, Skalk 1963, bd. II, pp. 23—26. Skalk 1974, bd. II, p. 14). Tilsvarende er Århus for første gang med sikkerhed nævnt i et pavebrev fra 948, mens udgravninger nu har vist, at byen kan føres tilbage til o. 900. (Gunnar Olsen: De danske Købstæder gennem Tiderne, p. 10, Skalk 1972, bd. II, p. 13).
3. Adam af Bremen, p. 243.
4. Gunnar Olsen: De danske Købstæder gennem Tiderne, p. 11.
5. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 4.
6. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 4.
7. Repertoriet nr. 236.
8. Rørdam, p. 286.
9. Repertorium Danicum, nr. 1183, 1184.
10. Danmarks Riges Breve, 2 rk. bd. 9, p. 200.
11. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, pp. 99—105.
12. H. Becker-Christensen: Vejle bys ældste kendte købstadprivilegier, pp. 78—81.
13. Danmarks Riges Breve, 2 rk. bd. 9, p. 337.
14. H. Becker-Christensen: Vejle bys ældste, kendte købstadprivilegier, p. 106—112.
15. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, pp. 422—428. Danmarks Riges Breve, 2 rk. bd. 9, p. 198 § 43.
16. Ibid., pp. 429—430, 510.
17. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 195
18. Danmarks Riges breve, 2 rk. bd. 9, p. 195 § 16.
19. E. Arup: Danmarks historie, II, p. 78.
20. Håndbog for danske Lokalhistorikere, p. 232.
21. Ibid., p. 421.
22. Danmarks gamle Love i Oversættelse, v. Erik Kroman, p. 160.
23. Ibid., p. 173.
24. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, p. 250.
25. Danmarks Riges Breve, 2 rk. bd. 9, p. 338.
26. Ibid., p. 339.
27. Ibid., pp. 337—338.
28. Danmarks gamle Købstadlovgivning, II, pp. 157, 194.
29. Ibid., pp. 145—146.
30. Ibid., pp. 146—147.
31. Kr. Erslev: Erik af Pommern, pp. 168—169, 174—175.
32. Repertoriet, I rk. nr. 6034.
33. Danmarks gamle Købstadlovgivning, II, pp. 146—147.
34. Ibid., pp. 143—145. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 6.
35. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 6.
36. Ibid., p. 7.
37. Ibid., p. 99.
38. J. J. A. Worsaae: Bidrag til Veile Byes og Amts Historie i det syttende Aarhundrede, p. 202, n. 49.
39. Ibid., pp. 202—203.
40. Forordninger og Recesser 1558—1660, udg. af V. Secher, IV, pp. 629—630.
41. J. J. A. Worsaae: Bidrag til Veile Byes og Amts Historie i det syttende Aarhundrede, p. 218.
42. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, pp. 104—105.
43. D.32-160, fol. 13. Landsarkivet i Viborg.
44. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, pp. 426—429.
45. Danmarks Riges Breve, 2 rk. bd. 9, p. 338.

46. *Ibid.*, pp. 429—431. M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619, pp. 37—40.
47. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, p. 431.
48. M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619, pp. 40—43.
49. Danmarks Riges Breve, 2 rk. bd. 9, p. 338.
50. M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619, pp. 48—49.
51. Repertoriet, I rk., nr. 6034.
52. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love, 5 del, p. 523.
53. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 84.
54. M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619, p. 63.
55. C. V. Petersen: »De 24 Mænds Conspiration«, p. 111.
56. V. A. Secher: Forordninger og Recesser 1558—1660, III, p. 566.
57. M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619, pp. 44—48.
58. *Ibid.*, p. 51.
59. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, p. 433.
60. Miss. 6/11 1594, Kancelliets Brevbøger.
61. Miss. 4/12 1594, Kancelliets Brevbøger.
62. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 144. Det var dog ikke 1595, men 1594, at Henrik Ditmer blev afsat som borgmester.
63. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love, 5. del, p. 122.
64. C. Nyrop: Danmarks Gilde- og Lavsskråer, II, p. 405.
65. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 82.
66. C. V. Petersen: »De 24 Mænds Conspiration«, p. 111.
67. M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619, p. 87. Det fremgår ikke af det citerede sted, hvilken møntenhed skatten er blevet betalt i.
68. M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619, p. 89.
69. C. V. Petersen: »De 24 Mænds Conspiration«, pp. 109—111.
70. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, pp. 27—28, 31—32, 56—59.
71. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, pp. 433—434.
72. J. L. A. Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love, 5. del, p. 544, § 71.
73. Danske Vider og Vedtægter, II, pp. 401—410; III, pp. 408—410.
74. Gunnar Olsen: De danske Købstæder gennem Tiderne, p. 83.
75. V. A. Secher: Forordninger og Recesser 1558—1660, IV, pp. 72—73.
76. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, p. 434.
77. M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619, pp. 75—76.
78. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 57.
79. M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619, pp. 117—118.
80. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, pp. 510—511.
81. *Ibid.*, p. 434.
82. M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619, pp. 124—125.
83. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 48.
84. M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619, pp. 139, 141, 150.
85. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, pp. 58, 86—87.
86. Danske Vider og Vedtægter, II, pp. 412, § 9—10.
87. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, pp. 88—90.
88. M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619, pp. 167—168.
89. 10/2 og 15/4 1581, Kancelliets Brevbøger.
90. C. V. Petersen: »De 24 Mænds Conspiration«, pp. 108—112.
91. M. Mackeprang: Dansk Købstadstyrelse til 1619, pp. 220—221.

92. Åbent brev 8/7 1561, Kancelliets Brevbøger.
93. 7/4 1619, V. A. Secher: Forordninger og Rescesser 1558—1660, III, pp. 563—572.
94. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 86.
95. J. J. A. Worsaae: Bidrag til Veile Byes og Amts Historie i det syttende Aarhundrede, pp. 189—190.
96. Kr. Erslev: Rigsrådets og Stændermødernes Historie, II, p. 205.
97. J. J. A. Worsaae: Bidrag til Veile Byes og Amts Historie i det syttende Aarhundrede, pp. 207, 210, 214.
98. Johan Hvidtfeldt: Bidrag til Vejle Bys historie, p. 3—4.
99. Ibid., pp. 6—9.
100. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 113.
101. P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848, I, p. 84.
102. Schous Forordninger.
103. Johan Hvidtfeldt: Bidrag til Vejle Bys Historie, pp. 10—11.
104. P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848, I, pp. 78—79.
105. Johan Hvidtfeldt: Bidrag til Vejle Bys Historie, p. 18.
106. Ibid., pp. 7—8.
107. Ibid., pp. 11—12.
108. B.9-368, 7/11 1697, Landsarkivet i Viborg.
109. P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848, I, pp. 78, 101, 129.
110. Ibid., p. 204.
111. C. Petresch Christensen: Vejle Købstad og dens Indbyggere ved Aar 1735, pp. 186—188.
112. O. Nielsen: Jørgen Billes Forslag . . . , pp. 196—197.
113. Se breve af 24/7 1704, 3/5 1710, 14/5 1710 og 20/5 1710, B.9-368, Landsarkivet i Viborg.
114. C. Petresch Christensen: Vejle Købstad og dens Indbyggere ved Aar 1735, p. 186.
115. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 116. Gaarmann: Efterretninger om Weile Kiøbstad, pp. 24—30.
116. P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848, I, p. 52.
117. Privilegier 24/6 1661, Fogtmans Reskriptsamling.
118. P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848, I, pp. 74—75.
119. Ibid., pp. 75—76.
120. J. Boisen Schmidt: Studier over statshusholdningen i kong Frederik 4.'s regeringstid 1699—1730, pp. 158—163.
121. Aarsberetninger for det kgl. Geheimearchiv, II, pp. 241—244. P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848, I, pp. 96—99.
122. Se »Protokol over adskilligt, som er foretaget og resolveret i Geheimekonseillet« 1690—1695, fol. 97—115, 143—148, 239—258. Rigsarkivet.
123. P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848, I, pp. 98—99, 104—109, 121—129.
124. 22/5 1684, B.69-3, Landsarkivet i Viborg.
125. B.9-5, fol. 267. Landsarkivet i Viborg.
126. Ibid., fol. 326.
127. 5/10 1697, B.69-362, Landsarkivet i Viborg.
128. B.9-12, fol. 19. Landsarkivet i Viborg.
129. P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848, I, pp. 135—140.
130. Ibid., pp. 140—141.
131. Ibid., p. 141.
132. Reskript 19/12 1787 og 8/7 1791, Fogtmans Reskriptsamling.
133. D.32-125. Landsarkivet i Viborg.
134. Reskript 2/3 1787, Fogtmans Reskriptsamling.
135. P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848, II, pp. 41—42.
136. Reskript 9/2 1828, Ussings udtog af Reskripter.
137. Vedrørende tidligere ændringer i valgmanden se reskript af 24/3 1797 og 26/7 1807, Fogtmans Reskriptsamling.
138. Dette var en ny bestemmelse, som var blevet indført i Vejle i 1827 på kancellipræsi-

- dent Stemanns foranledning. P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848, II, pp. 93—94.
139. Instruks for de eligerede borgere 1827, D.23-218. Landsarkivet i Viborg.
140. 20/4 1791, Fogtmans Reskriptsamling.
141. Vedrørende den senere fortolkning heraf se P. Munch: Købstadstyrelsen i Danmark 1619—1848, II, p. 49.
142. D.32-125, folk. 241. Landsarkivet i Viborg.
143. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, pp. 122—123.
144. J. Bloch: Stiftamtmand og Amtmand 1660—1848, pp. 130—131, 136.
145. Forordning 24/10 1837, Schous Forordninger.
146. Vejle Amts Avis 5/12, 12/12 og 15/12 1837; 9/1, 12/1 og 19/1 1838.
147. D.32-163. Landsarkivet i Viborg.
148. Fortegnelse over de valgberettigede og valg-bare blev fremlagt på rådstuen. Vejle Amts Avis 12/1 1838.
149. D.32-125, Vejles rådstueprotokol fol. 808—809 (Landsarkivet i Viborg). Ved samme lejlighed blev der også valgt seks borgere til skatteligningskommissionen og to revisorer. Det blev samtidig bestemt, at kærneren i fremtiden skulle have 250 rbd. i løn om året foruden indtægten af skovauktionerne. Det er ikke rigtigt, som det fremgår af Vejle Bys Historie, p. 268, at konsul A. Linne-mann og købmand J. J. Fevejle ved denne lejlighed skulle være blevet valgt til borger-repræsentanter. De var i forvejen eligerede mænd og blev som sådanne automatisk medlemmer af den første borgerrepræsentation.
150. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 268.
151. 31/3 1860, Love og Anordninger.
152. C. V. Petersen: Vejle Bys Historie, p. 269. Vejle Amts Avis 3/7 1868.
153. Lov 26/5 1868, Love og Anordninger.
154. Vejle Amts Avis 24/12 1868.
155. Ibid., 4/1 1870.
156. Ibid., 3/1 1870.

Træk af købstadforvaltningen i Vejle på Christian IV's tid.

Af Karin Berg.

Den følgende artikel har til hensigt at klarlægge, i hvor høj grad man i købstaden Vejle fulgte en forordning om købstadstyre, udstedt af Christian IV den 7. april 1619. Undersøgelsen dækker

tidsrummet 1619—1650, og året 1650 er af praktiske grunde sat som øvre grænse, idet der kun er bevaret meget lidt anvendeligt kildemateriale fra tiden efter 1650.

1. Definition af en købstad i 16.-17. århundrede.

For overhovedet at kunne beskæftige sig med købstadlovgivningen i det 17. århundrede må man først og fremmest gøre sig klart, hvad en købstad var på daværende tidspunkt: »En fra det omliggende herred udskilt retskreds, hvis beboere hovedsagelig lever af handel og håndværk, hvis skattevæsen er ordnet på en fra landet afvigende måde, og hvis kommunalforfatning, der delvis hviler på kongelige privilegier, er rigere udviklet end herredets.«¹⁾

Hvad købstædernes jurisdiktion angår, så fandtes der to domstole: for det første bytinget, hvor byfogeden var dommer, og hvor endvidere otte stokkemænd var nærværende som en slags vidner, og for det andet rådstueretten, der lededes af borgmestre og rådmænd. Her

kunne byfogeden også være til stede.²⁾ Grænserne mellem de to domstole var ikke ganske skarpe og syntes at være forskellige fra købstad til købstad.³⁾

Med hensyn til at købstadbeboerne hovedsagelig ernærede sig ved handel og håndværk, så var det i højere grad tilfældet, jo nærmere vi kommer det 17. årh. De fleste købstæder havde en bymark eller på anden måde jordtilliggende, der kunne stamme fra et ældre landsbymæssigt anlæg eller kunne være skænket af kongen, og agerbrug hørte således også med blandt deres erhverv, især var det tilfældet for mindre købstæder,⁴⁾ f. eks. for Vejle. Her var humledyrkning i det 17. årh. hovederhverv.⁵⁾ Men spørgsmålet om købstædernes opståen hænger dog i det hele nøje sammen med hande-

lens og håndværkets udvikling til selvstændige erhverv.⁶⁾

Endvidere kan man skelne købstædernes skattevæsen fra herredets derved, at førstnævnte betalte et fast årligt beløb til kongen, kaldet byskatten. Dens størrelse var fastsat i forhold til købstædernes størrelse, og den blev lignet på købstæderne som sådan.⁷⁾ Herefter var det beboernes opgave at foretage en ligning blandt borgerne. Den blev oprindelig foretaget af rådet alene, men efterhånden under medvirken af et vist antal bor-

gere.⁸⁾ Byskatten var i lang tid købstædernes eneste ordinære skat til kongen, men hertil kunne komme ekstraskatter, når særlige forhold krævede det, og det blev i slutningen af 16. og i 17. årh. stadig hyppigere tilfældet. I den periode var det endvidere også blevet almindeligt, at købstæderne betalte de såkaldte borgelejespenge eller bådsmands underholdning i stedet for at have et vist antal soldater indkvarteret;⁹⁾ antallet af soldater, en købstad skulle betale for, var som ved byskatten afhængig af dens størrelse.¹⁰⁾

2. Købstadlovgivning og købstædernes forhold til centralmagten før 1619.

Før 1619 havde der ikke eksisteret en *samlet* lovgivning, som gjaldt for samtlige dansk-norske købstæder. Ved middelalderens slutning havde én købstads ret dannet forbillede for andres lovgivning, og efterhånden var man ad den vej nået frem til en nogenlunde ensartet retstilstand inden for hver landsdel.¹¹⁾ Helt hen til midten af det 17. årh. var det sædvanen, at bestemmelser i alment gældende købstadretter kun blev fulgt i det omfang, de ikke stred imod, hvad der allerede var praksis i en landsdels købstæder.¹²⁾ De alment gældende købstadretter før 1619 var især af handelspolitisk og økonomisk art.¹³⁾

Kongens myndighed over købstæderne var i middelalderen stærkere end den myndighed, han ellers udøvede, og det prægede naturligt nok deres forfatninger.

Købstæderne hørte ikke med til lenene, men stod direkte under kongen, undtagen i de tilfælde hvor en købstad var bortforlenet eller pantsat. Men ved middelalderens slutning blev købstæderne mindre afhængige af kongemagten, og i slutningen af det 15. og begyndelsen af det 16. årh. nåede uafhængigheden sit højdepunkt.¹⁴⁾ Denne udvikling ændredes atter omkring midten af det 16. årh., dels på grund af de erfaringer, centralmagten havde indhøstet ved grevefejden, dels på grund af uroligheder, som fandt sted i mange købstæder.¹⁵⁾ Borgerne var nemlig stærkt misfornøjede med, at de ingen indflydelse havde på styrelsen. Den var lagt i hænderne på et selvsupplerende råd, der udelukkende bestod af købmænd, hvilket igen vil sige af købstædernes overklasse. Rådsmedlemmerne var

endvidere valgte for livstid. Allerede Erik af Pommerns forordning af 1422 havde kun givet købmænd adgang til rådet;¹⁶⁾ dog kunne håndværkere godt blive optaget, såfremt de opgav deres næring.¹⁷⁾ Den vigtigste grund til, at centralmagten igen skærpede tilsynet med købstæderne, var dog, at deres hidtil så uafhængige stilling var i modstrid med tidens tanker om en centralisering af al magt. Resultatet af den nye kurs var, at lensmændene ved en missive af 10. oktober 1547 og et åbent brev af 8. juli 1561 fik købstæderne i forsvar. De blev købstædernes foresatte og skulle føre tilsyn med købstadøvrigheden. Der var dog ikke tale om nogen egentlig bortforledning, da indtægterne af købstæderne stadig gik direkte til kongen.

Også på anden måde mindskedes rådets selvstændige stilling, idet borgerne nu jævnlige deltog i styrelsen. Det blev stadig mere almindeligt, at rådet sammenkaldte borgerne til såkaldte rådstuemøder eller almuestævner, når vigtige sager skulle afgøres, og herfra gik man efterhånden over til kun at sammenkalde et udvalg af borgere, som oftest 24 mænd. Det bevirkede, at der opstod en institu-

tion kaldet »de 24 mænd«,¹⁸⁾ selv om deres antal ikke altid var 24, men kunne være seks, otte, 12, 16 eller 32 alt efter lejligheden.¹⁹⁾ Institutionen kaldtes også undertiden »menige borgere«, »menige almue« eller »24 almue«. Den havde sin blomstringstid omkring 1600 og tilhører mere det 16. end det 17. årh.²⁰⁾ Den var ikke lovfæstet og forsvandt igen i løbet af det 17. årh.

De 24 mænd var en dansk opfindelse, der havde paralleller i norske og svenske købstæder, men ellers ikke forekommer andre steder. I Danmark fandtes der flest tilfælde af institutionen i Jylland.²¹⁾ De 24 mænd bestod af købstadens »bedste og fornemste borgere«, og ikke blot af købmænd, men også af håndværkere. Nogle mener, at de oftest valgtes af rådet selv, mens andre finder det mest sandsynligt, at de valgtes på rådhuset af det samlede borgerskab, dog således at rådet også har været medvirkende;²²⁾ men borgmestres og rådmænds indflydelse kan næppe have været særlig stor, da der forekommer tilfælde, hvor de 24 mænd var i opposition til rådet.

Den endelige indskrænkning i rådets beføjelser ad lovgivningens vej skete først med forordningen af 7. april 1619.

3. Baggrunden for forordningen.

Forordningen af 7. april 1619 blev udstedt i en periode, hvor Christian IV var optaget af et omfattende lovgivningsar-

bejde; og baggrunden for at beskæftige sig med købstædernes forhold må søges i kongens ønske om at ophjælpe deres

*Christian den Fjerde.
Efter maleri på Koldinghus.*

erhvervsliv til større velstand og bedre konkurrencedygtighed over for udlandet. I indledningen til forordningen nævnes netop, at nogle få i hver købstad besætter øvrighedsposterne og »tilegner sig den ganske næring«. ²³⁾

Et andet forsøg fra kongemagtens side på at regulere købstædernes erhvervsliv i gunstig retning ses med ophævelsen af lavsvæsenet i 1613. Lavene var sammenlutninger af håndværksmestre, der bl. a. bestemte, hvor mange mestre hver købstad skulle have. Efter 1613 havde enhver håndværkssvend lov til at nedsætte sig som mester. ²⁴⁾

Indgreb i købstædernes økonomiske forhold forekommer ganske naturligt set på

baggrund af tidens merkantilistiske tankegang og den ovennævnte tendens til centralisering af magten. En anden årsag til at udstede forordningen var de allerede omtalte hyppigt forekommende uroligheder blandt borgerne som følge af, at de så godt som ingen indflydelse havde på købstadstyrelsen. Fremkomsten af institutionen de 24 mænd havde ikke formået at dæmme op for utilfredsheden. Den centrerede sig især om rådets selvsuppleringsret og om skatteligningen, som man mente, rådet havde for stor indflydelse på, selv om den efterhånden alle steder blev foretaget i overværelse af de 24 mænd. ²⁵⁾ Kongen ønskede altså at bryde det fåmandsvælde, der var årsag til urolighederne.

Ligesom i andre købstæder forekom der også stridigheder mellem råd og borgere i Vejle. Her havde rådet i 1611 overdraget de 24 mænd at undersøge, hvorledes man bedst kunne fremskaffe penge til købstadens årlige skat til kongen. Vejle havde i nogle år haft henstand med at betale skatten, men da det nu syntes at trække op til krig med svenskerne, og da kongen følgelig havde brug for penge, skulle købstaden betale den skat, den skyldte. I stedet for at overbringe rådet et skriftligt forslag til, hvorledes skatten bedst kunne udredes, kritiserede de 24 mænd rådet for uretmæssigt at oppebære en del indtægter. Kritikken formede sig som fem anklagende spørgsmål: A) De 24 mænd ønskede at vide, hvor kongens benådningsbrev, der hidtil havde fritaget købstaden for den årlige skat, var blevet af, og hvorfor man ikke længere kunne få henstand. B) De kriti-

serede bortforpagtningen af »Rådmænds enge«. ²⁶⁾ C) De krævede, at borgmestre og rådmænd skulle gøre købstaden regnskab for stormklokkepenge og lægge dem fra sig« i stedet for at »opbære dem kvit og frit som hidindtil«. ²⁷⁾ D) De antydede, at købstaden havde »mistet nogle af sine retmæssige indtægter« derved, at der skal »være sket nogen bordag²⁸⁾ her udi byen, som der ikke lovligt er bødt for«. E) De mente, at borgmestre og rådmænd »ikke haver nogen ret til de 6 mark, som enhver af dem hidindtil haver opbåren«. Naturligvis tog rådet til genmæle mod beskyldningerne, ²⁹⁾ men resultatet blev, at rådet gav afkald på de 6 mark og stormklokkepengene.

Nogle forskere mener, at der kan angives en tredje årsag til, at Christian IV i 1619 ønskede at udstede en købstadforordning, nemlig at regeringen ville skærpe kontrollen med købstadregnskaberne. Der var i årene forud for udstedelsen af forordningen blevet klaget over regnskaberne, hvilket foranledigede regeringen til at udsende adelige kommissærer til en del købstæder, for at de sammen med nogle af borgerne kunne gennemgå regnskaberne for de sidste ca. 10 år. Andre mener dog, at der ikke kan spores nogen nævneværdig forbindelse mellem forordningen og regnskabsrevisionen. Tilmed fortstatte revisionen nogle steder, *efter* at forordningen var udstedt. ³⁰⁾

4. Forordningen af 7. april 1619.

Overformyndere.

Efter at fåmandsvældet i købstæderne var blevet kraftigt kritiseret i indledningen, følger syv paragraffer omhandlende en ny stilling, som skulle oprettes inden for skiftevesenet. Den skulle beklædes af »tvende fine, fornemme borgere, som temmelig ere til alders og vel ved formue«, og de skulle have titel af overformyndere.

Deres opgave var sammen med borgmestre og rådmænd at have indseende med værger, og desuden at have opsigtsdels med ungdommen for at se, om den blev »opfødt« på den rigtige måde, og dels med forældrene for at se, om de op-

drog deres børn tilfredsstillende. En embedsperiode varede mindst fire år, og hvis ikke noget kom i vejen, måtte de to overformyndere ikke ophøre med hvervet samtidigt; den ene skulle blive i embedet mindst to år, efter at den anden var trådt ud. Herved kunne man altid være sikker på, at mindst én af overformynderne havde kendskab til opgaven. Der kunne dog opstå situationer, hvor der ikke forløb to år imellem, at overformynderne fratrådte stillingen, f. eks. hvis en overformynder døde eller blev afskediget. Afskedigelsesgrund var »stor armod, varig sygdom og skrøbelighed, al-

derdom, uforstand, drik eller anden letfærdighed«. Afskedigelsen skulle i så fald foretages af lensmanden, efter at denne havde meddelt kongen årsagen, og kongen ville da give lensmanden besked om straks at udnævne en anden overformynder uanset, hvornår på året man befandt sig. Hvis afskedigelsesgrunden nødvendiggjorde det, skulle lensmanden endvidere tiltale den afskedigede overformynder.

Borgmestre og rådmænd skulle sammen med lensmanden medvirke ved udnævnelsen af overformyndere, både når nogen var blevet afskediget af ovennævnte årsager, eller når en overformynder ønskede at fratræde bestillingen. Fratrædelses- og tiltrædelsesdato var den 31. december.

Den afgående overformynder skulle i lensmandens, borgmestrenes og rådmændenes overværelse aflægge rapport til sin efterfølger »på al bys tilstand« — en redegørelse for, hvem værgerne var, hvem der havde værger, samt en fortegnelse over forældre og børn med angivelse af eventuelle problemer. (»For det tredje fortegnelse på forældrene og ungdommen og hvad brøst hos hver er«).

Kongen må have været klar over, at en sådan skriftlig optegnelse let kunne blive misbrugt til skade både for den, der skrev den, og især for de optegnede. Derfor indsatte han en paragraf i forordningen, hvori han pointerede, at optegnelsen kun skulle bruges som orientering for en

nyudnævnt overformynder og ikke skulle »komme nogen til hinder eller skade«.

Endelig bestemtes, at overformynderne skulle være fritaget for andre hverv, mens de fungerede i denne stilling, og også siden skulle slippe for at være byfoged eller kærner, såfremt man kunne finde andre personer, som kunne påtage sig disse hverv. Det var en ikke uvæsentlig bestemmelse, da i hvert fald kærnerhvervet, der jo var et borgerligt ombud (se side 126), opfattedes som en ofte tung pligt. Dersom en overformynder blev taget blandt rådsmedlemmerne, skulle en anden person fungere som rådmand henholdsvis borgmester i vedkommendes sted, indtil han igen kunne indtage sin plads i rådet.

Det kan forekomme besynderligt, at overformynderne behandlede først i forordningen inden omtalen af den egentlige købstadøvrighed, rådet. Det er næppe nogen tilfældighed; snarere viser det, hvilken betydning kongen tillagde den nye stilling. Det samme viser den bemærkning, at borgmestre og rådmænd midlertidig kunne udtræde af rådet for at overtage posten som overformynder.

Borgmestre og rådmænd.

Herefter følger fire paragraffer omhandlende rådet. Det var en selvgroet institution, hvis opståen således ikke skyldtes kongens eller en anden herres befaling

Illustrationen på de to følgende sider her i bogen viser første og anden side af Christian IV's forordning af 7. april 1619. (Efter original i Rigsarkivet i København).

Forordning/

Om

Borgemeſtere / Offuer . Formyndere /
 Offuer Klobmend / Kemnere oc andre Byes oc
 Klobmends Forbalttere.

W I Christian
 den Fierde / med Guds
 Naade / Danmarks / Nor-
 ges / Wendis oc Gottis Kon-
 ning / Hertug vdi Sleſvig/
 Holſten / Stormarn oc Dyle-
 merſten / Greffue vdi Olden-
 borg oc Delmenhorst / etc. Giore alle Witterligt / at
 effter ſom Wi tit oc offte Naadigt haſſuer med ſyn-
 derligſind betractet oc offerbetet / ved huad middel oc
 maade Klobfederne vdi Bore Riger Danmark oc
 Norge / kunde ſaa vel ſom vdi andre fremmede Konge-
 riger oc Lande / met mere oc forſie Naring / Handel/
 traſig tiltage oc ſig forbedre / ſaa vel ſom oc bedre ju-
 ſtice, Ordning oc Police vdi dennem kunde erholdis/
 end ſom hid indtil ſteed er / Da haſſuer Wi tid effter
 anden nock ſom erfarit oc fornummit ſligt til des at
 vere forhindrit / meget aff den Aarſag / at nogle enkens-
 de ſaa vdi huer Klobfed / Offriſheds beſtilling bette-
 ren

nendis / den gandske Næring som sammesteds falder sig allene tileigner / oc den gemen Mand ved arskillige *præctiquer* derfra holder / oc Almuen fast efter deris eget tnde regerer oc vnder sig haffuer. Da paa det saadant *inconuenient* oc misbrug vdi tide Land *re-mederis* oc forekomnis / haffuer Wi Naadigst for got anseet / denne efterskreffne forordning der om at lade vdgaa oc her med saaledis endeligen her efter vilke forholdte.

Forst skal vdi Bore Klobsieder / huor Wi Naadigst befalendis vorder / vere tuende sine fornemme Borge-re som temmelig ere til Alders oc vel ved formue / huilcke skal vare som offuerformydere oc met Borge-mesters oc Raads hielp / huor den fornøden gioris / haffue indseende met alle de som iwerger for dennem deris egen iwerge icke Land vere / enten for alder / vanvittighed / Skidvifløshed eller andre Aarsager.

Derneft oc haffue opsiet med Ungdommen / huor ledis de opfodis / saa vel som oc met Forældrene vdi Klobsiederne huor til de deris Børn holder : En huer aff disse skal i det ringeste vere vdi fire Aar / Oc skulde de icke maa der fra forløffuis til lige / meden at i det ringeste maa en enten for sin egen anliggende verff oc handel forløffuis / affettis eller ved døden affgaar / at den anden som ingen bliffuer (saa fremt hand oc icke vdi lige maade døer eller for sin vdræctighed affettis) da met den hvar en tilforordnis skal forbliffue i to Aar vdi det ringeste.

Befin.

eller privilegium.³¹⁾ Før 1619 var rådets stilling ret selvstændig. Det var, som allerede nævnt, sædvane, at rådet supplerede sig selv. Borgmestrene toges blandt rådsmedlemmerne. Efterhånden blev det almindeligt, at de fornemste borgere, sandsynligvis de 24 mænd, gav deres samtykke ved borgmestervalgene, mens det derimod ikke var tilfældet ved rådmandsvalgene. Kongen havde ret til at indsætte og afskedige borgmestre, men benyttede sig kun yderst sjældent heraf. Han nøjedes med at stadfæste valget af dem, og de aflagde ed til ham eller til lensmanden i hans sted. Rådmændene derimod aflagde ed til borgmestrene. Tendensen gik dog i retning af at knytte borgmester- og rådmandsstillingerne nærmere til kongemagten, da rådets medlemmer i stadig stigende grad blev kongelige embedsmænd og herved blev gjort afhængige af kongen, en afhængighed, han udøvede gennem sin lensmand.³²⁾

Forordningen af 1619 bestemte, at kongen eller lensmanden i hans sted, hvis kongen var forhindret i at være til stede, skulle foretage valg af nye rådsmedlemmer. Det nævnes, at borgmestre og rådmænd kunne være medvirkende ved valget, men det var ingenlunde en forudsætning for valgets gyldighed. Også afskedigelser skulle nu foretages af kongen, hvad enten den fratrådte selv ønskede at blive løst fra sine forpligtelser, eller han blev afskediget på grund af uegnethed til at røgte sit hverv. I sidste tilfælde var lensmanden forpligtet til at sende en indberetning til kongen for at meddele, hvad årsagen til uegnetheden

var. Forordningen medførte således en mærkbar skærpelse af kongens indseende med tilgangen til og afgang fra rådet.

Antallet af borgmestre fastsattes i forordningen til »en, to eller flere«, og antallet af rådmænd til »fire, seks eller flere rådmænd, eftersom byens lejlighed udkræver og hidindtil sædvanligt været haver«. Der synes på det punkt ikke at være sket væsentlige ændringer fra, hvad der var gældende praksis før forordningen ud over, at antallet af rådmænd var faldet lidt. De vide bestemmelser med hensyn til antallet af rådsmedlemmer kan kun betyde, at man ville overlade det til den enkelte købstad selv at afgøre, hvor mange rådsmedlemmer den syntes at have behov for. Det var ikke på det punkt, man ville reformere. I praksis betød det, at antallet af rådsmedlemmer i samme købstad kunne variere meget. Man tog det ikke så nøje, om der efter en rådmands afgang hengik endog lang tid, inden en ny blev valgt. Til gengæld kunne man så til tider udnævne ekstraordinært mange rådmænd på én gang, uden at der kan ses nogen bestemt grund hertil. De fleste købstæder havde i tiden efter 1619 sædvanligvis to borgmestre, undertiden dog kun én. Små købstæder, som f. eks. Bogense, havde permanent kun én borgmester. København havde ene af landets købstæder fire borgmestre.³³⁾

Endvidere vedtoges det i forordningen, at rådsmedlemmerne én gang årligt, på fastelavnssøndag, skulle skifte plads, således at alle på nær førsteborgmesteren rykkede en plads højere op; andenborgmesteren blev førsteborgmester, første-rådmanden blev andenborgmester o. s. v.

Førsteborgmesteren måtte på den måde rykke ned og blive nederste rådmand. »Fastelavnsskiftet« skulle ske i lensmandens overværelse. Kongen må med denne bestemmelse have tilsigtet en vis demokratisering inden for rådet. Det ser ud, som om han har villet undgå, at den samme mand i en årrække beklædte f. eks. førsteborgmesterembedet og herved udviklele uheldige tilbøjeligheder til at tiltage sig for stor magt i forhold til de øvrige rådsmedlemmer. Ordningen viste sig at være upraktisk, og den gennemførtes følgelig ikke ret mange steder. Recessen af 1643 afskaffede den undtagen i de købstæder, hvor den *var* indført. Her opgav man den dog også o. 1650 og gik tilbage til den gamle ordning med to borgmestre valgt for livstid.³⁴⁾

Kæmneren.

Herpå følger bestemmelser angående kæmneren. Oprindelig var kæmnerne medlemmer af rådet, men i 15.-16. årh. gik hvervet over til at blive borgerligt ombud, hvorefter man i en kort periode før 1619 i nogle købstæder atter havde rådsmedlemmer som kæmnere.³⁵⁾

Købstæderne havde en eller to kæmnere, og deres opgave var først og fremmest at forestå finansvæsenet, at indkræve de penge, som rodemestrene (se side 158) havde opkrævet, og at afholde købstadens udgifter. Desuden var de købstadens fuldmægtige og offentlige anklagere. Deres beføjelser varierede i øvrigt fra købstad til købstad, og de synes at have været mest indskrænket i jyske og fynske købstæder.³⁶⁾

Forordningen af 1619 fastslog, at kæmnerne skulle tages blandt de fornemste borgere, og at de skulle udpeges af borgmestre og rådmænd på en bestemt dato hvert år: den 2. januar. Også før 1619 var kæmnerne de fleste steder blevet udpeget af rådet. Endvidere bestemtes i forordningen, at kæmnernes regnskab skulle høres senest 14 dage efter den 2. januar i lensmandens, to af lensmanden dertil udvalgte rådmænds og nogle borgeres overværelse, hvorefter disse personer skulle gøre kæmnerne opmærksomme på eventuelle mangler eller uklare punkter i regnskabet. Såfremt lensmanden var forhindret i at overvære regnskabsaflæggelsen, skulle i hans sted takserborgerne (se side 127) være til stede. Dog skulle lensmanden »til hans hjemkomst« gennemgå regnskabet. Dersom kæmnerne undlod at aflægge regnskab til den fastsatte tid, »skulle de derfor tiltales og straffes efter deres formue«, og hvis de ikke straks redegjorde for eventuel mangel, skulle de forpligte sig til at betale dobbelt beløb herfor.

Kæmnerne skulle veksle hvert år, og det foregående års kæmner i købstæder, der kun havde én, eller den »nederste« af to kæmnere skulle være forpligtet til året efter at bistå den eller de nye kæmnere med råd og dåd. Da der er tale om en »nederste« kæmner, må det følgelig også have været meningen, at der skulle være en eller anden form for arbejdsdeling mellem kæmnerne, således at den ene skulle have større kompetence end den anden. Men det omtales ikke i forordningen.

De nye regler, som indførtes med forordningen: årlig vekslende af kærnerne, udnævnelse på en bestemt dato hvert år og en bestemt tidsfrist for aflæggelse af regnskabet, betød en skærpelse i forhold til de regler, der havde været gældende tidligere. Da havde kærnerne aflagt regnskab en gang årligt på forskellig dato i de forskellige købstæder, og undertiden havde de først aflagt regnskab efter udløbet af funktionstiden, der kunne være op til tre år. Hertil kom som den væsentligste nye bestemmelse, at lensmanden skulle overvære regnskabsaflæggelsen.

Takserborgerne.

En ny institution var takserborgerne. Deres opgave var at ligne skatten. Hermed var rådets eneret hertil definitivt forbi. Takserborgerne skulle ifølge forordningen udvælges af borgerskabet den 3. januar, og de skulle for at kunne komme i betragtning som kandidater til embedet være »gode, forstandige borgere, som der bosiddendes en tid lang været haver og borgernes lejlighed kende«. Alt efter købstadens størrelse skulle der udnævnes »to, fire eller flere«, hvortil kom det foregående års kærnerne. Disse personer skulle den første søgnedag i februar takser samtliges borgere i købstaden. Takserborgerne selv skulle betale skat efter den takst, de var sat til året før, medmindre deres indtægts- og formueforhold af en eller anden grund var blevet væsentligt ændret. I så tilfælde skulle lensmanden udnævne to andre borgere til at ligne takserborgerne.

Inden 14 dage, efter at takseringen var foretaget, skulle lensmanden sammen med en af borgmestrene og to rådmænd, udnævnt af lensmanden til formålet, høre på eventuelle klager. Man forestillede sig, at der kunne komme klager dels fra personer, der mente, at andre var blevet takseret for lavt, fordi de nuværende takserborgere senere skulle takseres af dem, og dels fra personer, der mente, at de var blevet takseret for højt, evt. som følge af, at de havde været takserborgere tidligere og da havde takseret de nuværende for højt efter sidstnævntes mening. I tilfælde af klager skulle »andre«, det præciseres ikke hvem, gennemgå taksten, og hvis klagerne viste sig berettigede, skulle takserborgerne tildales for »utroskab« og straffes.

Dersom lensmanden var forhindret i at være til stede og høre på klager, skulle borgmestrene og rådmænd træde i hans sted og gennemgå klagerne for at se, om der var noget holdepunkt for dem. Hvis de undlod det, ville de blive straffet som medskyldige.

Byfogeden.

Ved siden af lensmanden var der i selve købstaden en anden kongelig embedsmand, byfogeden. Oprindeligt havde han været rådets overordnede, men efterhånden indskrænkedes hans funktioner, så rådet i stedet blev den ledende købstadsovrighed. Siden begyndelsen af det 15. årh. havde rådet i en del købstæder endog ret til at udvælge byfogeden, selv om kongen stadig skulle stadfæste valget. Samtidig gik man fra kongelige skatter,

som opkrævedes af byfogeden, over til at opkræve den ovenomtalte byskat, der lignedes på købstaden som sådan, hvorefter rådet som nævnt foretog ligningen blandt borgerne. Herved mistede byfogeden sin funktion som skatteopkræver, og fra da af skulle han kun opkræve kongens del af sagefeldet, udpantning og lignende.³⁷⁾

Byfogeden havde dog andre opgaver: Han var dommer på bytinget, og i Skåne og på Sjælland var han normalt også medlem af rådstueretten, hvorimod det ikke så ofte var tilfældet i Jylland og på Fyn. Desuden skulle han have opsyn med den offentlige orden og sikkerhed, foruden at han ofte også var tolder og cistemester.³⁸⁾ Hans stilling i forhold til rådet var underordnet, men om hans sociale status også var lavere end rådets, hersker der nogen uenighed.³⁹⁾ Der er dog enighed om, at byfogeden i social henseende stod på lige fod med rådsmedlemmerne i købstæder, hvor han tillige kunne være rådmand. Det var tilfældet i Helsingør, Køge, Odense og Vejle.⁴⁰⁾

Forholdet mellem råd og byfoged.

Forordningen bestemmer i sidste paragraf følgende vedrørende forholdet mellem rådet og byfogeden: »udi lige måder at og forbemeldte bys øvrighed så vel som byfogeden hermed hinanden haver opsigt, såfremt de ikke selv som de, der samtykker og medvidere er, ville straffes.« De to institutioner skulle altså betragtes som ligestillede og føre kontrol med hinanden. Et skridt videre i den retning tog man med forordningen af 14.

maj 1636 § 5, der forbød en byfoged til lige at være borgmester eller rådmand. Samtidig indførtes en skarpere sondring mellem byfogedens og rådets retslige funktioner.⁴¹⁾

Vurdering af forordningens betydning.

Midlet til at bryde rådets selvstændige stilling var foruden lensmandens skærpede tilsyn mere oprettelsen af nye embeder (f. eks. overformyndere, takserborgere), end det var en større medvirken i købstadstyrelsen fra borgernes side. Institutionen de 24 mænd nævnes således slet ikke. Det forbeholdtes dog »borgerskabet« ret til at vælge takserborgerne, og ud over at sidstnævnte skulle være »gode, forstandige borgere, som der biddendes en tid lang været haver og borgernes lejlighed kende«, sattes der ingen regler for, hvem der kunne vælges.

En »demokratisk« tendens viser sig også i § 26: »Og ligesom ingen for rigdom, medhold, slægt og svogerskabs skyld skulle til nogen bestilling navn gives, så skulle ikke heller nogen for ringe anseende må forbigås, om de er dygtige og sig ikke mod vores Den augsburgske Confession modvillig stiller og af et fredsomt og godt gemyt er.« Men denne tendens neutraliseres andre steder. Således bestemtes det som nævnt, at overformynderne skulle være »tvende fine, fornemme borgere, som temmelig er til alders og vel ved formue«; og kærnerne skulle ligeledes vælges blandt »de fornemste borgere«. For sidstnævntes vedkommende skyldtes det nok praktiske hensyn, idet de oftest blev nødsaget til i

første omgang at afholde udgifterne med egne penge. Men for overformynderne gjorde dét sig ikke gældende. De skulle nemlig ikke selv være forpligtet til at påtage sig værgemålet for nogen og således være kautionister, men skulle udelukke de have overopsyn med værgemålssager.

Alt i alt må man betegne forordningen

som et i høj grad moderat forsøg på at reformere købstadstyrelsen. Dens væsentligste funktion bestod i at bryde rådets fåmandsvælde, for at kongen derved kunne få øget mulighed for at influere på købstadens anliggender. Herudover var der ingen ønsker om gennemgribende reformer.⁴²⁾

5. Vejle købstad i 1. halvdel af det 17. århundrede.

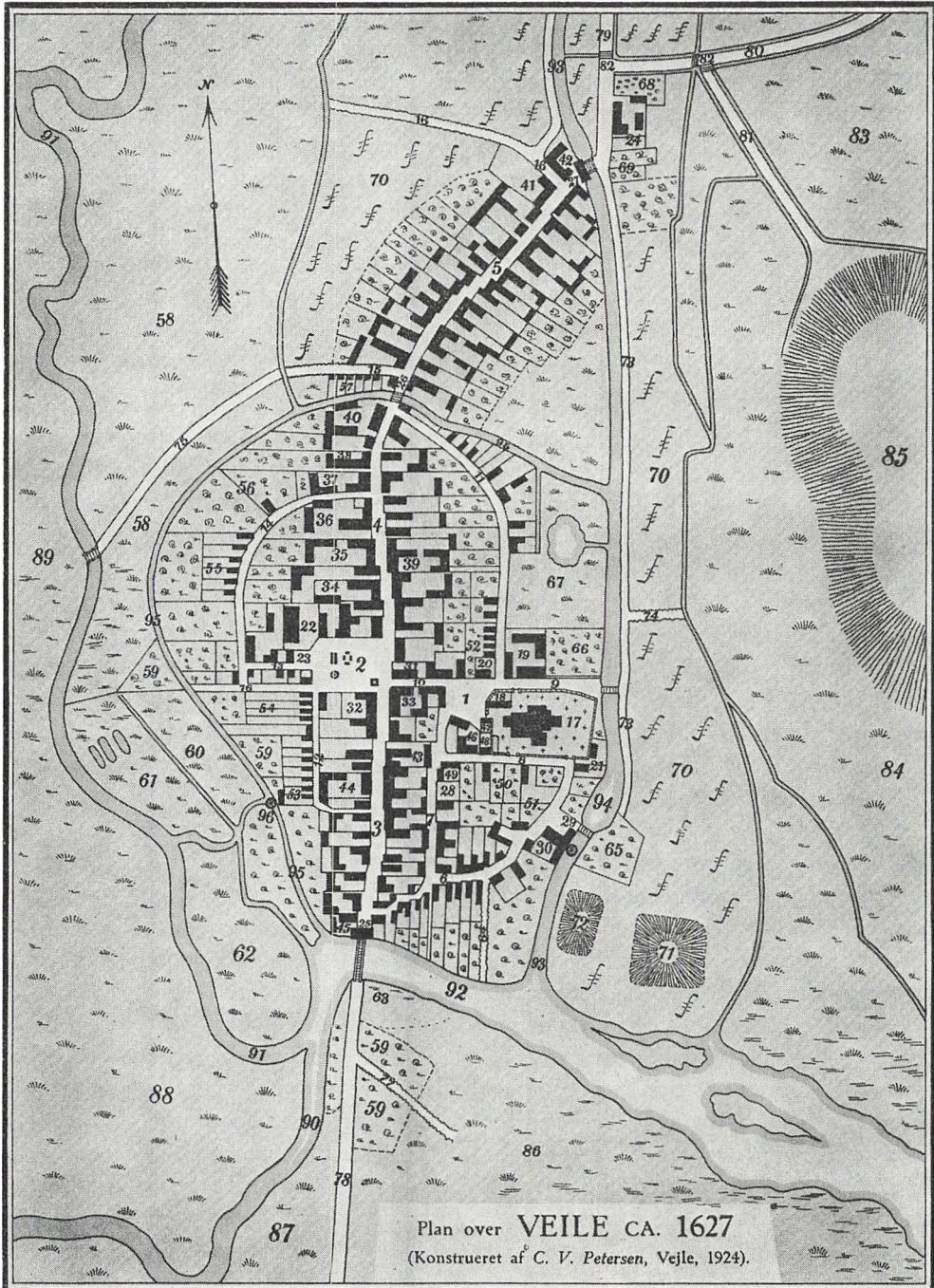
Ved at sammenligne Vejles kontribution af skat med andre jyske købstæders kan man danne sig et indtryk af dens relative størrelse: I 1621 var Vejle takseret til at yde 200 daler til en skat til kongen. Horsens og Kolding var takseret til at yde hver 300 daler. Ribe var takseret til 500 daler, Aalborg til 1000, Århus til 400, Varde til 150, Holstebro, Ringkøbing og Lemvig til hver 100, Mariager og Sæby til hver 75, Grenå, Hjørring, Skive og Æbeltoft til hver 40 daler. I 1636 skulle Vejle betale 190 rigsdaler til den årlige skat til kongen, mens Horsens og Kolding skulle yde henholdsvis 312 og 302 rigsdaler.⁴³⁾

Landbrug var en vigtig næringsvej for købstadens beboere. De fleste købmænd drev landbrug ved siden af deres købmændsvirksomhed. Også humledyrkning og ørredfiskeri var af stor betydning, og desuden spillede saltvandsfiskeri en ikke ringe rolle. Handelen vanskeliggjordes af de dårlige besejlingsforhold ind til Vejle. Da fjorden havde en ringe vanddybde, var det kun muligt for små fartøjer at sejle ind til købstaden. Skibene ankrede

op ved Sønderbro, der fungerede som havn, eller de ankrede op et stykke ude i fjorden, hvorefter skibsladningerne blev fragtet ind til Vejle i pramme.

Vejle led hårdt under invasionen af krigstropper i 1627—1629, og mange af de indbyggere, der flygtede fra købstaden ved denne lejlighed, vendte ikke tilbage, således at indbyggerantallet blev formindsket. I forbindelse med aflæggelsen af et vidnesbyrd i rådstueretten i 1632 nævnes det, at henved 200 ildsteder var blevet ødelagt af fjenderne, og at de fleste af købstadens beboere var blevet forarmet. Som eksempel på, hvor fattige indbyggerne var endnu i midten af 1630'erne, kan nævnes, at der i 1635 i alt kun fandtes seks tjenestedrenge i Vejle.

De kejserlige tropper havde opslået deres kvarter på rådhuset, og herved var størsteparten af papirerne vedrørende købstadadministrationen dels blevet ødelagt, dels forsvundet. Selve rådhuset og Sønderbro var blevet stærkt beskadiget, skolehuset var brækket ned, og købstadens sejerværk var forsvundet.⁴⁴⁾

Tilsyneladende tog man ikke i central-administrationen hensyn til, at Vejle havde lidt så voldsomt under invasionen. I hvert fald fandt borgmester Clement Sørensen det i 1631 nødvendigt at påpege over for kongens og rigets øverste sekretær, Iver Vind til Torpgård, at Vejle skulle holde for mange bøsseskytter i forhold til andre købstæder. Clement Sørensen meddelte, at Vejle skulle yde penge til 14 bøsseskytter, mens Horsens, »der dog er dobbelt så god som Vejle«, skulle yde penge til 18 bøsseskytter, og Varde, »der nu er langt bedre i formue og næring end Vejle«, skulle yde penge til 19 bøsseskytter. Ved samme lejlighed takkede borgmesteren dog Iver Vind for, at han havde sørget for, at købstaden var blevet fritaget for at betale en pålagt skat.⁴⁵⁾

I 1644 blev Vejle atter invaderet af krigstropper, først af Torstensons og senere på året af andre svenske tropper under anførsel af oberst Helmuth Wrangel. Ligesom under kejserkrigen blev mange huse ødelagt, og borgerne led personlig overlast, idet de både var tvunget til at yde kontribution i form af penge

og proviant og ydermere blev udplyndret af soldaterne. Borgernes samlede tab i penge angives på en bevaret liste til ca. 38 000 rigsdaler.⁴⁶⁾

Vejle nåede ikke efter invasionen af krigstropper op på det økonomiske stade, den havde stået på før 1627. Foruden krigens ødelæggelser var årsagerne hertil, at ugunstige konjunkturer satte ind for landet som helhed omkring 1630, samt at regeringen førte en hårdere skattepolitik, og pengeknapheden blev større. Købstaden sygnede i den grad hen i økonomisk henseende, at rigsrådet i 1654 påtænkte at fratage den retten til at drive handel til søs. Denne foranstaltning skulle tillige tjene til at fremme handelsvirksomheden i den nyanlagte købstad på Bersodde, Fredericia. Borgerne i Vejle klagede til kongen og rigsrådet herover, og det resulterede i, at forslaget faldt bort. For at ophjælpe Fredericia tænkte rigsrådet i 1650'erne også på at gøre både Vejle og Kolding til filialer af den nyanlagte købstad, d. v. s., at der skulle ske indskrænkninger i deres købstadprivilegier. Heller ikke dette forslag blev dog gennemført.⁴⁷⁾

6. Rådet 1619-1650.

Rådets beføjelser.

Rådets beføjelser var dels af dømmende, dels af administrativ karakter. Det lader

til, at man i Vejle ikke har skelnet skarpt mellem de dømmende og de administra-

Kortet over Vejle ca. 1627, der ses på siden overfor, er som angivet en rekonstruktion udarbejdet af C. V. Petersen, redaktøren af »Vejle Bys Historie« (1927).

tive funktioner, idet rådstueprotokollerne både er rådstueretsprotokoller og almindelige rådstuebøger. De retslige beføjelser blev udøvet i rådstueretten, hvor foruden rådet otte såkaldte vindingsmænd var til stede.⁴⁸⁾

Forordningen af 1619 indskrænkede rådstuerettens kompetenceområde, idet sager vedrørende handelsstridigheder nu primært skulle behandles andetsteds, og overformynderne skulle tage sig af skiftesager. Dog var det fortsat rådstuerettens opgave at beskikke værger, og i tilfælde, hvor der opstod tvist i skiftesager, skulle rådet træffe den endelige afgørelse. Efter 1619 behandlede rådstueretten i Vejle først og fremmest anmodninger om skudsmål,⁴⁹⁾ og man aflagde borgered for retten.⁵⁰⁾ Endvidere dømte rådstueretten i stridigheder mellem borgerne, hvad enten disse skyldtes økonomiske mellemværender, eller de var en følge af injurerende beskyldninger. Retten kunne idømme bøder for småforseelser, men sager vedrørende vold og tyveri træffes ikke i rådstueprotokollerne. De behandles på bytinget. I rådstueretten blev afsagt vidnesbyrd: Når en person ønskede en sags eller udtalelser rigtighed bekræftet eller dementeret, forelagde han den for retten. Her udtalte et borgerudvalg — som regel de 24 mænd — sig om sagen, og dernæst svor de otte vindingsmænd, at sagen var blevet behandlet ved retsmødet i overensstemmelse med gældende regel.

Rådets administrative funktioner omfattede: tilsyn med købstadens pengevæsen,

d. v. s., rådet sørgede for, at der blev udnævnt prokuratorer (se side 153) og kæmnere til at tage sig af finansadministrationen; tilsyn med næringsvæsenet, f. eks. med bagerne, at de bagte ordentligt brød, og med salg af øl og vin, at mål og vægt blev overholdt; endvidere var det rådets opgave at sørge for, at forprang⁵¹⁾ ikke fandt sted. Rådets tilsyn med landbruget indbefattede overopsyn med tyrefodring og tyreregnskab og med hvor mange svin, der blev sat på olden i skovene. Borgmestre og rådmænd førte også tilsyn med skovene i øvrigt og med bymarker, veje, gader og huse. Ligeledes stod de for udlejningen af stolestaderne i kirken og af købstadens humlegårde, og de sørgede for, at der blev udpeget folk til ægtkørsel,⁵²⁾ og at der blev udnævnt officerer til at forestå forsvaret af købstaden.⁵³⁾

Rådet behøvede naturligvis en del personer til at tage sig af de nævnte funktioner. De valgte ved rådstuemøder, hvor borgerne var til stede og sædvanligvis også deltog i valget. Hvervene var borgerlige ombud, som det allerede er nævnt for kæmnerbestillingens vedkommende (side 126).

Antallet af rådsmedlemmer.

Sædvanligvis var der i denne periode to borgmestre i Vejle, nemlig 1619—1626, 1629—1631, 1633—1634 og 1637—1650. At der kun var én borgmester fra 1626 til 1629 skyldtes krigen. Således skriver borgmester Clement Sørensen i sine optegnelser fra 1635, at »Jens Ber-

Dette haver jeg underskrevene således sammenskrevet udi en god enfoldig mening i disse påske dage Anno 1635 martii 31.

Håber godt folk tager det i den bedste mening. C. Sørensen [egtl. Severinsen].

Clement Sørensens underskrift i forbindelse med afslutningen på hans optegnelser fra påsken 1635. (Originalen findes i Vejle rådstuearkiv i Landsarkivet for Nørrejylland).

telsen, født i Dons, blev sat til borgmester af velb. Gunde Lange straks efter ufredstiden anno 1629 i august, døde den 23. august anno 1631.« Vakancen fra 1631 til 1633 skyldtes Jens Bertelsens dødsfald, og det var ligeledes dødsfald, der forårsagede vakancen 1634—1637.

I gennemsnit var der fire-fem rådmænd i Vejle i perioden 1619—1650.⁵⁴⁾

Fastelavnsskifte.

Forordningen påbød pladsskifte i rådet fastelavnssøndag, men dette indførtes ikke i Vejle. Det viser, at lensmanden på Koldinghus, hvorunder Vejle hørte, ikke har håndhævet sine rettigheder og pligter over for Vejle med særlig stor nidkærhed. Ordningen med fastelavnsskifte forudsatte naturligvis en fast rangfølge, og den håndhævede man i Vejle, til trods for at fastelavnsskiftet ikke indførtes. Førsteborgmesteren nævnes først, dernæst andenborgmesteren, første rådmanden o.s.v. Det kan bl. a. iagttages i rådstueprotokollerne og i kæmnerregnskaberne, som rådet underskrev ved revisionen.

Udnævnelse og afskedigelse af rådsmedlemmer.

Ifølge den nye forordning skulle alle rådsmedlemmer udnævnes af kongen eller lensmanden, men oplysningerne om overordnet medvirken ved udnævnelse af nye medlemmer i Vejle er sparsomme. Der kendes kun det overomtalt eksempel med Jens Bertelsen, der »blev sat til borgmester af velb. Gunde Lange — —.« Ordlyden af rådmands- eller borgmestereden kendes heller ikke.

Selv om valgene til rådet gjaldt for livstid, forekommer der fra mange byer eksempler på, at rådsmedlemmer er trådt tilbage før deres død.⁵⁵⁾ Inden for tidsrummet 1619—1650 træffes ingen eksempler på, at borgmestre i Vejle er blevet afskediget eller frivilligt er trådt tilbage. Borgmester Simon Munk følte sig ganske vist i 1639 så gammel og skrøbelig, at han ikke længere så sig i stand til at varetage hvervet som hospitalsforstander, men han vedblev med at være borgmester lige til sin død i 1641. Derimod blev borgmester Henrik Dytmer i 1595 sat fra bestillingen som følge af sindssyge.

Clement Sørensen skriver i sine førnævnte optegnelser fra 1635 følgende vedrørende Henrik Dytmer: »— — blev af Guds tilladelse noget forrykt i hovedet, et ab officio remobus anno 1595.«

To rådmænd fra perioden 1619—1650 trådte frivilligt tilbage. I begge tilfælde var årsagen alder og skrøbelighed.⁵⁶⁾

Forpligtelser i forbindelse med at være rådsmedlem.

En historiker, som har beskæftiget sig med forholdene blandt rådsmedlemmer i Odense i det 17. årh., konkluderer, at forpligtelserne i forbindelse med at være borgmester eller rådmand var af et sådant omfang, at det medførte en be-

Illustrationen på siden overfor viser en side af kopibog over Vejle bys privilegier, kongebreve, tingsvidner og andre dokumenter, i hvilken borgmester Clement Sørensen den yngre i påsken 1635 indskrev oplysninger om de lensmænd på Koldinghus samt de præster, borgmestre og rådmænd i Vejle, som han havde hørt om eller selv kendt. Her er gengivet en side med oplysninger om borgmestre. Nr. 5 er Clement Sørensens farfar. Bemærk de jyske vendinger, f. eks. ved omtalen af Clement Sørensen den ældre. Den følgende transskription er tillempet moderne retsskrivning. De to øverste linjer er ikke transskriberet. (Originalen findes i Vejle rådstuearkiv i Landsarkivet for Nørrejylland).

År efter Guds byrd MDXVIII [1518] da er denne kapel fuldkommen, den hellige trefoldige Gud til lov, af hæderlig mand Niels Jonsen for sig, sin hustru, børn, forældre og efterkommede slægt.

- 2. Borgmester Niels Findsen levede Anno 1547 og boede i det hvide hus sønden ved torvet hart hos byens kilde.*
- 3. Borgmester Mads Nielsen for[nævnte] Niels Jonsens søn. Han boede i den store gård over for midtbroen, som siden Clement Sørensen iboede, der fik hans hustru Lene Christiernsdatter født i Varde, denne Mads Nielsen døde Anno 1539.*
- 4. Borgmester Jens Mikkelsen boede ved midtbroen som nu Søren Knudsen bor, og døde han år 1571.*
- 5. Clement Sørensen [egtl. Severinsen] født i Ribe Anno 1513 blev kaldet til borgmester i Vejle Anno 1554, hensov i Herren Anno 1584, og blev begravet juleaften, og ligger i hans liden muret grav neden for prædikestolen, hos hans anden hustru Maren Hansdatter, og hans første hustru Lene Christiernsdatter ligger begravet hos hendes første husbond Mads Nielsen i den søndre kapel.*
- 6. Borgmester Jesper Findsen født i Givskudlund blev kaldet straks efter Jens Mikkelsen, døde Anno 1578.*
- 7. Udi hans sted blev kaldet Christen Pedersen og boede han som borg[mester] Niels Knudsen byggede og boede, døde A[nno] 1580.*
- 8. Udi hans sted blev kaldet til borgmester emnet Find Jespersen for[nævnte] Jesper Findsens søn. Obiit tempore [skal være tempore] pestis circa autumnum Anno 1584.*
- 9. Straks efter den store pestilens blev kaldet til borgmester Niels Madsen, Mads kræmmers søn i Vejle som døde A[nno] 1589.*

2nd De Deyche gememel Rheim som strandt under Genslingen
om disse aflygtesker.

Der efter den 3de Maj M.D. xviij. Igen i denne Capitel
firdobbenens. Ige Gillinge. Ige firdobbenens. Ige Lof, af Gadelig
mend Nid Jonsen for sig, som Genslingen. Igen for Rheim
ofte Rheimen. Ige.

2 Borgemeester Nid Jonsen Lof. Anno 1547. om Rheim. Igen Genslingen
Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.

3 Borgemeester Nid Jonsen for Nid Jonsen. Igen Genslingen
boede i den stam. Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.
Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.
Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.

4 Borgemeester Joud Rheimen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.
Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.

5 Clement Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.
Borgemeester i Nid. Anno 1554. Igen Genslingen. Igen Genslingen.
Anno 1554. Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.
Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.
Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.
Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.

6 Borgemeester Joud Rheimen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.
Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.

7 Nid. Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.
Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.

8 Nid. Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.
Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.

9 Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.
Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen. Igen Genslingen.

grænsning i en borgers næring, som gjorde hvervet mindre attråværdigt. Han har foretaget en undersøgelse af, hvor hyppigt de enkelte rådsmedlemmer deltog i rådstuemøder. Det viser sig, at de rådmænd og borgmestre, der havde handelsforbindelser i udlandet, deltog i færrest møder; og endvidere viser det sig, at antallet af møder voksede gennem det 17. årh., hvilket naturligvis måtte øge forpligtelserne.⁵⁷⁾

I Vejle holdtes langt færre møder pr. år end i Odense, uden tvivl fordi købstaden var så meget mindre, og man derfor ikke havde så mange sager at behandle. Alligevel kan man se samme tendens som i Odense, idet de rådsmedlemmer, der drev udenrigshandel mødte færrest gange til rådstuemøder. Det drejer sig om Niels Knudsen, Clement Sørensen, sidstnævntes svigersøn Mads Thomsen, Jens Bertelsen og senere hans søn Mads Jensen Thorsen. (I skiftet efter Jens Bertelsen nævnes, at Mads Jensen overtog hans varelager, så deraf kan man konkludere, at sidstnævntes handelsvirksomhed har været af samme karakter som faderens). En anden af Clement Sørensens svigersønner, Søren Knudsen Kølholt, mødte også sjældent op til rådsmøder, selv om det ikke kan dokumenteres, at han har drevet udenrigshandel i større stil. Men han havde andre hverv ved siden af rådmandshvervet. Han var byfoged i perioden 1634—1636 og tolder fra 1634 til 1640. Desuden fungerede han sammen med en af Clement Sørensens sønner som regnskabsprovst⁵⁸⁾ i Jelling syssel⁵⁹⁾ fra 1635, mens Clement Sørensen var lagmand⁶⁰⁾ i Norge.

Fordele ved at være rådsmedlem.

Der var dog også fordele forbundet med at være rådsmedlem. De økonomiske fordele var ikke synderligt store. Man kunne langt fra leve af hvervet. Den betydeligste fordel synes at være, at rådsmedlemmerne var fritaget for at betale den ordinære årlige skat til kongen. Ellers bestod de økonomiske fordele i en række sportler, hvis omfang varierede meget fra købstad til købstad. De kunne omfatte leje af jord, eneret til at holde en vinkælder med detailhandel og udskænkning, afgifter af den øl og vin, der indførtes i købstaden, andel i borgerskabspenge, andel i seglpenge (d. v. s. en art stempelafgift af dokumenter udstedte af borgmestre og rådmænd), indtægt af stormklokken, når den blev ringet ved begravelser, træ fra købstadens skove. Endvidere var det indtil ca. 1640 almindeligt, at man fra regeringens side aflønnede rådsmedlemmer ved at give dem ret til at oppebære sognenes kongekorn-tiender.⁶¹⁾

Ud over at rådet i Vejle i hvert fald i 1630'erne modtog et bestemt beløb som aflønning, var der kun få økonomiske fordele forbundet med at være rådsmedlem. Før 1611 oppebar rådet de såkaldte rådmandspenge, der udgjorde 6 mark årligt for hver, og desuden stormklokkepengene. Men begge dele blev afstået i 1611 i forbindelse med de 24 mænds klage over rådet (se side 121). En eng, kaldet Skideneng eller Skidenast, havde i ældre tid været tillagt rådet som embedseng, men allerede flere år før 1611 var den bortforpagtet til nogle borgere

mod årlig afgift. Det var dog næsten udelukkende rådsmedlemmer, der lejede den, og de synes i det hele taget at have fortrinsret til leje af købstadens, kirkens eller skolens jorder og humlehaver. I 1640 fik borgmester Niels Lauritsen Nimb af rådet, kærnerne, byskriveren og menige borgerskab bevilget et stykke engjord mod at svare den sædvanlige lejeafgift, 1 rigsdaler, til hver påske. Der- som jorden skulle sælges, skulle Niels Lauritsen have første- ret til at erhverve den billigt. I 1643 anmodede borgmester Jesper Andersen om ved udlejning af købstadens, kirkens eller skolens ejendom, engjord, humlegårde eller lignende at »måtte være det så nær som en anden« mod, at han svarede den sædvanlige afgift, eller så meget som andre ville give, »efter som kan betragtes hans formænd altid der af i så måder noget for deres besværing på byens vegne haver haft.«

Af direkte afgiftsfri embedsjord blev kun tilbage den såkaldte »Rådmands eng«, der fulgte med embedet som første- borgmester. Men derudover kunne der gives de enkelte borgmestre fri jord eller andet. Således fik borgmester Simon Munk i 1636 af lodsejere, som da var til stede på rådhuset, brugsret til jord syd for Vejle, »hvilken engrøde han skal beholde uden nogen afgift, så længe han bliver i sin bestilling.«

Følgende rådsmedlemmer havde af kongen fået bevilget andel i sognetiender eller fået et lignende vederlag: Laurits Lauritsen fik i 1632 ekspektancebrev på den første tiende i nogenlunde nærhed af Vejle, og i 1633 fik han og hans hustru bevilling på en ørredgård, Rosborg.

Jesper Andersen fik i 1640 bevilling på kronens eller kirkens part af den første korntiende, der blev ledig omkring Vejle. Mads Jensen Thorsen anmodede i 1649 kongen om at måtte få en eng, kaldet Roskær, i fæste for livstid. Endelig kan nævnes, at Clement Sørensen i 1640 havde kirkens part af korntienden i Øster Snede sogn i fæste. Også Clement Sørensens hverv som regnskabsprovst i Jelling syssel kan ses som en art aflønning af eller belønning for hans hverv som borgmester. Andre rådmænd og borgmestre fik af kongen lønnede hverv, f. eks. som tolder (jævnfør afsnittet side 146 om rådsmedlemmernes tidligere/øvrige hverv). Disse hverv var attråværdige ikke blot på grund af den ekstra indtægt, de gav, men lige så meget på grund af den indflydelse, der fulgte med.

I det hele taget synes den største fordel ved at være rådsmedlem ikke at ligge på det økonomiske plan. Langt vigtigere var de fordele, man fik i form af anseelse, indflydelse og øgede kreditmuligheder. At være borgmester eller rådmand i første halvdel af det 17. årh. var mere et hæders- og tillidshverv, end det var en egentlig stilling, hvor lønnen var det væsentligste. For til fulde at forstå vigtigheden heraf, må man erindre sig, at datidens (købstad)samfund i allerhøjeste grad var præget af sociale forskelle. Så skarp var afstanden mellem samfundets lag, at der i lovgivningen var givet regler for, hvorledes disse skulle forholde sig ved dåb, bryllupper, begravelser og andre af livets milepæle. F. eks. var det forbeholdt rådsmedlemmer og købmænd

at holde bryllup på rådhuset; og i kirken havde borgmestre og rådmænd tillige med gejstligheden og kirkeværgerne deres forud bestemte stolestader, mens de øvrige stolestader enten blev bortskødet som anden fast ejendom eller blev solgt af kirkeværgerne til forskellige priser alt efter deres placering. Den sidste fremgangsmåde fulgte man i Vejle (se side 132). Ved i rådstueprotokollerne at læse om de jævnlige tilbagevendende stridigheder angående rettigheden til et bestemt stolestade, får man indtryk af, hvilken vægt datidens mennesker tillagde den sociale lagdeling.⁶²⁾ På den baggrund vir-

ker rådsmedlemmernes forrang naturligvis endnu mere betydningsfuld.

Alt taget i betragtning må man konkludere, at fordelene ved at være rådsmedlem langt har opvejet ulemperne. Forordningen af 7. april 1619 er det bedste bevis herpå, idet Christian IV jo med den ønskede at bryde rådets fåmandsvælde og give andre end købstadens overklasse adgang til rådet. En gennemgang af rådsmedlemmernes erhverv, skattepligtige indkomst/formue, indbyrdes slægtsforbindelser og øvrige embeder vil vise, om Christian IV's bestræbelser lykkedes.

Illustrationen på siden overfor viser en side i Vejle rådstueprotokol. Man ser et eksempel på en sag, som forelagdes og behandledes af borgmestre og rådmænd i deres egenskab af rådstueret. Den følgende transskription er tillempet moderne retskrivning. Ordet »vondt« er datid af at vinde, det vil sige at sværge (sammenlign note 48). 1 skålpund var ca 500 g, og 1 lispund var 16 skålpund. (Originalen findes i Vejle rådstuearkiv i Landsarkivet for Nørrejylland).

Mandagen den 6. juni Anno 1642.

Hans Knudsen Svane, Jesper Andersen borgmestre udi Weille, Henrik Christoffersen, Laurits Lauritsen, Peder Sørensen og Oluf Kiølsen rådmænd.

8 [egtl. VIII] vindingsmand Anders Munk, Peder Nielsen Jerlev [egtl. Jerløff], Knud Christensen, Jens Sørensen, Find Jensen, Jens Nielsen, Mads Jensen Bredal og Henrik Henriksen.

Niels Knudsen

8 [egtl. VIII] mænd vondt, at eftersom Knud Pedersen Bostrup borger her sammesteds er for retten ved byens tjener Thue Christensen opstævnet anlangende en klokke, som han for nogen tid siden er på byens vegne tilbetroet at tage med sig til Lybeck at lade omstøbe som vejede fire lispund og fire skålpund af god malm. Så og blev fornævnte leveret ti rigsdaler til at forbedre klokken med og til arbejds løn, og da på hans egen hånd uden borgmestres og råds vilje og samtykke haver tilforhandlet sig en anden større gammel klokke, som nu befindes ikke at være byen tjenlig med klang og lyd, hvorfor de ikke vil have noget med den at bestille, men er begærendes, at Knud Bostrup den igen ville annamme og forskaffe den en anden klokke igen, som kan have sin klang og lyd, som det sig bør, eller også den samme han førte hen, hvortil Knud Pedersen svarede og fremlagde klokkestøberens antegnelse med hans mærke under tegnet, som for retten blev læst og påskrevet lydendes som følger: Hans Richman i Lybeck er leveret at omstøbe en liden gammel klokke vejer fire lispund og fire skålpund skal han have for skålpund til arbejds løn fire sletdaler er fem rigsdaler, en vi bekomst — [?] igen . . . (Sagen fortsættes på næste side i rådstueprotokollen).

Rådsmedlemmernes erhverv.

For Vejles rådsmedlemmer dannede handelsvirksomhed det økonomiske grundlag, og der var en nøje forbindelse mellem råd og købmandslav. Geografisk set udstrakte handelen sig til Holland, Hamborg, Norge og Østersøhavnene, hvoraf Lybæk udgjorde det mest betydningsfulde afsætningsmarked for eksportprodukter. Naturligvis handlede man også inden for landets grænser, f. eks. kan nævnes, at man solgte fisk på marked i Odense.

Ved gennemgang af Vejles told- og byfogedregnskaber vedrørende udførsel til Lybæk konstateres, at Vejlekøbmændene så godt som altid har fået deres eksportprodukter fragtet med skuder fra andre købstæder. Koldingkøbmand forekommer oftest som transportører, men desuden nævnes en Jens Poulsen af Samsø og en Peder Lauritsen af Mariager. At Vejle havde så få skibe, til trods for at det er en kystby, må skyldes de dårlige besejlingsforhold på Vejle fjord i det 17. årh. Endvidere har krigen og den deraf følgende økonomiske tilbagegang uden tvivl også spillet en rolle i så henseende (sml. side 131). Kendte skibsejere var borgmester Clement Sørensen og Mads Thomsen. Sidstnævnte ejede sammen med sin svoger, rådmann i Horsens Foch Albertsen, en skude på ca. 16 læster.⁶³⁾ Da rådet i 1634 opkaldte skibsejere på rådhuset, viste det sig, at kun to små skuder og en sejlingsbåd på to læster var hjemmehørende i købstaden. Ingen af disse tilhørte rådsmedlemmer.

En vigtig eksportartikel var øksne,⁶⁴⁾ om end omfanget af denne handel aftog

en del efter kejserkrigen. Blandt øksnehandlerne træffes udelukkende rådsmedlemmer. Clement Sørensen, Niels Knudsen, Jens Bertelsen og Mads Thomsen drev storstilet øksnehandel før kejserkrigen. Efter krigen fortsattes handelen i mere beskedent omfang af Simon Munk, Niels Lauritsen Nimb, Hans Knudsen Svane og Mads Jensen Thorsen.

Det er betegnende, at to af de store øksneeksportører, Clement Sørensen og Jens Bertelsen, begge havde rådighed over jord uden for købstaden. Clement Sørensen afstod i 1609 til kongen en selvejerbondegård, som han havde erhvervet ved ægteskab med en adelsfrøken, Cathrine Stangenet, mod til gengæld at få tilladelse til at bruge kronens enge ved Vejle, kaldet Roskær, og i 1631 fik han udlæg i krongods, bl. a. en gård i Tørrild herred, mod at afstå andet gods til kongen. Jens Bertelsen forpagtede i 1624 en gård af en adelsmand, og i 1627 ønskede han ved mageskifte⁶⁵⁾ at erhverve et stykke engjord ved Vejle. Som nævnt side 137 anmodede en anden øksnehandler, Mads Jensen Thorsen, i 1649 kongen om, at Roskær enge måtte bevilges ham og hans hustru i fæste for livstid.

Foruden øksne eksporterede købmændene også andre landbrugsprodukter, f. eks. flæsk, svin, fåreskind, oksehuder, korn, malt. Vejle købstad rådede over ret betydelige jordtilliggende, og de fleste købmænd ses at have drevet landbrug ved siden af deres handelsvirksomhed. Derfor må man gå ud fra, at Vejles købmænd foruden at sælge adelens og bøndernes produkter også har solgt egne produkter.⁶⁶⁾

Man kan opdele de varer, som danske købmænd importerede i det 17. årh. i tre hovedgrupper: kramvarer, der bestod af tekstiler og isenkram, speceri, der omfattede krydderier og farvestoffer, og grove købmandsvarer, der defineres som »varer, der hyppigt kan fås, og som er tunge af vægt og smudsige, såsom brædder, bjælker, jern, stål, humle, rålæder, samt ost, smør, saltet flæsk, beg, tjære og grøn sæbe.« Både de store købmænd og de mindre købmænd og kræmmere har hovedsagelig handlet med samme slags varer, blot har omfanget af varegrupperne været forskelligt. Der har ikke været tale om en specialisering af handelen som i vore dage, selv om en vis specialisering inden for en af de tre ovennævnte varegrupper nok ofte har været til stede. Hvad specielt Vejle angår, giver kildematerialet kun sparsomme oplysninger om importerede varer. Byfogedregnskaberne, der også indeholder toldregnskaber, viser, at man fra Østersøhavnene hentede øl (fra Rostock og Wismar) og kalk. Derimod kan man ved at gennemgå kærnerregnskaberne danne sig et indtryk af, hvad købmændene handlede med i det hele taget, og på den måde finde ud af, hvilke varer man har importeret fra udlandet. Kærnerregnskaberne viser, at borgmestre og rådmænd solgte følgende varer til købstaden: bygningsmaterialer såsom hamp, træ, kalk, tagsten og mursten; desuden gåsefjer til byskriveren og vin, »som blev hentet, imidlertid kommissarierne var her på byens vegne.«

Ud fra kildematerialet kan man konkludere, at de fleste af de rådsmedlemmer, der vides at have været købmænd,

handlede med grove købmandsvarer. For at få et indtryk af varesortimentets art skal her gengives, hvad Mads Thomsen handlede med: søm, glas, hør, hamp, humle, salt, stangjern, rustål, tagsten, tjære, smør, korn, boghvede, vin, mjød, »rhinsk«, brændevin, eddike og øl. Borgmester for perioden 1633—1634, Jesper Jensen, kaldes også Jesper apoteker, så han må have haft et udvalg af medikamenter og specier, deriblandt nok en del sjældne krydderier, foruden at han havde grove købmandsvarer. Om Jens Bertelsen vides, at han handlede med klæde, og i 1645 solgte hans enke, Maren Madsdatter, vin til købstaden.⁶⁷⁾

Det viser sig, at man ved hjælp af kildematerialet kan få oplysninger om de fleste borgmestres og rådmænds erhverv, og endvidere at der i denne gruppe af rådsmedlemmer udelukkende træffes købmænd og ingen håndværkere.

Rådsmedlemmernes placering på skattelisterne.

Takseringen af borgerne hvilede på et skøn, og derfor mener nogle historikere, at man skal være varsom med at betragte skattelisterne som et udtryk for den enkelte borgers rette formue.⁶⁸⁾ Der er dog ikke i det bevarede kildemateriale fra Vejle fundet klager over ligningen. Endvidere er det værd at lægge mærke til, at de borgere, som før kejserkrigen var blandt de højsttakserede, og som i særlig grad led under krigstroppernes plyndringer, virkelig også herefter blev takseret lavere. På den baggrund kan skattelisterne fra Vejle rent faktisk anvendes

TAVLE OVER JENS BERTELSENS SLÆGT.

Mads Jensen Thorsen + **Anne Findsdatter**
borgmester 1593—1601

Jens Bertelsen +
rådmænd ca. 1610—1629
borgmester 1629—1631

Maren Madsdatter

Mads Jensen Thorsen
rådmænd 1641—1657
+ 1) **Lisbeth Lasdatter**
2) **Karen Staffensdatter**

Bertel Jensen

Anne Jensdatter +
1) **Niels Lauritsen**
rådmænd 1631—1637
borgmester 1637—1641
2) **Jørgen Staalisen**
borgmester efter 1650—1679

Johanne Jensdatter
+ **Hans Knudsen Svane**
borgmester 1641—1672

Lene Jensdatter

Augustinus Jensen

Jens Madsen

som kilde til at fastslå, hvorledes rådsmedlemmerne i økonomisk henseende har været placeret i datidens købstadsamfund. I forvejen er jo klarlagt, at borgmestre og rådmænd for størstepartens vedkommende var købmænd og som sådanne hørte til købstadens øverste sociale lag.

Der var forskellige måder at ligne skatten på. I Vejle anvendte man en forholdstalsmetode, hvor skatten blev lignet i mark, hvilket altså ikke var mønten mark. F. eks. blev ved ligningen 1633 til købstadens årlige skat til kongen samt til postbudspenge⁶⁹⁾ bestemt, at der af hver mark skat skulle betales 4½ skilling dansk. Man havde to kolonner. Den første angav, hvor meget en borger skulle betale af sin indkomst og formue; den anden angav, hvor meget han skulle udrede af sin jordejendom. Ved den omtalte ligning fra 1633 blev hver gårds ejendom sat til 5 mark skat (se side 156).

Foruden de nævnte skattemarkslister, der er rene ligningslister, er også bevaret lister, hvor hver enkelt borger er sat til et bestemt beløb i rigsdaler, ort og skilling eller rigsdaler, mark og skilling.⁷⁰⁾ De synes at have været anvendt som opkrævningslister. Ved listen fra 1627 er ud for hver borger anført både skattemarken og dernæst det beløb, vedkommende skulle betale (i rigsdaler, ort og skilling).

Ved nyvalg til rådet i 1624 valgte man de to mest formuende personer uden for rådets kreds; og da man i 1631 supplerede rådet med et nyt medlem, valgte man også en velhavende mand. I 1633 blev der valgt tre nye ind i rådet. Heraf

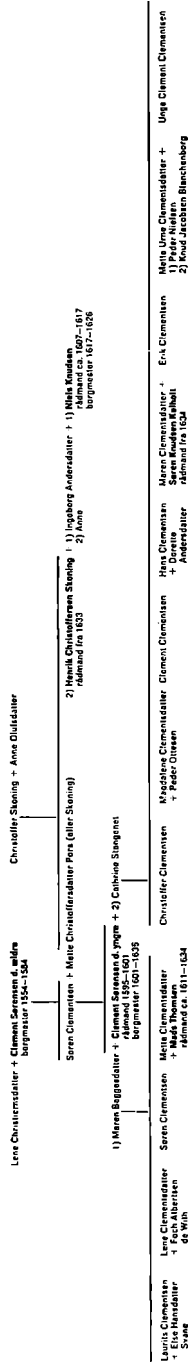
var den ene meget velhavende, mens de to andre, Søren Knudsen Kølholt og Laurits Lauritsen, ikke var særligt formuende. De var i 1633 f. eks. ikke takseret så højt i skat som tre senere rådmænd.⁷¹⁾

Rigdom synes altså at have spillet en rolle ved valg af rådsmedlemmer, undertagen i Søren Knudsen Kølholts og Laurits Lauritsens tilfælde. Andre faktorer foruden rigdom må derfor også have haft betydning ved nyvalg til rådet.

Slægt- og svogerskabs betydning. Forholdet mellem indfødte og tilflyttede rådsmedlemmer.

Syv af de i alt 19 personer, der var rådsmedlemmer i Vejle inden for perioden 1619—1650, vides med sikkerhed at være tilflyttere. Om fire rådsmedlemmer ved vi, at de var født i Vejle. Tilbage bliver en gruppe på otte, hvis fødested ikke kendes, men på grundlag af de foreliggende oplysninger kan man konkludere, at tilflyttere uden vanskelighed blev optaget i rådet i Vejle.

I flere tilfælde var rådsmedlemmerne beslægtede med hinanden. Kun i to tilfælde blev både en far og en søn medlem af rådet. Jens Bertelsen og hans søn, Mads Jensen Thorsen, var begge rådsmedlemmer inden for perioden 1619—1650. Simon Munk var søn af Mads Munk, der havde været rådmand omkring 1600. Derimod ses flere eksempler på, at svigersønner af rådsmedlemmer selv blev rådmænd eller borgmestre. Det lader også til, at kvinderne i højere grad

På slægtstavlen er anført samtlige slægtsmedlemmer, som var medlemmer af rådet i perioden 1619—1650, foruden Clement Sørensen den ældre. Derimod er Clement Sørensen den ældres anden hustru, Maren Hansdatter, samt Lene Christoffersdatters første mand (borgmester i Vejle Mads Nielsen) ikke anført. (Om disse to se illustration af Clement Sørensen den yngres optegnelser). Henrik Christoffersen Skonings første hustru, Ingeborg Andersdatter, var enke efter borgmester Niels Knudsen, da hun giftede sig med Henrik Christoffersen, og efter hendes død giftede denne sig med en kvinde, om hvem kun vides, at hun hed Anne. Maren Baggesdatter, Clement Sørensen den yngres første hustru, var mor til Laurits og Søren Clementsen samt til Lene og Mette Clementsdatter, og hans anden hustru, Cathrine Stangenet, var mor til Christoffer, Clement, Hans, Erik og unge Clement Clementsen samt Magdalene, Maren og Mette Urne Clementsdatter.

end mændene udgjorde det kontinuerlige element i købstadsamfundet.⁷²⁾ Tilflyttere blev gennem ægteskab med købmandsdøtre og -enker accepteret som socialt jævnbyrdige med de indfødte slægter og fik i mange tilfælde adgang til rådet. For en købmandsenke var det en fordel at indgå nyt ægteskab, så hun derved kunne bevare sin sociale position. I så tilfælde flyttede hendes nye ægtemand som regel ind i hendes gård og videreførte hendes forretning. Omvendt bosatte købmandssønner, der selv drev handel, sig ofte i en anden gård end faderens, og deres forretning fik derved karakter af at være nyetableret. Man kan dog ikke konkludere, at ægteskab i sig selv var en garanti for velstand eller en plads i rådet.⁷³⁾

Af borgmester Clement Sørensens svigersønner blev to rådmænd i Vejle nemlig Mads Thomsen og Søren Knudsen Kølholt. To af borgmester Jens Bertelsens døtre var ligeledes gift med mænd, der blev rådsmedlemmer i Vejle. Anne Jensdatter var gift første gang med borgmester Niels Lauritsen Nimb og anden gang med Jørgen Staalsen, der blev borgmester i Vejle efter 1650; Johanne Jensdatter var gift med borgmester Hans Knudsen Svane. Jens Bertelsen selv var svigersøn til Mads Jensen Thorsen d. æ., der havde været borgmester i Vejle fra 1593 til 1601. Hertil kan føjes, at borgmester Clement Sørensens onkel blev rådmand i Vejle. Det skete to år efter, at han havde ægtet enken efter en borgmester i Vejle. Endvidere var Clement Sørensen sønnesøn af en mand af samme

navn, der havde været borgmester i Vejle 1554—1584.

Tre af de syv rådsmedlemmer, der indgik ægteskab med en datter eller enke med tilknytning til rådmandskredsen, var tilflyttere, nemlig Jens Bertelsen (født i Dons), Mads Thomsen (født i Odense) og Clement Sørensens onkel (Henrik Christoffersen Skoning, født i Horsens). De øvrige fires fødested kendes ikke.

Slægtskab mellem rådsmedlemmer inddebar ikke nødvendigvis, at et medlem af en bestemt slægt direkte har kunnet øve indflydelse på, at andre personer inden for samme slægt blev rådsmedlemmer. Der findes en del eksempler på, at en søn eller svigersøn først er blevet optaget i rådet efter faderens henholdsvis svigerfaderens død. Tilbage bliver nogle få tilfælde, hvor de to mest betydningsfulde mænd i Vejle i tidsrummet 1619—1650 vitterlig må have haft indflydelse på, at medlemmer af deres slægt fik indpas i rådet: Clement Sørensen var rådmand fra 1596 til 1601 og dernæst borgmester til 1635. Hans ene svigersøn, Mads Thomsen, blev rådmand omkring 1611, og den anden, Søren Knudsen Kølholt, blev indvalgt i rådet omkring årsskiftet 1633—1634, samtidig med at Clement Sørensens onkel, Henrik Christoffersen Skoning, blev det. Niels Lauritsen Nimb, en svigersøn til borgmester Jens Bertelsen, blev rådmand i 1631. Han nævnes første gang i rådstueprotokollen den 19. april, og Jens Bertelsen deltog i rådstuemøder til 22. juli. Han døde den 23. august samme år. Om Niels Lauritsen Nimb har kunnet øve indflydelse på, at

medlemmer af slægten fik indpas i rådet, må forblive et åbent spørgsmål: Niels Lauritsen Nimb blev begravet 13. april 1641, og den 7. maj samme år nævnes hans to svogre, Hans Knudsen Svane og Mads Jensen Thorsen, for første gang i rådstueprotokollen som henholdsvis borgmester og rådmand.⁷⁴⁾

Man må altså konkludere, at for fire — muligvis seks — personer spillede slægtskab med rådsmedlemmer en rolle ved deres optagelse i rådet. Men tilbage af de 19 rådmænd og borgmestre, der træffes i perioden 1619—1650 i Vejle, er 13, som ikke blev rådsmedlemmer på grund af slægtskabsforbindelser. Det var således kun for et fåtal af periodens rådsmedlemmer, at slægtskab var af betydning.

Rådsmedlemmernes tidligere/øvrige hverv. Lensmandens eller kongens indflydelse på købstadstyrelsen.

Det er tidligere (side 137) omtalt, at det var attråværdigt for rådsmedlemmer at få ekstraembeder, både på grund af indtægten og ikke mindst på grund af den indflydelse, der fulgte med. Omvendt viser det sig, at mange rådsmedlemmer havde beklædt tillidshverv, før de indtrådte i rådet. Mange havde været rode-mestre, en del havde været eller var kirkeværger. Endvidere havde to været skovfogeder, én overformynder, og én var skatmester og præstens medhjælper. Endelig var først borgmester Simon Munk og dernæst Jesper Andersen hospitalsforstander.

Desuden var en del personer lønnede embeds- og bestillingsmænd enten samtidig med rådmandshvervet eller før. En var byfoged, indtil han i 1620 blev rådmand; og rådmand fra 1624, Jesper Jensen, blev byfoged i 1629, efter at krigstropperne havde forladt købstaden, og forholdene igen blev normale. Han beklædte dette hverv og var samtidig tolder, indtil han omkring jul 1633 blev borgmester. Så blev i hans sted Søren Knudsen Kølholt byfoged og tolder. I 1640 overlod Søren Knudsen Kølholt godvilligt tolderembedet til borgmester Niels Lauritsen Nimb. På et tidspunkt i slutningen af 1630'erne har der åbenbart været to toldere i Vejle, da Henrik Christoffersen Skoning i 1638 også benævnes som sådan. Borgmester Clement Sørensen var fra 1606 og til sin død i 1643 regnskabsprovst i Jelling syssel. Endvidere blev Clement Sørensen i 1628 af kongen udnævnt til mønsterskriver⁷⁵⁾ på Sjælland.

Andre rådsmedlemmer havde haft lønnede embeder i kongens tjeneste eller hos en lensmand: Henrik Christoffersen Skoning benævnes 1635 som »tidligere renteskriver«,⁷⁶⁾ og Laurits Lauritsen havde, før han blev rådmand, i nogen tid tjent kongen som løjtnant til skibs. Fra Koldinghus len kom Jesper Andersen. Han var ridefoged⁷⁷⁾ dér, indtil han i 1641 blev borgmester. Den 18. marts 1641 fremstod han på rådhuset i Vejle og lod på lensmandens vegne læse et brev fra kongen, og samme dag aflagde han sin borgered og betalte borgerskabspenge. Den 7. maj nævnes han for første gang i rådstueprotokollen som borgmester.

Jesper Andersens forbindelse med Vejle var dog af ældre dato. Som nævnt ovenfor blev han hospitalsforstander (i 1639).

Det er allerede påpeget, at de fleste rådsmedlemmer var købmænd, og at de fleste endvidere var ret velhavende på det tidspunkt, da de blev indvalgt i rådet. Da der forekom to undtagelser på dette punkt (se side 143), blev det slået fast, at andre faktorer ved siden af formuenhed måtte spille en rolle ved besættelse af rådmandspladserne. På baggrund af den her foretagne undersøgelse kan man konkludere, at det tillige var af betydning, om kandidater til rådmandsposter havde beklædt tillidshverv eller havde været lønnede embeds- eller bestillingsmænd: Ganske vist var Søren Knudsen Kølholt og Laurits Lauritsen i 1633 ikke takseret synderligt højt, men førstnævnte var netop blevet udnævnt til byfoged og var som sådan kongens repræsentant i købstaden, og sidstnævnte havde været kongelig søofficer. Henrik Christoffersen Skoning var både meget velhavende og havde desuden været renteskriver, så han syntes selvskreven til en plads i rådet. For Clement Sørensen derimod gælder, at han blev regnskabsprovst og mønsterskriver, *efter* at han var blevet rådsmedlem.

Ser vi på, hvem der blev borgmestre, viser det sig, at de i de fleste tilfælde toges blandt rådsmændene. En undtagelse blev gjort i 1641, hvor to ikke-rådsmedlemmer udnævntes til borgmestre. Førsteborgmester blev Hans Knudsen Svane. Han havde i en årrække været købmand i Vejle, men ses ikke at have beklædt

noget tillidshverv, ud over at han var rodemester i 1635. Andenborgmester blev Jesper Andersen, der som nævnt havde taget borgerskab i Vejle få måneder før maj 1641 og havde været ridefoged på Koldinghus, indtil han blev borgmester.

Jesper Andersen var den eneste rådkandidat, der kom fra lensmandens administration, og han har ikke samtidig været ridefoged og borgmester. Lensmandens indflydelse på købstadstyrelsen i Vejle i tidsrummet 1619—1650 var altså yderst ringe (jævnfør side 133).

Som følge af, at der i 1641 blev udnævnt to ikke-rådsmedlemmer til borgmestre, kunne man forledes til at tro, at der dermed i Vejle allerede var sket den ændring i retning af, at kongen øvede indflydelse på valget af borgmestre, som lovfæstedes med privilegierne af 24. juni 1661.⁷⁸⁾ Det forekommer dog usandsynligt. For det første må man tage i betragtning, at rådet lige før 7. maj 1641 kun bestod af tre medlemmer, Søren Knudsen Kølholt, Henrik Christoffersen Skoning og Laurits Lauritsen, således at der under alle omstændigheder skulle indvælges nye folk. For det andet havde af de nyvalgte rådsmedlemmer kun Jesper Andersen forbindelse til en gren af den kongelige administration, lenet, og det indebar naturligvis ikke automatisk, at han af den grund skulle ønske at fremme kongens synspunkter, idet kongens og lensmandens interesser lige så ofte var modstridende, som de var samstemmende. For øvrigt ophørte Jesper Andersen jo med at være ridefoged, da han blev borgmester. De øvrige nye rådsmedlemmer

havde i en årrække været bosiddende i Vejle og drevet købmandskab der, og også Jesper Andersen havde i hvert fald fra 1639 haft tilknytning til denne købstad. Der synes således ikke at være ind-

truffet noget systemskifte. Snarere må det skyldes praktiske omstændigheder, når to af de nyvalgte rådsmedlemmer blev borgmestre i stedet for to af de tre hidtidige rådmænd.⁷⁹⁾

7. Byfogeden 1619-1650.

Byfogedens sociale status.

Skatteligningerne fra Vejle viser, at byfogederne i skattemæssig henseende var placeret på linie med de lavesttakserede rådmænd. Om nogle af byfogederne vides, at de var købmænd, og én havde været byskriver, før han blev byfoged. To personer, Jesper Jensen og Søren Knudsen Kølholt, var byfoged og rådsmedlem samtidig, og i ét tilfælde var en mand først byfoged og dernæst rådmand. Efter 1636 findes ingen eksempler på, at den samme person på én gang har været rådsmedlem og byfoged. Man har åbenbart overholdt forordningen af 14. maj 1636 (sml. side 128).

Hvad den sociale status angår, kan man altså konkludere, at den lå på linie med rådmændens. Den faste byfogedløn udgjorde i Vejle kun 10 daler årligt, men hertil kommer, at embedet som tolder hørte med til byfogedembedet. Lønsmæssigt set havde byfogeden altså også nogenlunde samme vilkår som rådsmedlemmerne. Ligesom for deres vedkommende var byfogedembedet i det 17. årh. mere et hæders- og tillidshverv end en lønnet stilling, og også for byfogeden var den

vigtigste fordel ved hvervet den anseelse og indflydelse og de øgede kreditmuligheder, der fulgte med.

Byfogedens beføjelser.

Byfogeden præsiderede på bytinget og havde endvidere opsyn med den offentlige orden og sikkerhed. F. eks. kan nævnes, at byfogeden i 1642 af rådstueretten fik besked på at holde opsyn med, at der ikke opstod skænderi mellem de indkvarterede ryttere og borgerskabet. For at hindre dette blev det forbudt øl- og vinstueværterne at skænke for rytterne efter kl. 9 om aftenen. Ud fra de bevarede byfogedregnskaber kan man danne sig et indtryk af, hvilke sager byfogeden havde med at gøre på bytinget. Han opkrævede sagefald (se note 37), som bl. a. omfattede faldsmål⁸⁰⁾ og bøder for bordag (se note 28). Endvidere opkrævede han førlov.⁸¹⁾ Grove forbrydelser blev behandlet af bytinget, så eventuelle henrettelser sorterede ligeledes under byfogeden. Byfogedregnskaberne fra Vejle viser, at han afholdt udgifter i forbindelse hermed.

I modsætning til, hvad der ellers var sædvane i Jylland og på Fyn, medvirkede Vejles byfogeder i perioden 1619—1636 normalt ved afholdelsen af rådstueretten, og i et tidsrum inden for den periode var det jo som bekendt to rådmænd, der beklædte byfogedembedet. I øvrigt stod byfogeden i rådstueprotokollen opført umiddelbart efter rådstue-medlemmerne og inden de otte vindingsmænd. To gange i 1623 blev der afholdt rådstueret, uden at nogen af borgmestrene eller rådmændene var til stede. I begge tilfælde var byfogeden derimod til stede, men han vikarierede dog ikke for rådet. Det gjorde i stedet henholdsvis fire og tre af de fornemste borgere, og byfogedens navn nævnes *efter* deres. I hele perioden 1619—1650 fremtrådte byfogeden desuden også som kongens repræsentant ved rådstuemøder, f. eks. oplæste han af og til kongelige missiver. Endvidere medvirkede byfogeden i 1620'rne ved skatteligningen sammen med rådet og de 24 mænd. Da det var normal praksis i Vejle, at byfogeden også beklædte embedet som tolder, skulle han samtidig tillige varetage de beføjelser og forpligtelser, der fulgte med dette embede.⁶²⁾

Kompetencefordelingen mellem byfoged og råd.

Forordningen af 7. april 1619 tilstræbte en ligevægt mellem rådet og byfogeden, så en gensidig kontrol herved kunne blive mulig. Det måtte naturligvis også indebære, at de respektive institutioners beføjelser var nogenlunde klart afgrænset.

Kompetencefordelingen mellem byfoged og råd kunne naturligvis ikke være klart afgrænset i de perioder, hvor en rådmand fungerede som byfoged. Men til andre tider har man øjensynligt betragtet byfoged og råd som to adskilte institutioner. Herom vidner den kendsgerning, at byfogeden ikke i 1623 kunne vikariere for rådet. Samtidig får man indtryk af, at byfogeden indtog en underordnet stilling i forhold til rådet. Rådet gav byfogeden besked på at holde opsyn med den offentlige orden og sikkerhed i købstaden; og i modsætning til rådmands- og borgmestrehvervet var byfogedembedet ikke en slutstilling. Det viser ligeledes, at forholdet mellem råd og byfoged til en vis grad var et overordnings-/underordningsforhold.

8. Overformynderne 1619-1650.

På trods af de yderst sparsomme oplysninger, det behandlede kildemateriale giver om overformyndernes virke, ser det ud til, at de i Vejle har fungeret i overensstemmelse med forordningen. Muligvis er der ikke udnævnt overformynderere

før midt i 1630'rne, idet de første, der benævntes som sådanne, var Peder Sørensen Svensk og Peder Nielsen Jerlev. Da Peder Sørensen Svensk den 30. juli 1641 trak sig tilbage fra hvervet, fordi han var blevet udnævnt til rådmand, si-

ges det, at han og Peder Nielsen Jerlev havde været overformyndere »her udi byen på seks års tid — —.«

Peder Sørensens efterfølger, Anders Pedersen Munk, blev udnævnt straks samme dag. Han blev indsat af lensmanden, og rådet gav dernæst sin billigelse af valget. Ved samme lejlighed blev forordningen af 7. april 1619 angående overformynderne oplæst for ham. Rådstuerettens medlemmer henviste også til forordningen, da de gav Peder Sørensen Svensk besked på, at han snarest

muligt skulle aflevere en skriftlig rapport »på byens tilstand« til den nye overformynder.⁸³⁾

Det lader til, at hvervet som overformynder kunne gælde for livstid. Peder Sørensen Svensk trådte tilbage med den begrundelse, at han var blevet rådmand, men Peder Nielsen Jerlev var overformynder i hvert fald til 1650, d. v. s. i mindst 15 år; og Anders Pedersen Munk var overformynder fra 1641 og til sin død i 1648.

9. Kæmnerne 1619-1650.

Antallet af kæmnere og deres embedsperiodes længde.

Forordningen fastsatte antallet af kæmnere til en eller to og bestemte, at kæmnerne skulle veksle hvert år. Kæmnerhvervet var et borgerligt ombud, som åbenbart kunne være temmelig besværligt, hvorfor man også i nogle købstæder havde vanskeligt ved at få det besat. Det blev skik, at de, der blev udpeget til at være kæmnere, kunne leje en anden til at påtage sig hvervet i deres sted, eller de kunne købe sig helt fri ved at give rådet en vis sum penge.⁸⁴⁾

Vejle havde i hele perioden 1619—1650 to kæmnere. Tilsyneladende havde man her som i andre købstæder besvær med at finde personer, der ville påtage sig hvervet, for samtlige kæmnere med undtagelse af nogle ganske få fungerede mere end et år ad gangen; og nogle bemærkninger i rådstueprotokollen tyder

på, at de, der blev udtaget til at være kæmnere, skulle binde sig for to år. En embedsperiode på to år var netop også det mest almindelige, mens en enkelt var kæmner i hele seks år i træk. I nogle tilfælde blev en mand kæmner flere gange.

Rådet i Vejle var modstander af skikken med at kunne købe sig fri for kæmnerhvervet. I vider og vedtægter⁸⁵⁾ fra 1636 hedder det, at de, der blev udtaget til at være kæmnere og vægrede sig ved at påtage sig hvervet, skulle bøde 1 rigsdaler og alligevel påtage sig bestillingen.

Kæmnernes formueforhold og erhverv.

Ser vi på skattelisterne for at undersøge, hvorledes kæmnerne var placeret i økonomisk henseende i forhold til købstadbefolkningen som helhed, viser det sig, at

de næsten uden undtagelse hørte til den gruppe, der var takseret højt.

Oplysningerne om erhverv er sparsomme. Det vides, at 13 af de 23 kærnerne, som træffes i kildematerialet fra perioden 1619—1650, var købmænd, og en benævnes »Morten Pedersen skomager«.

Udnævnelsen af kærnerne. Kærnereden.

Som nævnt side 126 skulle kærnerne ifølge forordningen af 1619 udpeges af rådet. I de fleste købstæder var de også før 1619 blevet udpeget af rådet. I Vejle kunne borgerskabet dog også være medvirkende efter 1619, selv om det lader til, at rådet i sidste instans bestemte, hvem der blev valgt.

Man overholdt ikke forordningens bestemmelse om, at kærnerne skulle udpeges den 2. januar. På følgende datoer vides nye kærnerne at være blevet udnævnt eller de allerede fungerende kærnerne påbegyndte et nyt regnskab på den dato: skt. Andreæ dag (30. nov.) 1619, Mikkelsdag (29. sept.) 1625, påske 1627, 11. jan. 1633, 17. jan. 1634, 20. juni 1634, 19. jan. 1635, 8. jan. 1636, 30. jan. 1637, 9. okt. 1637, 9. okt. 1638, 27. febr. 1639, 3. maj 1639, Philippi Jacobi dag (1. maj) 1640, 4. juni 1641 med virkning fra 1. maj, 2. jan. 1642, 13. jan. 1643 med virkning fra 2. jan., 11. juni 1645, 10. okt. 1645, 5. febr. 1647 med virkning fra 16. jan., 25. febr. 1648 og 13. april 1649.

Efter udnævnelsen på rådhuset aflagde de nye kærnerne ed. Ordlyden af den ed,

som blev aflagt i 1632, er bevaret. Den lyder som følger:

- »1. Efter som borgmestre og råd haver betroet os til at være byens kærnerne, så lover vi hermed for Gud og denne menighed, at vi vil i alle byens ærinde være byen tro og søge byens nytte og gavn.
2. Og dersom vi kan opspørge eller erfare nogen sinde at gøres eller at forse sig imod privilegier og vores bys lovlige vide og vedtægt, da ville vi det ikke fortie eller dølge, men uden personens anseelse tale det på til ting og rådhus, så vidt vi med lov og ret kan gøre.
3. Skoven ville vi og have flittig indsyn med, så at der ikke det ringeste skal blive huggen uden hjemmel og minde, og dersom det sker, da skal vi straks på frisk fod tale det på.
4. Borgmestre og rådmænd ville og ikke lade udvise eller mærke noget træ, førend det bliver på rådhus bevilget, og gav os tilkende, at vi kan hos være, når det mærkes og aner, hvor det hugges, og hvem det bekommer, og således føre det til register og regnskab.
5. Ellers ville vi som ærlige danne-mænd søge byens nytte og gavn med bygning og udi alle måder, og af yderste formue afværge og forhindre al det, som kan komme byen til hinder og skade uden al argelist og falskhed, så sandt hjælpe os Gud og hans hellige — — (væk) — —.«

Punkt 2 sigter til kærnerens funktion som offentlige anklagere på bytinget og i rådstueretten. Punkt 3 og 4 viser, at kærnerne havde opsyn med skovene. De udpegede sammen med rådet de træer, der måtte fældes, og administrerede salget af dem. Der var hyppigt personsammenfald mellem kærnerne og skovfogederne. Dog beklædtes kærner- og skovfogedembedet af forskellige personer i 1630, 1636 og 1647. Under punkt 5 er omtalt, at kærnerne skulle sørge for vedligeholdelse af købstadens offentlige bygninger. Men deres vigtigste funktion: at forestå finansvæsenet, omtales ikke direkte i kærnereden.

I forbindelse med indsættelsen af kærner 13. januar 1643 nævnes, at de skulle forestå købstadens sager på borgmestres og råds vegne efter kongelig majestæts forordning, dateret København den 21. april 1623⁸⁶⁾ og efter købstadens vide og vedtægt, dateret Vejle rådhus den 26. august 1636 i det 10. kapitel,⁸⁷⁾ »så vel som ellers i alle andre måder forn. kærner at have i agt og gøre deres flid byen til gavn og bedste, som det sig bør, og de agter at forsvare.«

Kærnereden og ovennævnte indsættelsesformular bringer os ind på, hvilke funktioner kærnerne udøvede.

Kærnerens funktionsområde.

Den ene side af kærnerens funktionsområde angik købstadens finansvæsen. Ved hjælp af kærnerregnskaberne får man indblik i, hvilke indtægts- og udgiftsposter kærnerne skulle administrere. Ind-

tægterne omfattede forskudspenge,⁸⁸⁾ borgerskabspenge, indtægter af leje af købstadens humlegårde og øvrige jorder, sagesaldspenge,⁸⁹⁾ forlov, stormklokkepenge, penge for bryllupper afholdt på rådhuset, ståpenge fra markedsdage og græsleje. Udgifterne omfattede indkøb af materialer til reparation af købstadens bygninger, af broer og veje, samt arbejds løn i forbindelse hermed. Desuden skulle kærnerne afholde udgifterne i forbindelse med skovhugst, sørge for løn til byskriveren, byhyrden, bysvenden og vægteren, sørge for øl, brændevin og eventuelle diæter til personer, der var ude i købstadens ærinde. Endelig var det kærnerens pligt at huse og bespise kongelige brevdragere og andre ikke-adelige kongelige udsendinge, hvilket naturligvis skete på købstadens regning, samt på rådets anvisning at give almisse til tiggere for at undgå, at de besøgte borgerne. Ofte ser man også i kærnerregnskaberne, at et rådmedlem har givet kærnerne besked på at køre tiggere uden for købstaden, så man på den måde blev fritaget for videre forpligtelser over for dem.

For at få et indblik i hvilke beløbsstørrelser kærnerne opererede med, kan eksempelvis nævnes, at de samlede indtægter i 1635 udgjorde 26 dlr. 4 sk., mens de samlede udgifter beløb sig til 29½ dlr. 1 mark 1 sk. Til sammenligning kan nævnes, at et par sko kostede 3 mark, og at en karl i 1635 fik 3 mark »for 3 dages arbejde ved stokbroen.« Endvidere nævnes i samme kærnerregnskab følgende udgiftsposter: »Den 11. april bekom Tue bysvend ni alen reb til

stormklokken — — 1 mark daler. Den 20. april givet Anders smed for en krog i rådhusstegers — — 5 skilling. Den 7. maj blev bekostet på øl der jeg annammede pending af Niels Ammitsbøll og Niels Knudsen som de skulle udgive af Skidenast — — 8 skilling. Den 8. maj givet en tysk fordreven skolemester efter borgmester og råds befaling for han ikke skulle besøge borgerskabet — — 2 mark daler.«

I nogle år var kæmnernes indtægter og udgifter imidlertid væsentligt større; de nåede da op på trecifrede beløb. Det var år, hvor kæmnerne tillige var prokuratorer, og som sådanne påhvilede det dem at sørge for, at skatterne til kongen: den årlige byskat, bådsmændsskat (sml. side 118), postbudspenge (se note 69), jordskyldspenge,⁹⁰⁾ smørskyldspenge,⁹¹⁾ penge for Romsmark,⁹²⁾ svende- og drengek⁹³⁾ samt eventuelle ekstraskatter til kongen blev opkrævet og afleveret enten til lensmanden på Koldinghus eller til borgmesteren i Horsens, der samtidig var kongens renteskriver (se note 76) for Nørrejylland. Andre betegnelser for prokuratoren var pengemester eller rentemester. I Vejle kaldtes han også af og til for skatmesteren. Sædvanligvis blev han flere år i sin bestilling og modtog løn for sit arbejde.

En anden side af kæmnernes hverv angik deres funktion som offentlige anklagere. Ifølge ordlyden af den kæmnered, som blev aflagt i 1632, optrådte kæmnerne som offentlige anklagere både i rådstueretten og på bytinget. Det er næppe sandsynligt, at kæmnerne har haft

nogen speciel juridisk uddannelse, hvilket jo heller ikke var tilfældet for rådsmedlemmernes og byfogedens vedkommende. Som nævnt var kæmnerhvervet et borgerligt ombud.

Foruden at forestå finansvæsenet — alene eller sammen med prokuratoren — og optræde som offentlige anklagere påhvilede det kæmnerne at tage sig af en mængde forskelligartede opgaver. De skulle sammen med skovfogederne føre tilsyn med skovene, f. eks. med hvor mange svin der blev sendt på olden. De skulle føre tilsyn med bymarkerne og bytyrene, at der blev holdt gode tyre, én i hver fjerding, og at beboerne på skift havde tyren på foder. Ved køb og salg af tyre var det kæmnerne, der forestod handelen. Endvidere skulle kæmnerne være til stede ved de syn, som rådet lod foretage ved særligt udvalgte synsmænd, og på rådets vegne skulle de kontrollere det brød, der blev solgt, bl. a. at den påbudte vægt blev overholdt. Desuden fik kæmnerne af rådet besked på at udarbejde en liste over de enker og faderløse børn, der ikke havde værger, for at samme kunne få tildelt værger. Ved en anden lejlighed fik de besked på, at de på købstadens vegne skulle ansætte en hyrde. Endelig var det kæmnernes opgave sammen med rodemestrene og andre borgere at medvirke ved udpantning og opkrævning af skat til købstaden.

Arbejdsdeling mellem kæmnerne.

Fra tiden før 1619 fandtes tre forskellige former for arbejdsfordeling mellem

kæmnerne i de danske købstæder.⁹⁴) I Flensborg, Aalborg, Ribe, Slangerup og Odense opererede man med en topografisk deling, så kæmnerne fik hver sit distrikt at administrere. I Ringkøbing delte kæmnerne arbejdet mellem sig efter sagområder på en sådan måde, at de to kæmnere fik lige megen kompetence. Derimod var den ene kæmner i købstæderne København og Helsingør overordnet den anden og tog sig følgelig af de væsentligste indtægts- og udgiftsposter. I forordningen af 1619 antydes den sidste form for arbejdsdeling.

I Vejle var der ikke i perioden 1619—1650 nogen form for arbejdsdeling, hvorved den ene kæmner blev overordnet den anden. At den ene kæmner samtidig kunne beklæde hvervet som prokurator, vedkommer naturligvis ikke kompetencefordelingen mellem kæmnerne, hvad angår deres funktioner qua kæmnerne. Fordelingen af indtægts- og udgiftsposterne mellem kæmnerne indbyrdes vekslede fra år til år. Det må skyldes, at de to kæmnere selv aftalte, hvorledes de ville dele opgaverne imellem sig. Kæmnerne for årene 1629, 1630 og 1631 arrangerede f. eks. opkrævningen af forskudspengene således, at den ene modtog pengene fra alle fire fjerdinge det ene år, mens den anden modtog pengene fra alle fire fjerdinge de andre to år. Til andre tider delte kæmnerne opkrævningen af forskuds penge således, at de hver sørgede for opkrævningen i to fjerdinge. Der var altså ikke tale om en fast topografisk opdeling af kæmnernes arbejdsområder, ligesom der heller ikke var en

bestemt årlig tilbagevendende opdeling efter sagområder. Man synes dog at have tilstræbt en vis opdeling efter sagområder, vekslede fra år til år. Den var mest gennemført for indtægternes vedkommende.

Dato for kæmnernes regnskabsaflæggelse.

Ligesom der i forordningen fastsattes en bestemt dato, på hvilken kæmnerne skulle veksle, blev det også bestemt, at regnskabet skulle høres senest 14 dage efter kæmnerskiftet, d. v. s. senest 16. januar.

For Vejles vedkommende kendes revisionsdatoen for hovedparten af kæmnerregnskaberne fra tiden 1619—1650. Da man langt fra altid påbegyndte en ny kæmnerperiode den 2. januar eller en anden dag i januar måned, kan det ikke undre, at revisionen fandt sted på alle tidspunkter af året, vekslede fra gang til gang. Kun ét år blev regnskabet revideret i januar måned, nemlig 2. januar 1638. Regnskaberne for 1630'erne blev revideret samtidig med eller kort tid, efter at kæmnerne havde afsluttet deres hverv. Det var derimod ikke tilfældet for de regnskaber for 1620'erne, hvor revisionsdatoen kendes: En kæmners regnskaber for 1625, 1626 og 1627 blev revideret på én gang, den 22. november 1630, og en andens regnskaber for 1627, 1629, 1630 og 1631 blev ligeledes revideret på én gang, den 9. marts 1632. Det er nærliggende at antage, at kejserkrigen og de ødelæggelser, den forvoldte, har været

skyld i, at det sidstnævnte hold regnskaber blev revideret på samme dato, men krigen kan umuligt have været årsag til, at det førstnævnte hold regnskaber for 1625 og 1626 ikke blev revideret før i 1630, samtidig med at man reviderede regnskabet for 1627. I det tilfælde har man åbenbart fundet det mest hensigtsmæssigt at revidere den samme persons kærnerregnskaber, efter at han havde afsluttet sit hverv, fremfor at foretage en årlig revision.

I 1643 forsøgte man at efterleve forordningens bestemmelser om en årlig revision i januar måned, idet kærnerne på rådstuemødet den 13. januar fik besked om at ordne deres regnskaber med henblik på en snarlig revision; men revisionen blev øjensynlig ikke gennemført, da det viser sig, at de pågældende kærners regnskaber for henholdsvis 1639—1642 og 1641—1646 alle blev revideret i 1648. I det hele taget var der i 1640'rne ligesom i 1620'rne en tendens til at samle flere års regnskaber og foretage revisionen på én gang. Den næste revision, efter 1648, fandt sted i 1652. Da blev der revideret regnskaber, som var påbegyndt allerede i 1645. Selv om Torstensonkrigen nok var årsag til, at nogle af regnskaberne fra 1640'rne blev revideret så sent, kan den absolut ikke være den eneste årsag hertil, ikke engang den vigtigste årsag.

Revisorer ved kærnernes regnskabsaflæggelse.

De regnskaber, som kærnerne selv førte, såvel som afskrifterne i en kilde, kaldet Vejle bys bog, er i nogle tilfælde under-

skrevet, så at man ved at gennemgå underskrifterne kan finde ud af, hvem der var revisorer. Ved samtlige af de underskrevne regnskaber ses nogle af eller alle rådsmedlemmernes navne. Antallet af rådsmedlemmer, der var revisorer, varierede fra to til seks, og der var altid mindst én borgmester blandt disse. Desuden var regnskaberne i langt de fleste tilfælde også underskrevet af et vist antal — vekslende fra én til otte — af købstadens borgere.

Ud over at finde frem til revisorerne ved hjælp af kildematerialets underskrifter kan man få oplysninger af mere generel art. F. eks. skriver en kærner foran i sit regnskab, at hans foregående regnskab var »til min gunstige øvrighed, borgmester og råd, på rådhuset leveret«, mens det ved afskrift af en anden regnskabsaflæggelse nævnes, at revisionen blev foretaget i »borgmester og råds samt underskrevne borgeres overværelse og påhør«. Underskrifterne er desværre ikke afskrevet.⁹⁵⁾

På grundlag af disse oplysninger kan man konkludere, at revisorerne var et vist antal eller alle rådsmedlemmer samt oftest tillige en gruppe af købstadens mere fremtrædende borgere. Derimod omtales lensmanden ikke en eneste gang i forbindelse med revisionen, ligesom hans underskrift ikke findes på et eneste af regnskaberne. Man må derfor gå ud fra som givet, at han ikke har været til stede. Sandsynligvis har han derfor heller ikke bestemt, hvem der skulle foretage revisionen, men har overladt det til købstaden selv, og det vil i praksis sige til rådet, at vælge revisorer.

10. Skatteligningen. Takserborgerne 1619-1650.

I kapitel 6 under afsnittet om rådsmedlemmernes placering på skattelisterne er allerede omtalt, at man ved ligningen af skat i Vejle anvendte en forholdstalsmetode. I dette kapitel vil den topografiske opdeling af købstaden af hensyn til skatteligningen blive omtalt, ligesom der vil blive gjort rede for, hvornår skattelig-

ningen fandt sted, og hvem der foretog ligningen.

Topografisk opdeling af købstaden af hensyn til skatteligningen. Rodemestre.

Vejle var af hensyn til skatteligningen og skatteopkrævningen opdelt i fire fjer-

Illustrationen på siden overfor viser en skatteliste fra Nørregades fjerding 1633. Som det ses af skattelisten, boede rådsmedlemmerne Laurits Lauritsen og Henrik Christoffersen (Skoning) i Nørregades fjerding i 1633. (Originalen i Vejle rådstuearkiv i Landsarkivet for Nørrejylland).

Transkription venstre spalte:

Summa på fornævnte [forkortet fr.] Nørregades fjerding mark skat [16]33. Suomarum 97 dal[er] 1 m[ark] 6¹/₂ sk[illing].

Transkription højre spalte:

Til de 14 bådsmænds underholdning, som Vejle by fra den 1. november 1633 og til påske år 1634 den 5. aprilis er takseret for. En hver person om dagen ni skilling dansk er overregnet at gives af hver mark skat til halvpert 4 sk[illing] og hver gårds ejendom for fem mark skat, og er markskat af Nørregades fjerding som følger.

Rodemester Peder Jensen

		<i>Ejendom</i>
<i>Jens Pedersen Høg</i>	8	1
<i>Anders Bundesen</i>	32	2
<i>Christen Madsen Givskud</i>	8	
<i>Laurits Lauritsen</i>	10	
<i>Jørgen snedker</i>	12	
<i>Gert bartskeer</i>	4	
<i>Carin hiusflers [= hjulers?]</i>	1	
<i>Henrik Christoffersen</i>	70	9
<i>Jens Albansen</i>	13	1
<i>Søren Justsen</i>	10	
<i>Michel Laursen</i>	32	1
<i>Peder Paabye</i>	10	1 ¹ / ₂
<i>Jacob Stage</i>	40	2
<i>Niels Knudsen Lund</i>	10	
<i>Knud Bostrup</i>	16	
<i>Jens Andersen kræmmer</i>	4	
<i>Anders Madsen Bjerg</i>	2	1
<i>Bodil Hanses</i>	8	

dinge, der havde navn efter hovedgaderne: Torvegades, Nørregades, Fiskergades og Søndergades fjerding. Fiskergades fjerding kaldtes af og til også blot for Fisker fjerding. Til hver fjerding blev udnævnt en rodemester, som skulle opkræve skatten. Hvervet var ligesom kærnerhvervet et borgerligt ombud, som man var pligtig til at påtage sig. Rodemestrene blev som regel kun i bestillingen i kort tid. Ofte skiftede de hvert kvartal, og det var sjældent, at den samme mand var rodemester længere end et år ad gangen. Hvervet var ikke forbeholdt en bestemt social gruppe i købstadsamfundet. Man træffer både købmænd og håndværkere, og f. eks. var en senere borgmester og to senere rådmænd rodemestre i løbet af 1630'erne. Der træffes også navne som Søren buntmager, Christian Mikkelsen skrædder og Jens teglbrænder, hvilket viser, at de pågældende var håndværkere.

Dato for skatteligningen.

Redegørelse for, hvilke personer der lignede skatten.

Ifølge forordningen skulle skatten efter 1619 lignedes hvert år den første søgnedag i februar måned. Denne bestemmelse viser, at man må have anset én årlig skatteligning for passende.

Fra Vejle ses eksempler på, at der blev foretaget flere skatteligninger pr. år (se fortegnelsen nedenfor). Af og til foretog man ligningen i forbindelse med opkrævningen til en bestemt påbudet skat, mens man til andre tider foretog »ligning af markskatten« (jævnfør afsnittet om

rådsmedlemmernes placering på skattemøderne side 143) på en særskilt dato.

Ligeledes betød forordningen af 1619 også en afgørende ændring i forhold til den hidtidige måde at lindre skatten, idet den nu ikke længere skulle foretages af rådet, eventuelt sammen med et borgerudvalg, men af personer uden for rådets kreds, takserborgerne.

Følgende skatteligninger fra Vejle angiver, hvem der foretog ligningen:

1620, 14. febr.	: rådet, byfogeden og 24 borgere.
1621, 15. jan.	: rådet, byfogeden og 24 borgere.
1621, 12. okt.	: rådet, byfogeden og 24 borgere.
1624, uden dato	: to takserborgere og begge kærner.
1624, 17. febr.	: rådet, byfogeden og 24 borgere.
1624, 5. nov.	: to takserborgere, den ene kærner samt en stedfortræder for den anden kærner.
1624, 9. nov.	: to takserborgere og begge kærner.
1626, 6. febr.	: fire takserborgere og kærnerne fra 1624.
1626, 26. sept.	: fire takserborgere, den ene kærner fra 1625 samt en stedfortræder for den anden kærner.

- 1631, 25. nov. : rådet og 12 borgere.
- 1635, 16. okt. : rådet og to borgere, som i nogle år havde været tilforordnet at have opsyn med skatteligningen samt 17 andre borgere.
- 1636, 14. okt. : rådet og 20 borgere.
- 1637, 9. okt. : rådet og to borgere, som i nogle år havde været tilforordnet at have opsyn med skatteligningen samt 15 andre borgere.
- 1641, 16. jan. : rådet samt de borgere, der måtte ønske at medvirke ved skatteligningen.
- 1643, efter 13. jan.: fire takserborgere samt det foregående års kæmnere.
- 1648, efter 26. maj: fire takserborgere, overværet af to rådmænd.
- 1648, efter 6. okt. : fire takserborgere, overværet af to rådmænd.
- 1649, 27. sept. : rådet og 12 borgere.

man anvendte takserborgere ved skatteligningen. Ligeledes kan man af fortegnelsen over skatteligninger slutte, at man ikke altid i Vejle nøjedes med én årlig ligning, og at man ikke overholdt forordningens bestemmelse om, at skatten skulle lignedes den første søgnedag i februar måned.

I forbindelse med ligninger ved takserborgere medvirkede somme tider det samme års kæmnere (1624, uden dato samt 5. og 9. nov. 1624) og til andre tider de nyligt afgåede kæmnere (6. febr. og 26. sept. 1626, ligningen efter 13. jan. 1643). Der synes ikke at kunne gives nogen forklaring på, hvorfor man gik over til ligning ved takserborgere netop i 1624 og ikke straks i 1619—1620. Hvad ligningen i 1643 angår, er det nærliggende at sætte den i forbindelse med optagelsen af nye rådsmedlemmer i 1641. De nyvalgte medlemmer var i begyndelsen af deres embedsperiode tilsyneladende ivrige efter at overholde de af centralmagten udstedte dekretter. F. eks. kan anføres, at kæmnerskiftet fandt sted netop den 2. januar i 1642 og den 13. januar i 1643, med virkning fra 2. januar (se side 151), altså på den dato, der var fastsat i forordningen af 7. april 1619. Og på side 155 blev det nævnt, at man i 1643 den 13. januar ønskede en revision af kæmnernes regnskaber i januar måned. Ifølge forordningen skulle revisionen finde sted hvert år mellem den 2. og den 16. januar. Ved samme rådstuemøde, den 13. januar 1643, blev forordningen endvidere læst op i sin helhed. Det skete på rådets foranledning i overfor-

Det fremgår af fortegnelsen, at skatten langt fra altid blev lignet af takserborgere. De fleste af de bevarede skatteligninger angiver, at ligningen blev foretaget på den gamle måde af rådet og et vist antal borgere. Da der kun er bevaret skatteligninger fra nogle af årene mellem 1619 og 1650, lader det sig ikke gøre nøjagtigt at fastslå, i hvor mange tilfælde

myndernes og borgerskabets nærværelse, og det skete med den udtrykkelige begrundelse, at man skulle rette sig efter dens bestemmelser.

I de fleste tilfælde, hvor skatteligningen blev foretaget af takserborgere, nemlig ved ligningerne i 1624, 1626 og 1643, skete det under henvisning til forordningen af 7. april 1619.

Takserborgerne skulle være »gode, forstandige borgere«, som havde boet i købstaden i nogen tid, og som derfor kendte borgernes formueforhold. Af kildematerialet fremgår det, at man i Vejle vittelig valgte takserborgerne blandt de mænd, som havde boet i købstaden i mange år, og som tillige — på grund af formueforhold eller fordi de beklædte et offentligt hverv — nød en vis anseelse.

I forbindelse med udpegelsen af takserborgerne den 13. januar 1643 og den 26. maj 1648 oplyses, hvem der valgte dem. I 1643 blev de »udkåret« af borgerskabet, hvilket var i overensstemmelse med forordningens bestemmelse. Man henviste som nævnt ovenfor ved den lejlighed til forordningen. Derfor er det nærliggende at antage, at det også i 1620'erne, hvor man ligeledes henviste til forordningen, var borgerskabet, der udpegede takserborgerne. Derimod henviste man ikke til forordningen den 26. maj 1648, og da var borgerne heller ikke alene om at udpege takserborgerne. Rådet medvirkede også. I stedet for det foregående års kæmnere medvirkede to rådsmedlemmer ved de to skatteligninger i 1648. Ligningerne i 1648 adskiller sig således fra de andre ligninger, der

blev foretaget af takserborgere, idet rådets indflydelse her var større.

Ved de ligninger, der blev foretaget af rådet og nogle borgere, viser det sig, at borgernes antal varierede fra tid til anden. Der ses eksempler på, at 24, 20, 19, 17 og 12 borgere medvirkede. Det giver dog næppe grund til at antage, at ligningen foregik på en mere demokratisk måde i de tilfælde, hvor 24 borgere medvirkede, fremfor de tilfælde, hvor kun 12 borgere deltog. Den stående vending i forbindelse med den form for ligning var: »(Dato) er Vejle bys markskat lignet og lagt på rådhuset af borgmestre og råd samt efterskrevne borgere — —«, hvilket viser, at borgerudvalget deltog aktivt i ligningen. Anderledes syntes det at forholde sig i 1641, hvor rådet, dagen før takseringen skulle finde sted, meddelte, at det stod enhver af borgerne frit for »at være hos og påhøre« takseringen, således at ingen bagefter kunne bebrejde rådet, at de ikke måtte være til stede. Udtrykket »at være hos og påhøre« tilkendegiver, at borgernes rolle ved dette års skatteligning var særdeles passiv. Til gengæld havde rådet ingen indflydelse på, hvem der ville komme til stede for at overvære ligningen, mens det i alle tilfælde, hvor et borgerudvalg medvirkede, selv udpegede dets medlemmer.

I forbindelse med ligningen den 16. oktober 1635 og den 9. oktober 1637 nævnes særskilt to borgere, som »nogle år haver været tilforordnet at være hossiddende og have flittig indseende, at her med kristeligen og retfærdeligen bliver

omgangen og lagt, — —.« Denne kontrolforanstaltning skulle tydeligvis give

borgerne indtryk af, at rådet ikke takserede dem efter eget forgodtbefindende.⁹⁶⁾

11. Borgerudvalg. De 24 mænd 1619-1650.

Forordningen af 7. april 1619 omtaler slet ikke borgerudvalg. Det viser klart, at Christian IV ikke ønskede at bryde rådets magt ved at give borgerne større indflydelse på købstadstyrelsen (jævnfør side 128).

Antal medlemmer i borgerudvalg. Udvælgelse og funktionstid.

I kapitel 2 blev påpeget, at borgerudvalg kunne have et forskelligt antal medlemmer fra gang til gang, også selv om de som regel gik under betegnelsen »de 24 mænd«.

Fra Vejle ses et enkelt eksempel på, at hele 32 mænd sammen med rådet medvirkede i et købstadanliggende. Det var i forbindelse med stadfæstelsen af Vejle bys gamle vider og vedtægter i 1636. Ellers var borgerne sædvanligvis repræsenteret ved 24 mænd, i de tilfælde hvor rådet ønskede borgerskabets accept af en eller anden sag. Gennemgangen af skatteligningerne har vist, at antallet af borgere, der medvirkede ved ligningen, ikke var konstant. Ved kæmnernes regnskabsaflæggelse var foruden borgmestre og rådmænd som oftest også nogle af borgerne revisorer. Deres antal oversteg aldrig otte, undtagen i et enkelt tilfælde. Ved afholdelsen af rådstueretten medvirkede de otte vindingsmænd, og skuds-

mål blev på få undtagelser nær afsagt af 24 borgere.

Formuleringen i forbindelse med udvælgelse af borgerudvalg er ret vag. I de fleste tilfælde angives blot, at så og så mange mænd »er tilnævnt — —«. På trods heraf kan det dog fastslås, at rådet altid må have gjort sin indflydelse gældende. Rådstuemøder og rådstueretten blev jo ledet af borgmestre og rådmænd, og de forestod som nævnt også revisionen af kæmnerregnskaberne og medvirkede i de fleste tilfælde ved skatteligningen. Kun i sidstnævnte forbindelse siges det, at borgerudvalget var »tilnævnt af øvrigheden«. Men selv om rådet alene eller sammen med det samlede borgerskab bestemte, hvem borgerudvalget skulle bestå af, betyder det ikke, at der ikke kunne opstå uoverensstemmelse mellem råd og borgerudvalg. Eksempelvis kan anføres den kritik, som de 24 mænd i 1611 rettede mod rådet (se side 120).

Et borgerudvalg blev i Vejle udtaget for en enkelt sag, mens det andre steder kunne blive udtaget for et år ad gangen. Men naturligvis kunne det ikke undgås, at de samme personer blev udtaget flere gange. Det kan endvidere konstateres, at nogle borgere nævnes hyppigere blandt de 24 mænd end andre. Derfor er det nærliggende at undersøge, om social status spillede nogen rolle ved udvælgelsen.

Borgerudvalgsmedlemmernes sociale status.

Året 1635 er valgt til en undersøgelse af, hvem der blev udtaget til vindingsmænd. Der nævnes i alt 36 navne, som fordeler sig på 14 rådstueretssamlinger. Blandt dem var borgmester fra 1641 Hans Knudsen Svane og tre personer, som blev rådmænd i 1641, endvidere to senere byfogeder samt kirkeværgen. Foruden disse personer var ni købmænd og ti håndværkere vindingsmænd. Tilbage bliver en gruppe på ti personer, hvis erhverv er ukendt. Det kan dog oplyses, at der blandt dem var to, der henholdsvis havde været og senere blev kærner.

Tre tilfældigt udvalgte vidnesbyrd, afsagt af 24 mænd i rådstueretten i 1626, viser, at man også her træffer både købmænd og håndværkere.

Skatteligningerne for årene 1635, 1636 og 1637 anfører navnene på de borgere, der medvirkede, til forskel fra resten af de bevarede skatteligninger, hvor et borgerudvalg medvirkede. Her anførtes blot antallet af borgere. Der nævnes i alt 27 navne. Heraf var 17 købmænd, og seks var håndværkere. Fire personers erhverv kendes ikke, men tre af dem henholdsvis havde været, var eller blev senere kærner. Her var altså tale om en overvægt af købmænd i forhold til håndværkere.

Ved kærnernes regnskabsaflæggelse var der blandt revisorerne endnu flere

købmænd i forhold til håndværkere, end der var ved de tre omtalte skatteligninger. I alt kendes navnene på 24 revisorer foruden rådsmedlemmerne. Af disse var de 16 købmænd, en var skomager, og syv personers erhverv kendes ikke. I den sidstnævnte gruppe var stadshauptmanden⁹⁷⁾ og byskriveren. Naturligvis var der blandt revisorerne mange tidligere kærner. Der nævnes i alt 11. Af disse havde nogle tillige været prokuratorer, nemlig fem personer, eller de blev det siden hen.

Borgerudvalgenes funktion.

I det foregående afsnit er allerede berørt, ved hvilke lejligheder der medvirkede borgerudvalg: i rådstueretten og ved rådstuemøder, endvidere i de fleste tilfælde ved skatteligningen og i forbindelse med kærnernes regnskabsaflæggelse. Det blev påpeget side 119, at borgerudvalgene havde deres blomstringstid omkring 1600, og i 1657 skulle de 24 mænd kun kunne påvises i Helsingør, Nakskov, Odense og Ribe. I Vejle træffes de 24 mænd eller borgerudvalg bestående af færre medlemmer dog i hele perioden 1619—1650, og deres kompetenceområde var tilsyneladende ret stort. Deres medvirken ved skatteligningen tyder på, at de må have haft omtrent samme indflydelse efter 1619 som før dette år.⁹⁸⁾

12. Afslutning.

Efter 1619 udvalgte rådsmedlemmerne i Vejle fortsat blandt købmændene, og det

vil igen sige blandt de mest formuende. Der ses ingen eksempler på, at en hånd-

værker blev rådsmedlem inden for perioden 1619—1650. Flere af rådsmedlemmerne var beslægtede med hinanden, men kun i fire tilfælde vides slægtskabet med sikkerhed at have været en medvirkende årsag til, at en mand blev optaget i rådet. Ved siden af erhverv og formuenhed synes det også at være af betydning, om en kandidat til en rådmandspost havde beklædt et tillidshverv eller havde været lønnet embeds- eller bestillingsmand; i hvert fald viser det sig, at de fleste rådsmedlemmer havde haft enten et lønnet eller et ulønnet hverv, inden de blev optaget i rådet. Ét rådsmedlem kom fra lensadministrationen på Koldinghus, men lensmanden ses ikke at have øvet nogen som helst indflydelse på købstadstyrelsen i Vejle. Heller ikke kongen øvede direkte indflydelse på købstadens anliggender, men da man i flere tilfælde netop optog de medlemmer i rådet, der havde eller havde haft en forbindelse til centralmagten, lader det til, at kongemagten til tider øvede indirekte indflydelse.

Denne indflydelse var dog ikke større, end at rådet i Vejle vedblivende sad inde med større magt, end forordningen af 7. april 1619 berettigede til. Således blev skatten også efter 1619 i langt de fleste tilfælde lignet af rådet, bistået af et borgerudvalg, hvis sammensætning på én undtagelse nær bestemtes af rådet. En af de væsentligste årsager til udstedelsen af forordningen i 1619 var ellers netop de hyppige klager over, at rådet havde for stor indflydelse på skatteligningen. I nogle år, spredt ud over hele perioden

1619—1650, lignedes skatten dog af takserborgere, og samtidig henviste man til forordningens bestemmelser angående skatteligning. Det synes at bero på tilfældigheder, når rådet overlod det til takserborgere at foretage skatteligningen, undtagen i 1643, idet det lader til, at rådet en kort overgang i begyndelsen af 1640'erne var ivrige efter at følge forordningens bestemmelser. Årsagen hertil er ukendt. Det skyldes næppe pres fra oven, og kildematerialet viser ikke, om borgerne i Vejle på det tidspunkt skulle have været utilfredse med købstadøvrigheden, så den har været udsat for et pres fra neden.

At kærnernes embedsperiode var længere end et år, som foreskrevet i forordningen, skyldes uden tvivl, at man havde vanskeligt ved at finde egnede personer til dette krævende hverv. Kildematerialet viser, at kærneren i Vejle skulle blive i bestillingen i mindst to år. Det var langt fra altid, at kærnerne begyndte eller afsluttede deres embedsperiode i januar måned, endsige den 2. januar. Regnskabsaflæggelsen fandt som følge heraf ligeledes sted på andre tidspunkter, end det var fastsat i forordningen, og ofte hengik der flere år, efter at kærneren havde afsluttet hvervet, og inden hans regnskab blev revideret. Ved regnskabsaflæggelsen var der altid flere rådsmedlemmer til stede og som oftest tillige et vist antal borgere. Derimod nævnes lensmanden aldrig i den forbindelse.

Udstedelsen af forordningen af 7. april 1619 medførte således ingen væsentlig

indskrænkning af de beføjelser, købstadsøvrigheden i Vejle havde haft indtil da. Rådet var fortsat den centrale magtfak-

tor, og dets handlinger blev ikke kontrolleret af lensmanden som foreskrevet i forordningen.

Litteratur og noter.

- 1) M. Mackeprang, Dansk Købstadstyrelse fra Valdemar Sejr til Kristian IV (Forordn. af 1619), København 1900, side 32.
- 2) P. Munch, Købstadstyrelsen i Danmark fra Kristian IV's Tid til det 18. Aarhundredes Midte (1619—1745), København 1900, side 13, og Poul Johs. Jørgensen, Dansk Retshistorie, København 1940, side 435.
- 3) P. Johs. Jørgensen, side 511, og Svend Larsen, Byting og Raadstueret i Odense før 1649, Til Knud Fabricius 13. august 1945, side 136—159, København 1940.
- 4) P. Johs. Jørgensen, side 418f.
- 5) Thyge J. Søegaard, Bidrag til Vejle Bys Historie i det 17. Aarhundrede, Vejle Amts Aarbøger 1910, København 1910, side 173.
- 6) P. Johs. Jørgensen, side 418f.
- 7) P. V. Jacobsen, Fremstilling af det danske Skattevæsen under Kongerne Christian III og Frederik II, København 1833, side 100, og M. Mackeprang, De danske Købstæders Skattevæsen indtil Begyndelsen af det 17. Aarhundrede, Hist. Tidsskrift 7. rk. III, side 150—189, København 1900—1902, side 150ff.
- 8) Mackeprang, De d. Købstæders Skattevæsen, side 184; samme, Dansk Købstadstyrelse, side 196ff; Munch, Købstadstyrelsen, side 8 og P. Johs. Jørgensen, side 439.
- 9) J. Kinch, Ribe Bys Historie II, Odde 1884, side 703, og Svend Larsen, Studier over det fynske Raadsaristokrati i det 17de Aarhundrede I—II, Odense 1965, side 41.
- 10) V. A. Secher, Corpus Constituonum Daniae bd. 3, København 1891—1894, side 730f, og bd. 4, København 1897, side 764f.
- 11) Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 25f.
- 12) P. V. Jacobsen, Bidrag til Fremstilling af det danske Kiøbstadsvæsen under Kongerne Christian III og Frederik II, Hist. Tidsskrift 1. rk. V, side 1—139, København 1844, side 104f.
- 13) Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 11.
- 14) samme, side 6f, og P. Johs. Jørgensen, side 426.
- 15) f. eks. i Odense (C. T. Engelstoft, Odense Byes Historie, Odense 1880, side 238f, og Sv. Larsen, Studier I, side 13) og i Vejle (se kap. 3).
- 16) Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 53, og P. Johs. Jørgensen, side 433.
- 17) Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 80.
- 18) P. Johs. Jørgensen, side 436 ff, og Sv. Larsen, Studier I, side 13.
- 19) Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 60.
- 20) Kinch, Ribe II, side 627, og Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 179.
- 21) samme.
- 22) P. Johs. Jørgensen, side 439, Kinch, Ribe II, side 627ff, og Munch, Købstadstyrelsen, side 19.
- 23) Secher bd. 3, side 563f.
- 24) Danmarkshistoriske fremstillinger.
- 25) P. Johs. Jørgensen, side 435f.
- 26) Det var normalt, at borgmestre og rådmænd som betaling for deres hverv fik et jordstykke afgiftsfrit til leje (Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 89ff, og Kinch, Ribe II, side 620f).

- 27) Stormklokken blev ringet ved — fortrinsvis fornemme — folks begravelser, og rådet i Vejle fik øjensynlig det beløb, man betalte for at lade stormklokken ringe. Også i andre købstæder, f. eks. Ribe, hørte stormklokkpengene til de sportler, rådet sædvanligvis oppebar (Kinch, Ribe II, side 620f).
- 28) Bordag: slagsmål eller overfald (Johan Hvidtfeldt, red., Håndbog for danske lokalhistorikere, 1965).
- 29) C. V. Petersen, »De 24 Mænds Conspiration«, Vejle Amts Aarbøger 1926, side 108—113.
- 30) Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 244ff, og Munch, Købstadstyrelsen, side 25.
- 31) P. Johs. Jørgensen (side 431f) finder det usandsynligt, at rådet skulle være indført af kongen, da der ingen privilegier findes. Han mener, at rådet er indført af borgerne selv. Det samme mener Mackeprang (Dansk Købst.styr., side 43).
- 32) P. Johs. Jørgensen, side 433ff, Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 53 og 68ff, og Munch, Købstadstyrelsen, side 5.
- 33) P. Johs. Jørgensen, side 432f, Kinch, Ribe II, side 618ff, Sv. Larsen, Byting og Raadstueret, side 145, og samme, Studier I, side 12 og 19.
- 34) Munch, Købstadstyrelsen, side 39f.
- 35) P. Johs. Jørgensen, side 438, og Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 135ff.
- 36) Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 143ff.
- 37) Sagefald: bøder og forbrudt gods, der tilfaldt kongen eller de privilegerede stænder i kraft af deres privilegier (Håndbog). P. Johs. Jørgensen, side 434.
- 38) Cisemester: skulle forvalte dels en afgift på indført vin og øl, dels en afgift på udskænkning af øl og vin og på brygning af øl (Håndbog). Jacobsen, Bidrag til Fremst., side 103, og Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 240.
- 39) Sv. Larsen (Studier I, side 53ff) mener, at det ikke var tilfældet. Heri er han uenig med Mackeprang (Dansk Købst.styr., side 118) og Munch (Købstadstyrelsen, side 6).
- 40) Engelstoft, Odense Byes Historie, side 250f, Munch, Købstadstyrelsen, side 6, Cl. Sørensens optegnelser fra påsken 1635 i Kopibog over Vejle bys privilegier, kongebreve, tingsvidner og andre dokumenter samt rådstueprotokol, Vejle rådstuearkiv.
- 41) P. Johs. Jørgensen, side 439.
- 42) Danmarkshistoriske fremstillinger, Munch, Købstadstyrelsen, side 24ff. Forordningen er trykt hos Secher bd. 3 (side 563—572).
- 43) Secher bd. 3, side 730f, og bd. 4, side 764f.
- 44) Sejerværk: gammel benævnelse for hjulur (Håndbog).
- 45) Marius Hansen, Vejle Fjord, Vejle Amts Aarbog 1941, side 68, J. Hvidtfeldt, Bidrag til Vejle Bys Historie i Tidsrummet 1660—1700, Vejle Amts Aarbog 1933, side 135 og 169, A. Ravnholt, Accise og Konsumtion, Vejle Amts Aarbøger 1929, side 91, Vejle Rådstuearkiv: Gamle dokumenter vedr. Vejle, Vejle bys bog 1627—1652 og rådstueprotokoller, Danske Kancelli: indkomne breve, og Kancelliets Brevbøger 1551—1643, udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1885—1957.
- 46) Vejle Bys Historie 1327 — 16. august — 1927 (red. C. V. Petersen), Vejle 1927, side 103ff.
- 47) Vilh. Lorenzen Vore Byer, bd. 2 (1600—1660), Kbh. 1951, side 34ff og side 63.
- 48) At vinde: af sværge (O. Kalkar, Ordbog til det ældre danske Sprog).
- 49) Skudsmål: et vidnesbyrd, som en mand kunne få udstedt om et eller andet personligt forhold, ofte om sin adfærd i almindelighed (Håndbog).
- 50) Borgered, borgerskab: i ældre tid brugtes udtrykket borger kun om dem, der virkelig havde aflagt borgereden. Mange af købstædernes indbyggere, som f. eks. kgl. embedsmænd, blev ikke regnet med til borgerskabet og var fritaget for at vinde borgerskab, hvilket var forbundet med ret store udgifter. Borgersønner slap dog som regel noget billigere end fremmede. Fra magistratens side vågede man ret nøje over, at alle, der ville drive borgerlig næring, aflagde ed som borgere (Håndbog).
- 51) Forprang: fra middelalderen og indtil næringsloven af 1857 ansås det for en strafværdig handling at søge at opkøbe varer, der var bestemt for torvet, på vejen hertil, idet man antog, at bonden, der skulle sælge, på denne måde ville blive skambudt, mens købstadborgeren på grund af mindre udbud kunne risikere at komme til at betale for meget (Håndbog).
- 52) Ægtkørsel: pligtkørsel (for kongen eller andre, som var ude i kongeligt ærinde. Ægtkørsel var også en del af bondens hoveri) (Håndbog).

- 53) Sv. Larsen, Byting og Raadstueret, side 155f, Vejle Rådstuearkiv: rådstueprotokoller.
- 54) Vejle Rådstuearkiv: Kopibog og rådstueprotokol.
- 55) Sv. Larsen, Studier I, side 18.
- 56) Kancelliets Brevbøger, Vejle rådstuearkiv: rådstueprotokol samt Kopibog og kærnerregnskaber.
- 57) Sv. Larsen, Studier I, side 18f.
- 58) Regnskabsprovst: havde især til opgave at efterse kirkerenskaber, undertiden benyttedes de tillige af bisperne som medhjælpere i den kirkelige jurisdiktion (Håndbog).
- 59) Syssel: landområde bestående af et vist antal hele herreder. Kun i Jylland fandtes sysler. De går sandsynligvis tilbage til 10. årh. (P. Johs. Jørgensen, side 241).
- 60) Lagmand: har sandsynligvis haft til opgave at holde foredrag om gældende ret, sml. lovsigemand (P. Johs. Jørgensen, side 20ff).
- 61) Kinch, Ribe II, side 620f, Sv. Larsen, Studier I, side 58f, og Mackeprang, Dansk Købst. styr., side 89ff og 96f.
- 62) J. Hvidtfeldt, Bidrag til Vejle Bys Historie, Vejle Amts Aarbog 1932, side 8, og 1935, side 63f, Jacobsen, Bidrag til Fremst., side 103f, Sv. Larsen, Studier I, side 197ff, Danske Kancelli, indk. breve, Vejle Rådstuearkiv: kærnerprotokol, kærnerregnskaber, skatteligninger og rådstueprotokol.
- 63) Læst: forskellig fra landsdel til landsdel. Den jyske læst var 24 td. rug og byg, 48 td. havre (Håndbog).
- 64) Øksne: stude (Håndbog).
- 65) Mageskifte: bytte jord med andet jord af tilsvarende kvalitet (Håndbog).
- 66) J. Hvidtfeldt i Vejle Amts Aarbog 1933, side 135, og 1935, side 53 og side 65f, Sv. Larsen, Studier I, side 27f, Mackeprang, Dansk Købst. styr., side 82ff, Kancelliets Brevbøger, Danske Kancelli: byfogedregnskaber og Vejle rådstuearkiv: rådstueprotokol.
- 67) Sv. Larsen, Studier I, side 123f og side 134, Danske Kancelli: byfogedregnskaber, og Vejle rådstuearkiv: kærnerregnskaber, gamle dokumenter vedr. Vejle og Vejle bys bog 1627—1652.
- 68) Sv. Larsen, Studier I, side 189ff.
- 69) Postbudspenge: det danske postvæsen blev oprettet af Christian IV ved forordning af 24.12. 1624, der gav det organiserede postvæsen eneret på befordring af breve og fastsatte takster for de enkelte ruter. Postbudspenge er antagelig penge, som af købstaden skulle indbetales til finansiering af postvæsenet (Håndbog).
- 70) 1 rigsdaler = 8 ort à 24 skilling eller = 6 mark.
- 71) Sv. Larsen, Studier I, side 44ff, 189ff, Mackeprang, De danske Købst. Skattevæsen, side 169, Vejle rådstuearkiv: skatteligninger.
- 72) Det gjaldt dog ikke alle steder, f. eks. ikke i Assens. Se Sv. Larsen, Studier I, side 96f.
- 73) samme, side 79ff.
- 74) Vejle rådstuearkiv: Cl. Sørensens optegnelser i Kopibog samt rådstueprotokoller.
- 75) Mønsterskriver: embedsmand ansat i søetaten, havde flådens forplejnings- og lønningsvæsen under sig (Håndbog).
- 76) Renteskriver: i tiden før 1660 hørte rigets indtægter og udgifter og revisionen af lensmænds, tolderes og andre regnskaber under rentekammeret. I spidsen for det stod en eller flere rentemestre, som regel adelige, og under dem fungerede renteskrivere (Håndbog).
- 77) Ridefoged: leder af et gods' administration.
- 78) Fra nu af skulle rådet samt byfoged og byskriver udnævnes af kongen (Sv. Larsen, Studier I, side 207).
- 79) Sv. Larsen, Studier I, side 206ff, Munch, Købstadstyrelsen, side 5, Vejle rådstuearkiv: rådstueprotokoller, Cl. Sørensens optegnelser i Kopibog, kærnerregnskaber og Vejle bys bog 1627—1652.
- 80) Faldsmål: bøde, navnlig den bøde, et vidne ifalder ved at udeblive efter lovlig indstævning (Håndbog).
- 81) Førlov: afgift som betales ved flytning af ens ejendele (Håndbog).
- 82) Jacobsen, Bidrag til Fremstilling, side 103f, Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 240, J. Hvidtfeldt i Vejle Amts Aarbog 1932, side 8, Danske Kancelli: byfogedregnskaber og Vejle rådstuearkiv: rådstueprotokoller og kærnerprotokol.
- 83) Rådstueprot.

- 84) Kinch, Ribe II, side 642, Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 137, og Sv. Larsen, Byting og Raadstueret, side 155.
- 85) Vide: slags vedtægt (Håndbog).
- 86) Secher bd. 4, side 72f. Det befaledes borgmestre og råd at overholde kgl. forordninger, i modsat fald ville en købstad miste sin ret til andel af sawefald.
- 87) »Der som byens kærner forsømmer nogen sager, som deres bestilling vedkommer, og det overbevises kan, da dennoim derfor at stande til rette, og udlægge de bøder, som forseelsen og gerningen kan være, af den forsømmelse findes hos« (Gamle dokumenter vedr. Vejle).
- 88) Et mindre skattebeløb, som af rodemestrene opkrævedes af alle fire fjerdinge. Det skulle anvendes til købstadens løbende udgifter (Vejle Bys Hist., side 87f).
- 89) En del af disse blev også opkrævet af byfogeden (Danske Kancelli: byfogedregnskaber).
- 90) Jordskyldspenge: fast årlig afgift af jord, der hvilede på ejendomme, især i købstæder, og som svarede til private ejere eller til kongen, enten i naturalier eller penge (Håndbog).
- 91) Man betalte årligt værdien af to tønder smør for brugen af Løget og Ladegårds mark (Vejle rådstuearkiv: kærnerregnskaber).
- 92) En årlig afgift for tilladelse til at bruge Romsgårds mark (samme).
- 93) Svende- og drengeskate: skat af tjenestekarle (Håndbog).
- 94) Mackeprang, Dansk Købst.styr., side 140ff.
- 95) J. Hvidtfeldt i Vejle Amts Aarbog 1932, side 13ff, Kinch, Ribe II, side 641, Vejle rådstuearkiv: kærnerregnskaber, kærnerprotokol, rådstueprotokoller og Vejle bys bog 1627—1652.
- 96) Kancelliets Brevbøger og Vejle rådstuearkiv: Kopibog, skatteligninger, kærnerprotokol, kærnerregnskaber, rådstueprotokol og Vejle bys bog 1627—1652.
- 97) Stadshauptmand: leder af en bys samlede borgervæbning.
- 98) J. Hvidtfeldt anfører i Vejle Amts Aarbog 1932, side 18, at institutionen de 24 mænd ikke længere fandtes i perioden ca. 1660—1700. Sv. Larsen, Studier I, side 210, Kinch, Ribe II, side 627f, Vejle rådstuearkiv: Vejle bys bog 1627—1652, kærnerprotokol, kærnerregnskaber, skatteligninger, rådstueprotokoller.

Vejles ældste veje.

Af Aage Lauritsen.

For folk fra Fyn, der i oldtid og middelalder skulle op gennem Jylland, var det et gode, at den brede, sumpede ådal, de måtte overskride en dagsrejse nordvest for Snoghøj, var delt i to.

Midtvejs hævede en holm sin lave bue som et hvilested under passagen over dalens bløde bund. I stedet for at tage de 1300 meter i ét stræk slap vandringssmanden derfor med to passager på henholdsvis 400 og 500 meter, mens de mellemliggende 400 var på holmens faste grund.

Som årene gik, og færdselen øgedes, blev der ude på holmen i stigende omfang taget vare på de rejsendes timelige og åndelige tarv, og byen, som derved voksede op, nævntes efter de våde vejler, der skilte den fra landet mod nord og mod syd.

Den dag i dag findes den gamle færdselslinie over holmen i form af Vejles hovedstrøg, Søndergade og Torvegade. Syd for holmen fulgte færdselen nutidens Sønderbrogade og nord for holmen Nørregade, den samme linie, som er blevet brugt lige til de seneste års forlægning af trafikken bort fra kernen af den gamle by.

Der, hvor Søndergade-Torvegadelinien når sit højeste punkt, ligger knapt et halvt hundrede meter mod vest byens

rådhus og mindre end hundrede meter mod øst dens gamle sognekirke, indviet til handelens og søfartens helgen, Sct. Nicolaus.

To århundreder tilbage i tiden lå rådhuset godt en snes meter længere mod nordvest, i en fløj af det tidligere dominikanerkloster. Den 4. marts 1531 havde Kong Frederik den Første overdraget klosteret til borgerne i Vejle, » — anseende, at det nu stander øde, og brødrene, som derinde vare, have det forladt«, og klosteret tjente derefter Vejleborgerne til rådhus i næsten halvtredje hundrede år, til det i 1780 afløstes af forgængeren til byrådets nuværende hus. Men den dag i dag er det den seks århundreder gamle klosterklokke, der høres, når timeslagene lyder fra rådhusets tårn.

Klosterets, og efter det rådhusets, placering vest for hovedgaden giver sammen med sognekirkens tilsvarende beliggenhed øst for gaden en umiddelbar fornemmelse af balance i bybilledet, som rækker helt tilbage til tiden ved klosterets oprettelse omkring år 1300.

Men heller ikke længere.

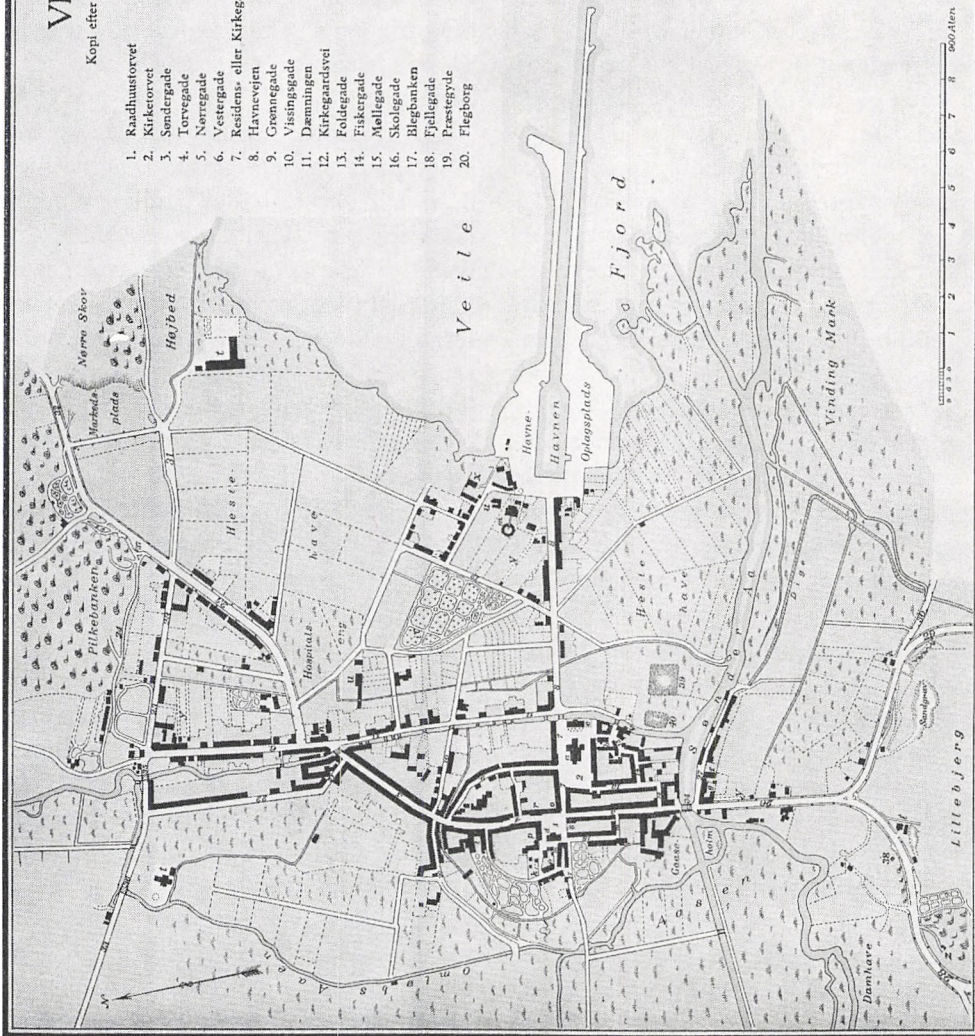
Det rådhus, byen havde før 1531, lå øst for hovedgaden, tæt ved Sct. Nicolai kirke, nærmere betegnet på det vestre

VEILE 1859

Kopi efter Em. Barentsen & Co.s Kort

1. Raadhustorvet
2. Kirketorvet
3. Søndergade
4. Torvegade
5. Nørregade
6. Vestergade
7. Residens eller Kirkegade
8. Havnevejen
9. Grønnegade
10. Vissingsgade
11. Dæmningen
12. Kirkegaardsvai
13. Foldegade
14. Fiskergade
15. Møllegade
16. Skolegade
17. Blødbanken
18. Fjeldgade
19. Præstegade
20. Flegbørg
21. Tønnesgade
22. P. Hendriksensgade
23. Gul-Krog
24. Kirselighedssitten
25. Hørsensvei
26. Koldingvei
27. Gammelhavn
28. Chaussee til Kolding
29. Chaussee til Fredericia
30. Gammel Landevei til Fredericia
31. Vei til Nørreskov
32. Chaussee til Horsens
33. Landevei til Ringkjøbing og Varde
34. Sønderbro
35. Stokbro
36. Gjedebro
37. Claus's Kilde
38. Sværtørkildede
39. Carstedsgrunden Borgvold
40. Spor af en Skandee

- a. St. Nicolai Kirke
- b. Borgerskole
- c. Sygehus
- d. Raadhus
- e. Foghs Friskole
- f. Fattiggård
- g. Linnemanns Jomfru-Kloster
- h. Telegraph-Station
- i. De Faldnes Grav
- k. Gymnastikplads
- l. Amtsgaarden
- m. Gasværk
- n. Veile Hospital
- o. Her stod indtil 1858 det Hus, hvor en Adelsmand (Jørgens Munk) 1525 afgav den Jydske Adels Opstølsesbrev til Kong Christian II.
- p. Post- og Gæstgivergaard
- r. Gæstgivergaard
- s. Apotheek
- t. Teglværker
- u. Kalkovne
- v. Vandmølle
- x. Cichoriifabrik
- y. Reberbaner
- z. Minde om Amtmand Trenchow

hjørne af Grønnegade og Kirketorvet, hvor nu antikvarboghandler Truelsen har sin forretning. En fortegnelse over byens ejendomme og jordegods i 1631 omfatter blandt andet » — det hus på gammel torvet, som rådhuset holdtes i fordom tid, og nu i mange år haver været kapellanen til sin residens bevilget, og i den vester ende byskriveren til sin våning« (30, 31, 49).

Da klosteret blev rådhus i 1531, kaldtes pladsen øst derfor, klosterets tidligere kirkegård, Nytorv, og som en naturlig konsekvens heraf omtales det allerede eksisterende torv ovre ved Grønnegade og kirken derefter som Gammeltorv.

Gammeltorv omfattede den del af det nuværende Kirketorv, der ligger nord for torvebrønden og vestligere end Grønnegades forlængelse mod syd. Øst for Gammeltorv lå kirken, kirkegården, skolen og byens to smedjer (49, 196).

Ikke blot savnes altså den omtalte balance i bybilledet, når vi ser tilbage til tiden før klosterets oprettelse omkring 1300, men man lægger mærke til, at med undtagelse af vandmøllen, som nødvendigvis måtte ligge neden for holmen, ved rindende vand, ligger alle byens offentlige bygninger og pladser — kirke, torv, rådhus, skole og smedjer — samlet i en tæt klynge.

Heri er intet mærkeligt.

Men det er meget mærkeligt, at denne bykerne ligger klart adskilt fra Sønder-

gade-Torvegadelinien, altså fra den hovedvejslinie hvis færdsel regnes for at have været selve grundlaget for byens tilblivelse og vækst.

Det sandsynlige grundlag for fremvæksten af en by på holmen ude i den våde dal er handel og færdsel. Her havde den rejsende brug for en smed, der kunne sko hans hest, et herberg, der kunne yde staldplads og husly med seng, mad og varme til tørring af tøj, og et kapel, hvor han kunne takke for og bede om lykkelig rejse. Disse funktioner, og hvad dermed fulgte af håndværkere, købmænd, tingsted, rådhus og torv, måtte ifølge sagens natur placere sig dér, hvor behovet fandtes, hvor folk færdedes — ved vejen.

Den uundgåelige konklusion af det foregående må blive, at den kendte hovedfærdselsåre over holmen, linien gennem Søndergade og Torvegade, ikke er den oprindelige. Den oprindelige færdselslinie må have ført gennem den gamle bykerne ved kirken. Så langt tilbage i tiden, at hverken skriftlig eller mundtlig overlevering fortæller derom, er vejen så af en os ukendt årsag blevet forlagt til den vestligere linie gennem Søndergade og Torvegade.

Hvor gik da den gamle færdselslinie?

To ting véd vi. Færdselen havde retning nord-syd, og den gik gennem den gamle bykerne ved Sct. Nicolai kirke.

Har da nogen af byens nuværende gader en sådan retning og beliggenhed,

Kortet fra 1859, som ses på siden overfor, viser, at Vejle på daværende tidspunkt stadig var domineret af bebyggelsen på den holm midt ude i dalen, hvor byen oprindelig spirede frem, men husene langs navnlig Nørregade og Vestergade røber et stigende behov for mere plads. Kortet er gengivet efter »Vejle Bys Historie« (1927).

Åstræde, set mod syd fra Fiskergade, omkring 1960. Før opførelsen af den moderne bygning, som hindrer udsynet gennem strædet, lå på den anden side åen Gammelhavns lave huse. Efter fotografi — optaget af Johs. Rønviig — i Biblioteket for Vejle By og Amt's lokalsamling.

at de kan tænkes at være levn af denne gamle vej?

Ja, det har Grønnegade. Den går fra torvet lige mod nord, og tænker vi os den forlænget mod syd, lå på dens ene side byens rådhus, torv og to smedjer. På den anden side lå kirken, kirkegården, præstegården og en smule længere mod øst skolen.

Vi kommer tilbage til Grønnegadelinien, men vender os først imod syd.

Over de søndre vejer.

Knapt et halvt hundrede meter nord for Vejle å går Foldegade fra Søndergade mod øst og straks derpå mod nord til Kirketorvet. Alt, hvad der har været af huse øst for Foldegades sydlige del, er blevet ryddet i de senere år. I stedet for er der indrettet parkeringspladser, men nogle endnu bevarede fortovskanter har hindret dette areal i helt at miste sin sjæl.

Over for Foldegade nr. 14 viser kantstenene, at en gade engang gik mod øst. Det var Fiskergade, efter hvilken hele dette kvarter havde navn. På dens nordre hjørne lå det lille, lave hus, der var bolig for den træskomand Jeppe Jensen, hvis store dygtighed spillede en afgørende rolle ved anlægget af Vejle havn for halvandet århundrede siden.

35 meter længere henne i Fiskergade gik et smalt stræde mod syd. Gamle vejlenere vil mindes, at her lå på det nærmeste hjørne Fennebergs bageri, på det modsatte fru Junkers købmandshandel og efter den porten til Vallentins smedje.

Strædet hed Åstræde, men omtales i 1802 (241) og 1804 (240) som Johannes

På siden overfor ses et udsnit af et kort over Vejle købstads bygrunde 1893. 1 cm svarer til 24 m. Dobbeltlinien syd for Flegborg og Vissingsgade er den lille, nu rørlagte, Midtå, der fra Mølleåen løber langs byholmens nord- og vestsider til Sønderåen (Vejle å). Denne ses nederst med påskriften Gammelhavn. Nutidens Kirkegade hedder på kortet Residents-gade. Foldegade er i vore dage betegnelsen for hele strækningen fra Kirketorvet mod syd og derpå mod vest til Søndergade. Rådhuset har matrikelnummer 355, vandmøllen nr. 128—129. Efter kort i Matrikelarkivet.

gyde, og det er sandsynligvis samme stræde, der i 1648 kaldtes » — en Forte ned til Brohøl« (49).

Tænker man sig Åstræde fortsat mod nord i uændret retning, går linien umiddelbart vest om Sct. Nicolai kirke og fortsættes af Grønnegade. Der er således grund til at formode, at Åstræde er endnu et levn af den gamle færdselslinie, vi søger. At der på kort, som fremstiller byen i henholdsvis 1627 (48) og 1823 (248), er et hul i husrækken syd for kirkegården på det sted, hvor den formodede vejlinie vil have gået, kan være tilfældigt, men skal dog nævnes. Linien følger i øvrigt to matrikelskel mellem Fiskergade og Kirketorvet, og et knæk i skellet mellem matr. nr. 159 og 161 lader formode, at skellinien tidligere løb helt igennem.

Brohøl er betegnelsen for den del af Vejle å, der ligger lige øst for Sønderbro, vel stort set hen til det sted, hvor Mølleåen kommer til. Brohøl er, som navnet siger, et dybt sted i åen nær broen. Dybden opgives i 1823 til 4 fod, 120 cm, men neden for Brohøl kun til 2 fod, 60 cm (245), og det til trods for, at åens leje var blevet indsnævret en snes år tidligere.

Da den nuværende Sønderbro blev bygget i 1802—1804, måtte den kørende og ridende færdsel tage omvejen gennem Fiskergade og Johannes gyde (Åstræde)

og derfra gennem åen til sydbredden. Det var altså muligt at vade gennem åen på dette sted. Den større vanddybde her ved Brohøl skyldes, at broen indsnævrer åen og derved øger vandets hastighed og evne til at skære sig ned i bunden. Før der kom en bro, var vandet derfor næppe dybere ud for Åstræde end andre steder, og endnu lavere har det været før indsnævringen af åløbet omkring 1800 (245). Under normale forhold har det følgelig været let at vade over åen.

Vejens fortsættelse syd for åen er vanskeligere at opklare. Området øst for Sønderbrogade, hvor nu godsbanegården ligger, var, som navnet Skidenast eller Skidenkær siger, lavt og fugtigt. I kæmnerregnskabet for 1637 omtales her en engvej, Skidenastgyde (42), hvis eksistens er udtryk for, at bunden dog ikke var blødere, end at færdsel var mulig, måske på risveje.

Såvel på Bærentsens kort fra 1859 (304) som på ældre matrikelkort ses ude i Skidenkær skellinier, som til den ene side peger mod det sted, hvor Koldingvej og Fredericiavej (nu Fredericiagade) mødes ved Odd Fellowbygningen, og til den anden side mod området ved sydenden af Åstræde.

Noget kunne altså tyde på, at det var vejen fra Kolding, der oprindeligt gennem Åstræde gik op over holmen. Også

Kortet på siden overfor viser den formodede vejlinie, ved hvilken den første bykerne voksede frem. Indtegnet på Traps kort over Vejle fra 1879. 1 cm svarer til 77 m. Læg mærke til, at Grejs å før anlægget af Nordbanegården løb helt inde under bakkerne mod øst. Der, hvor åen ændrede retning fra syd til øst, ligger nu huset Gormsgade nr. 5. På gamle matrikelkort er vadestedet, hvor nu Gormsgade nr. 3 ligger. Kortet viser, at betegnelsen Sønderbrogade endnu ikke brugtes i 1879. Koldingvej begyndte ved Sønderbro.

Bleggårdsgades vestlige del, som fortsætter nogle af de gamle vejspor fra Kolding, har retning mod området øst for Sønderbrogade. Vejen fra Snoghøjoverfarten kan da i hovedtræk have fulgt Fredericiagades nuværende linie langs bakkens fod, til den løb sammen med Koldingvejen.

Dette er dog næppe den fulde forklaring. Vel når den faste bund længst imod nord her ved Odd Fellow, men en sådan omvej for færdselen fra Snoghøj er imod en vejs væsen. Det må formodes, at vejen fra holmen har fortsat syd for åen i den retning, Åstræde viser, for så at bøje østover, hvor den inde under bakkerne nåede fast bund. På Bærentsens kort findes skellinier, som antyder muligheden af, at vejen fra Snoghøj, nutidens Stampevej-Vandværksvej, rundede mod nord efter at have overskredet Mølholmsbækken lige før stedet, hvor den gamle vej støder til nutidens landevej. På samme kort er ud for midten af Sønderbrogade afsat en parcel, hvis østside hverken er vinkelret på de tilstødende sider eller parallel med den modstående. Det ligger nær at formode, at en nu forsvunden vej har bestemt dens linie, og en sådan vej vil til den ene side have haft retning mod Fredericiagades og Koldingvejs mødested ved Odd Fellow og til den anden side have ramt en sydgående vej fra Åstræde i en vinkel på ca. 30 grader, en højst sandsynlig forgreningsvinkel for en sidevej mod Kolding.

Den nærliggende tanke om en fortsættelse af vejen fra Åstræde i uændret retning op over bakkerne, hvor nu Jagtvej går, forekommer i første øjeblik usand-

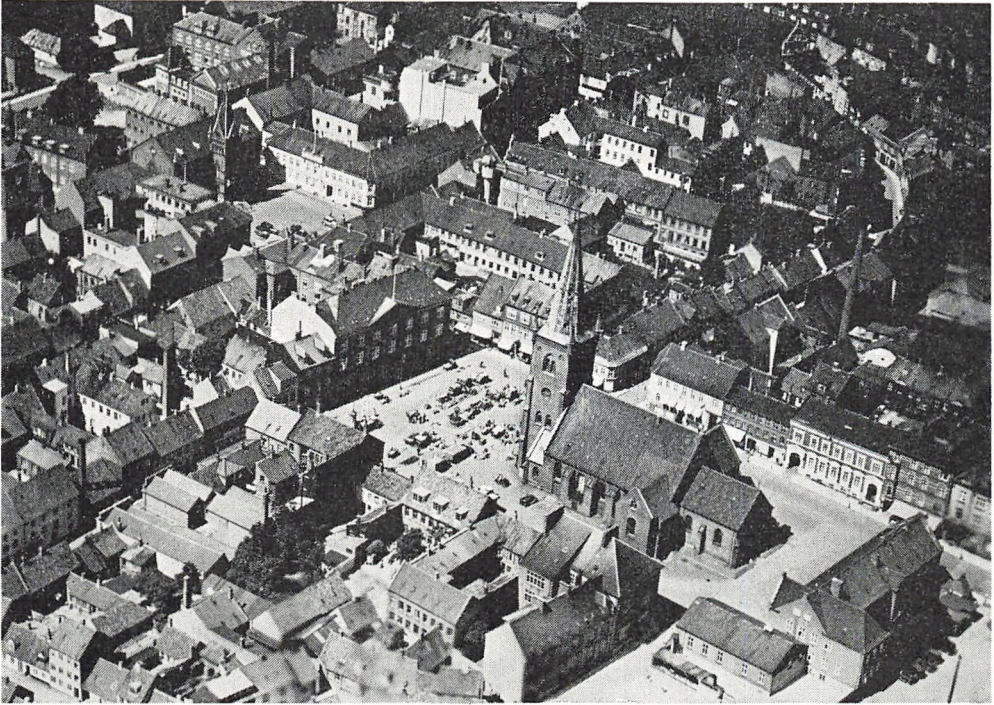
synlig, fordi skrænten dér er meget stejl. Men de to vildtbanesten, der i 1760 blev sat som portstolper ved Jagtvejens fod, viser, at en vej her førte mod syd, ind i den kongelige vildtbane (43). Færdsel var altså mulig, om end sandsynligvis kun for fodgængere og ryttere. En let bugtet linie af matrikelskel viser formentlig det gamle vejløb, lempet efter terrænet, og Søndermarksvejen fortsættelsen mod syd. Til gengæld for overvindelsen af skrænten her undgik man at passere Skærup ådal med den 35 meter høje bakke syd for Vinding, men som nævnt var Jagtvejslinien antagelig for stejl til køretøjer og dens anvendelse derfor begrænset.

I lavtliggende haver nord for Fredericiagade vil rester af de gamle veje måske kunne påvises i form af rislag eller stenlag i jorden.

Fra Gammeltorv mod nord.

Vi vender herefter tilbage til Gammeltorv ved Sct. Nicolai kirke for at se nærmere på muligheden for vejens fortsættelse mod nord.

Hvis den formodede vejlinie virkelig har eksisteret, kan der næppe være tvivl om, at den har fortsat mod nord ad den nuværende Grønnegades linie til det sted ved foden af holmen, hvor Grønnegade begynder at runde vestover. Denne runding hen til Torvegade er derimod næppe en del af den oprindelige vej. Hvis færdselen altid havde fulgt nutidens Nørregadelinie fra holmen til dalens nordside, ville den snarere helt oppe fra kirken, eller endnu tidligere, have sat kurs lige

*Vejles bykerne, set fra sydøst, omkring 1930. Fra Kirketorvet, hvor der er torvedag, går Grønnegade mod nord. Hjørnehuset, der er delvis skjult af Sct. Nicolai kirkes tårn, ligger på det ældste rådhus' plads. I torvets sydvesthjørne udmunder Foldegade, og i billedets nederste venstre hjørne ses en stump af Fiskergade. Skjult under sit betondække løber Mølleåen i nederste højre hjørne forbi byens gamle sygehus hen til vandmøllen, som lå lige under billedets kant. Foroven til venstre i billedet ses det tårnprydede rådhus fra 1878. Langs Rådhusortvets østside går Torvegade mod nord, Søndergade mod syd.
Efter fotografi — optaget af Johs. Rønvig — i Biblioteket for Vejle By og Amt's lokalsamling.*

mod det sted, hvor vejen forlader holmen, ved sydenden af Nørregade. Men intet spor på kort eller i terræn antyder en sådan mulighed. Den gennemgående færdsel, der forlod holmen ad Nørregade, havde utvivlsomt nået holmen ad Sønderbrogade. Grønnegades vestgående runding er en sekundær dannelse, en forbindelse mellem den gamle, opgivne hovedvej og dens afløser længere mod vest.

Den oprindelige Grønnegadelinie må have fortsat i uændret retning ud over dalbunden for at danne den kortest mulige forbindelse til dalens nordside.

I tilknytning til formodningen om Grønnegades fortsættelse lige mod nord bør nævnes C. V. Petersens oplysning om, at forinden Grønnegade i 1533 blev »udsvoren til Forte og ret Adelgade«, havde den kun været en sti, der førte

Beriderbakkens nordre del. På dette stykke har den gamle landevej til Skanderborg bevaret lidt af sit oprindelige præg. Nogle meter syd herfor stod P. C. Skovgaard, da han malede sit kendte billede, set ned mod byen.

Efter fotografi optaget af forfatteren i 1977.

ned over grønjorden fra det nordøstlige hjørne af tingpladsen (Gammeltorv) (62). Heri er dog intet overraskende. Hvad det betyder for en vej, at trafikken søger nye baner, kendes jo også fra vore dage. Med færdselens forlægning til Søndergade-Torvegadelinien mange år før 1533 må der være blevet stille i Grønnegade, endnu mere end i Åstræde, som jo stadig gav adgang til åen og dens liv, en adgang jeg selv mindes blev benyttet så sent som i 1920'erne, da fisker Markus Kring fra Vindingland en nat hentede hjælp til en ko, der skulle kalve. Den senede, mørktbrune fisker med de små guldørenringe fortøjede sin båd ved Åstræde, mens han gik op i byen efter dyrlægen. Jeg fik lov at komme med, og roturen i den månelyste nat ud til hans

sted på Vindinglands fjordskrænter, og senere tilbage, var en oplevelse, som ikke glemmes.

Et par tilsyneladende ubetydelige enkeltheder støtter formodningen om Grønnegades fortsættelse lige mod nord. Den ene er et mærkeligt lille trekantet grundstykke nær Grønnegaderundingen, matrikel nr. 412b, den anden, halvandet hundrede meter længere mod nord, en forskydning i skellet mellem matriklerne nummer 446 og 447, i gården til Nørregade nr. 18. Vestskellet til matrikel nr. 412b og skelforskydningen ved Nørregade har meget nær samme retning, nord-syd, og en forlængelse af Grønnegadelinien passerer dem begge.

Videreført mod nord går linien over Nørregade ved porten ind til Paladsteatret og fortsætter kort øst for Staldgårds-gade, mellem den og Mølleåen. Linien går tværs over Omløbsåen, der antagelig er af samme alder som Mølleåen, og når endelig Grejs å ved nordsiden af det, der engang var Abelones eng, nu en parkeringsplads med matrikelnummeret 196d.

Her finder det formodede vejløb atter støtte, idet ældre matrikelkort viser, at en brolagt opkørsel viderefører linien nord for åen. Yderligere støtte giver den omstændighed, at Beriderbakken, den gamle Skanderborg landevej, har retning mod dette vadested. Vejens senere fortsættelse til Vestergade (som jernbanen nu har afbrudt) afviger fra den oprindelige linie i en vinkel på ca. 40 grader.

Rejsende til Bjerge herred og andre mål østligere end Skanderborgvejens kunne fra Beriderbakkens fod følge dalens kant mod øst ad den vej, som senere

kaldtes Kærlighedsstien, omtrent hvor nu Kabbeltoft går, og ad Roms hule fortsætte op gennem bakkerne.

Var målet derimod Jelling eller egne længere mod nordvest, måtte man fra Beriderbakkens fod først tværs over Grejsdalens udmunding i Vejledalen og derpå op gennem bakkerne vest for Grejsdalen.

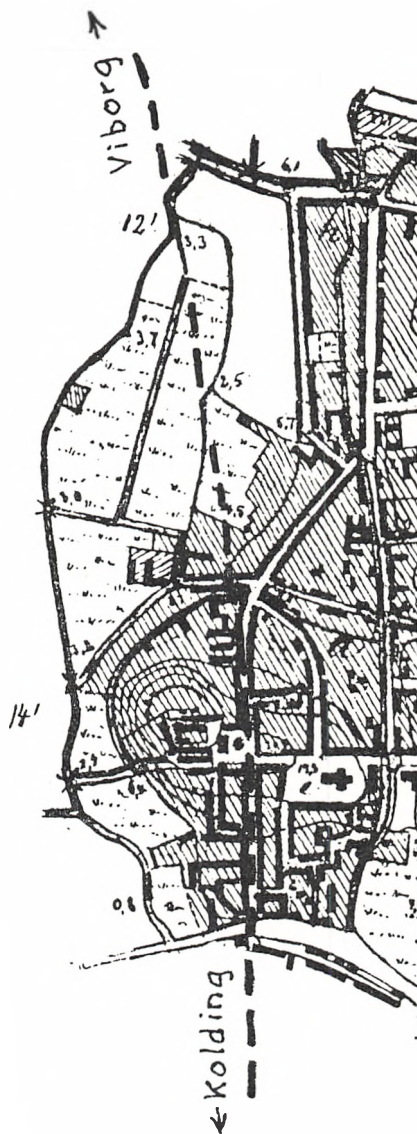
Forbindelsen mod nordvest.

Noget tyder imidlertid på, at også den nordvestgående færdsel oprindelig fulgte en lige linie fra holmen til dalens nordside. Den første mistanke herom skyldes et par små variationer i den nuværende hovedgades linieføring.

Kommer man ad Søndergade op til Rådhusortvet, bemærker man en svag retningsændring, idet Torvegade herfra går en smule mere mod vest, men kun indtil Orla Lehmannsgade, hvor den atter bøjer østover. Er nu disse lette ændringer i vejretningen blot et resultat af tilfældigheder, eller kan de hjælpe os til yderligere oplysninger om det gamle vejnet?

Kortet til højre er fra 1868. Højdekurverne, mellem hvilke højdeforskellen er 5 fod, forklarer, hvorfor Gammel Kongevejs forbindelse med Sønderbro ikke fulgte den nærmeste, lige linie, men bulede let mod øst ved Rådhusortvet. 1 cm svarer til 96 m. Fra 25 til 37 og fra 52 til 59 millimeter syd for pilespiden, som peger mod Viborg, ses de to terrænlínier, der støtter formodningen om en vej langs denne linie. De ses også på kortet side 175. Variationerne i Torvegades linieføring ses tydeligst på kortene side 173 og 175. Efter kort i Geodætisk Institut.

Holmens højeste punkt findes ved Klostergade, bag rådhuset, og terrænet skråner derfra nedad indtil torvets østside. Betragter vi med dette forhold i tankerne Søndergade-Torvegadelinien, forekom-

mer det sandsynligt, at retningsændringen ved torvet skyldtes ønsket om at undgå det højere terræn mod vest. Vel er torvets stigning op mod rådhuset ikke stærk, men gamle tiders rejsende havde et fint øje for selv ringe stigninger og undgik dem, hvor det var muligt. Så snart hindringen var omgået, blev kursen sat lige mod målet. Det vil sige, at efter Rådhusstorvet peger vejlinien, altså Torvegade, mod det sted på dalens nordside, som var vejens egentlige mål.

Tænkes Torvegade videreført i denne retning i stedet for at bøje østover ved Orla Lehmannsgade, vil den skære Flegborg omtrent ved nr. 4, gå skråt over Vedelsgade syd for Tønnesgade og nå det faste land på dalens nordside nær det sted, hvor Enggade støder til Vesterbrogade.

Det gamle skel mellem Vejle købstad og dens enge var fra Flegborg til Vesterbrogade en i hovedtrækkene lige linie, som nu markeres af Vedelsgade. Dog var der på en strækning af 80 meter ud for det sted, hvor nu Arbejdernes Forsamlingsbygning ligger, en klar afvigelse på ca. 15 grader fra denne hovedretning. Skellet falder på dette stykke nøje sammen med Torvegadeliniens forlængelse mod nord og støtter således formodningen om en vej langs denne linie. Endnu et sådant sammenfald mellem terrænlinie og det formodede vejløb viser kortet lidt længere mod nord.

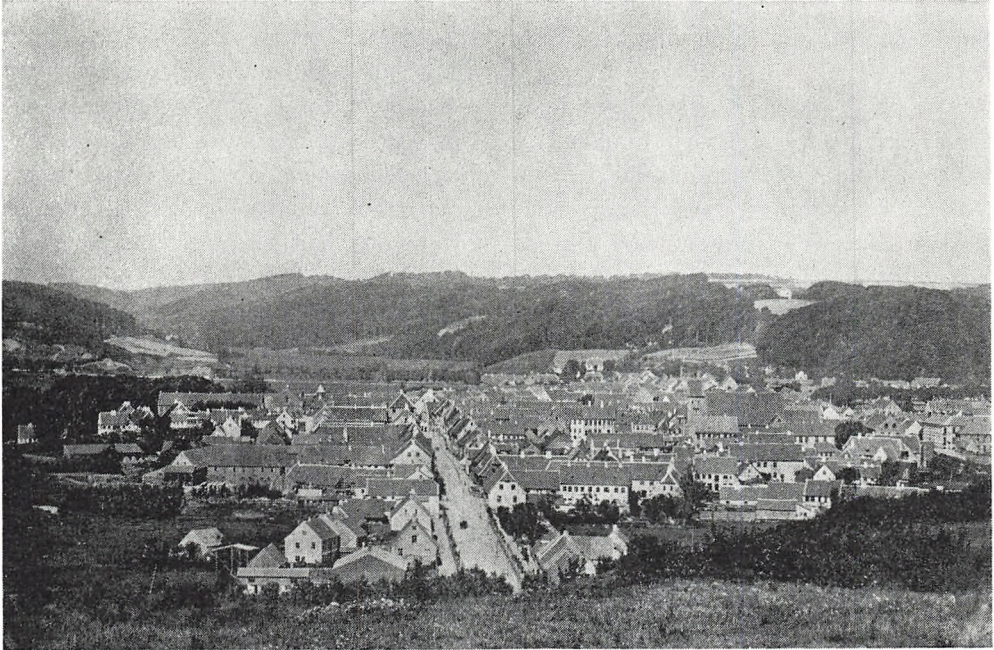
Hertil kommer, at man kan se formålet med en vej netop dér. Det høje land, der begrænses af Grejsdalen mod øst og Vejledalen mod syd, stikker sin yderste

fodspids frem til vinkelen mellem Enggade og Vesterbrogade. Netop mod dette sted har Torvegadelinien retning, og mod det samme sted stiler en af fortidens hovedveje, hvis betydning nutiden har bevaret i betegnelsen Gammel Kongevej. Endnu for halvtreds år siden kunne man i skoven ved det hus, der hedder Frydenlund, Gammel Kongevej 7, se tre hulleveje, hvor nu Gammel Kongevej fører op som en moderne gade. Det var ikke blot en gammel vej fra Jelling, som her kom ned til byen. Ligesom Skanderborgvejen gav adgang til det nordøstre Jylland, var Gammel Kongevej forbindelsen til det nordvestre. Den fulgte i store træk nutidens vej af samme navn, så Chr. Wintersvej og derefter terrænet mellem Bøgevej og landevejen, til den løb sammen med denne ved Hover. Hvor Gammel Kongevej kom ned gennem bakkerne, mødte den vejen fra Varde og Ribe, som kom ind gennem dalen fra vest.

Det var altså en efter tidens forhold betydelig færdsel, som her skulle over til holmen og videre mod syd. Den korteste vej var den lige linie fra foden af det høje land, hvor Gammel Kongevej kom ned, til det sted på holmen, der var nærmest, altså den netop beskrevne linie til den del af Torvegade, der ligger syd for Orla Lehmannsgade.

Møllen og vejene.

Disse direkte forbindelser fra holmen til henholdsvis Beriderbakken og Gammel Kongevej må være så gamle som færdselen her overhovedet. Men hvornår gik de atter af brug? Og hvorfor?

Udsigt over Vejle fra Møllebakken få år før 1878.

Man ser gennem Sønderbrogade og Søndergade op til Rådhusørvet. Vejene fra Snoghøj og Kolding er skjult under skrænten. 42 mm fra billedets venstre kant og 34 mm fra dets underkant (kortere udtrykt: 42/34) ses kuplen på datidens rådhus. Ved 62/21 Sønderbro. Ved 93/33 Sct. Nicolai kirkes tårn og næsten lige så høje skib. Kirkegade-Havnegade krydser Dæmningen og Mølleåen ved 126/25, og lige sydvest derfor ligger vandmøllen. Alleen tværs over engene bag byen er nutidens Vesterbrogade; bag den går Grejsdalen mod nord. De korteste passager til byholmen var fra hjørnerne af det faste land ved enden af Grejsdalen. Til venstre kom Gammel Kongevej ned fra bakkerne og fortsatte nær det lille hus ved 27/36 i lige linie til holmen. Gården Lille Grundet, 104/47, ligger ved den gamle Skanderborgvej, der kommer ned fra bakkerne ved 74/37, vestenden af den lyse mark, hvor sygehuset byggedes i 1890. Til højre derfor Pilkebakkens skovklædte skrænt, senere bortgravet for at give plads til sygehusudvidelsen.

Efter fotografi i Biblioteket for Vejle By og Amt's lokalsamling. Fotografens navn ukendt.

Byens mølle, som eksisterede endnu for halvtreds år siden hundrede meter syd-sydøst for Sct. Nicolai kirke, blev sandsynligvis den indirekte årsag til, at de måtte opgives. Grejs å løb oprindeligt ud

i fjorden nordligere end nu. For at skaffe drivkraft til møllen blev åen i den tidlige middelalder ved hjælp af dæmninger tvunget ind i det sydgående leje, den stadig følger under betegnelsen Mølleåen, i

vore dage overdækket fra Nørrebro ved Sankt Thomas apotek til udløbet i Vejle å (211 o. flg.).

Det vand, Mølleåen ikke kunne tage, førtes vest om byen gennem Omløbsåen. Hvem husker ikke det dramatiske syn ved pludseligt tøbrud efter en snerig vinter, når Grejsåens grumsede vand fossede ud under de trukne stigning ved Stokbroen og fik den ellers så beskedne Omløbså til at bruse og svulme.

Opstemningen af Mølleåen medførte uundgåeligt en stigning i grundvandsstanden, som må have gjort det langt vanskeligere, og ofte umuligt, at færdes på det lave land mellem holmen og dalens nordside. Nutidens vejlsere har mere end én gang kunnet se biler erstattet af robåde i gader som Staldgårdsgade, Tønnesgade og Vedelsgade, når åerne svulmede ved stærk tøbrud, mens Vestergade og Nørregade forblev tørre; og af borgernes klager i svundne århundreder fremgår, at blot mølleren forsømte at trække stigningene i tide, kunne det medføre alvorlig oversvømmelse i byens nordre del (214).

Da opstemningen af åen gjorde de gamle, direkte vejforbindelser hen over den lave dalbund ubrugelige, søgte færdselen i stedet over til det højere land øst for Mølleåen, hvor man færdedes tørskoet, nutidens Vestergadelinie.

Den jord, der gravedes op, da Omløbsåen blev til, dannede en dæmning, en jordbro (68), ad hvilken man ligeledes kunne færdes tørskoet. Den første kendte omtale af denne jordbro er fra 1653, men det hindrer den selvsagt ikke i at være langt ældre. Det ældste kendte udtryk

for, at færdselen fra Varde og Jelling fortsatte ad jordbroen mod øst og derpå ad Vestergade mod syd, stammer fra 1466, da et tingsvidne af Jelling sysselting gør vitterlig » — at alle menige Herredsmænd i Tørrild Herred haver holdt Stockbrou for Wedle og givet Korn til at holde formeldte Bro færdig med i tredive Aar og længer.« (67).

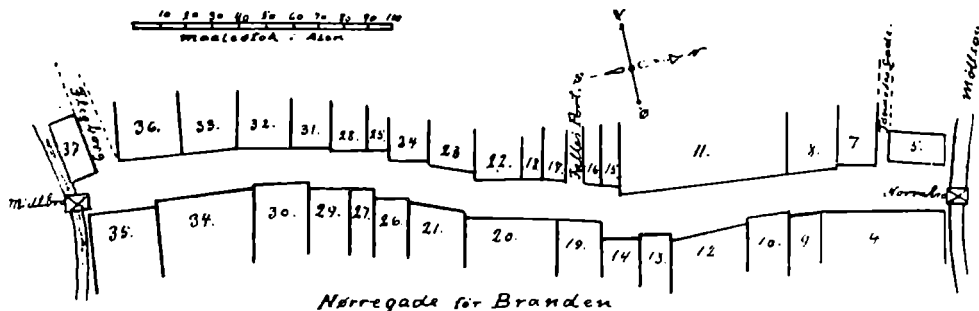
Vejforlægningernes sammenhæng med bygningen af møllen fremkalder spørgsmålet om møllens alder. Den første sikre omtale af møllen er fra 1339, men det kan også være Vejle mølle, der nævnes i Kong Valdemars Jordebog ca. 1231 (211), og intet hindrer møllen i at være et århundrede eller to ældre end dét. Senest i det 14. århundrede, og sandsynligvis før, må altså de gamle, direkte vejlinier formodes at være blevet erstattet af linien gennem Vestergade.

Også mellem holmen og dalens sydside gik færdselen efterhånden over til at følge en forbindelse på fast bund, nemlig Sønderbrogadelinien. Den omtales i 1631 som »Steenbroen sønden Byen« (42), men må være langt ældre; hvor gammel ved vi ikke.

Nørregade.

Da de direkte forbindelser mellem holmen og dalens nordside blev opgivet til fordel for den tørre omvej ad Vestergadelinien, måtte der tilvejebringes en forbindelse mellem Vestergade og de sydgående veje over holmen, nemlig nutidens Nørregade.

Nørregades lige linie går kun tilbage til genopbygningen efter en total brand i

Nørregade før Branden

Nørregades forløb før branden i 1786.
Gengivet efter »Vejle Bys Historie« (1927).

1786. En kortskitse over gaden før branden viser et forbavsende uregelmæssigt forløb, men supplerer måske samtidig vor viden om det gamle vejnet (126).

Mod syd markerer husene nr. 35—30 et stort set lige gadestykke, og det samme gør mod nord husene nr. 14—4. Disse to gadestykker ligger ikke på linie, men de er næsten parallelle, med en indbyrdes afstand på ca. 30 meter. Man aner den mulighed, at de er levn af en par gamle vejspor ud over dalen, og at den oprindelige Nørregadelinie blev skabt ved fra Torvegade først at følge en af disse veje godt et halvt hundrede meter mod nord, hvorefter man skrædede ud over den bløde bund til den næste vej og fulgte den et tilsvarende stykke, for så endelig at tage de sidste skridt over til Vestergades faste bane. Det er vanskeligt at se nogen bedre forklaring på Nørregades uregelmæssige løb her, hvor man umiddelbart ville have ventet en lige linie.

Der er intet overraskende i tanken om sådanne sideløbende og sammenløbende

stier og veje i tiden før terrænets bebyggelse. Tilsvarende kendes fra vore heder, og dalbunden var ikke altid og alle steder lige ufarbar. Tørre perioder skabte bæredygtig bund, hvor man ellers sank i, og vandrere kunne færdes, hvor hængesækken ville sluge heste og vogn.

Fra selve holmen skal nævnes et par eksempler på terrænludier, der endnu kan ses på kortet, og som måske er mindelser om sådanne veje.

Den ene er Veile Banks facade mod Kirketorvet, det østre skel til matrikel nr. 96 (som i øvrigt fortsættes mod syd af de tilsvarende, men kortere skel til nr. 97 og 98). Det ligger akavet i forhold til de omgivende gader, ikke parallelt med eller vinkelret på nogen af dem, men nord for Kirkegade fortsættes dets linie i det vestre skel til matrikel nr. 396, som ligger tilsvarende skævt for sine omgivelser. Det er lidet troligt, at to sådanne, hver for sig akavet liggende, skel ved et tilfælde skulle komme til at ligge på den samme linie gennem to forskellige husblokke. Det er mere sandsynligt, at de er

levn af en fælles terrænlinie, som rimeligvis var en vej; dens retning gør det tænkeligt, at den har forbundet holmens sydside ved nutidens Sønderbro med det sted, hvor Grønnegadelinien nåede holmens nordside.

Ligeledes kan de østre skel til matrikerne nr. 362, 363, 367, 368 og 369, som ligger på en fælles linie, måske markere en gammel vejlinie.

Heller ikke behøver det være tilfældigt, at det stykke af Torvegade, der ligger mellem Orla Lehmannsgade og nutidens Grønnegade, peger næsten lige mod vadestedet ved Abelones eng.

Endelig bør det nævnes, at de huse, der på Bærentsens kort fra 1859 er afsat mellem Nørregade og Mølleåen, hverken ligger parallelt med Nørregade eller med åen, men kunne se ud til at være lagt langs en linie, måske en vej, der forbandt Vestergades sydende ved Nørrebro med det sted, hvor den gamle Grønnegadelinie nåede holmens fod. Et af husene, et gult bindingsværks pakhuis, stod i øvrigt indtil 1976.

Valg af vej.

Det problem, der satte undersøgelsen i gang, spørgsmålet om, hvorfor Vejles gamle bykerne ikke ligger ved byens hovedgade, er besvaret i det foregående med påvisning af forhold, som sandsynliggør en sydgående vejlinie fra Nordøstjylland, af hvilken Grønnegade og Åstræde er levn.

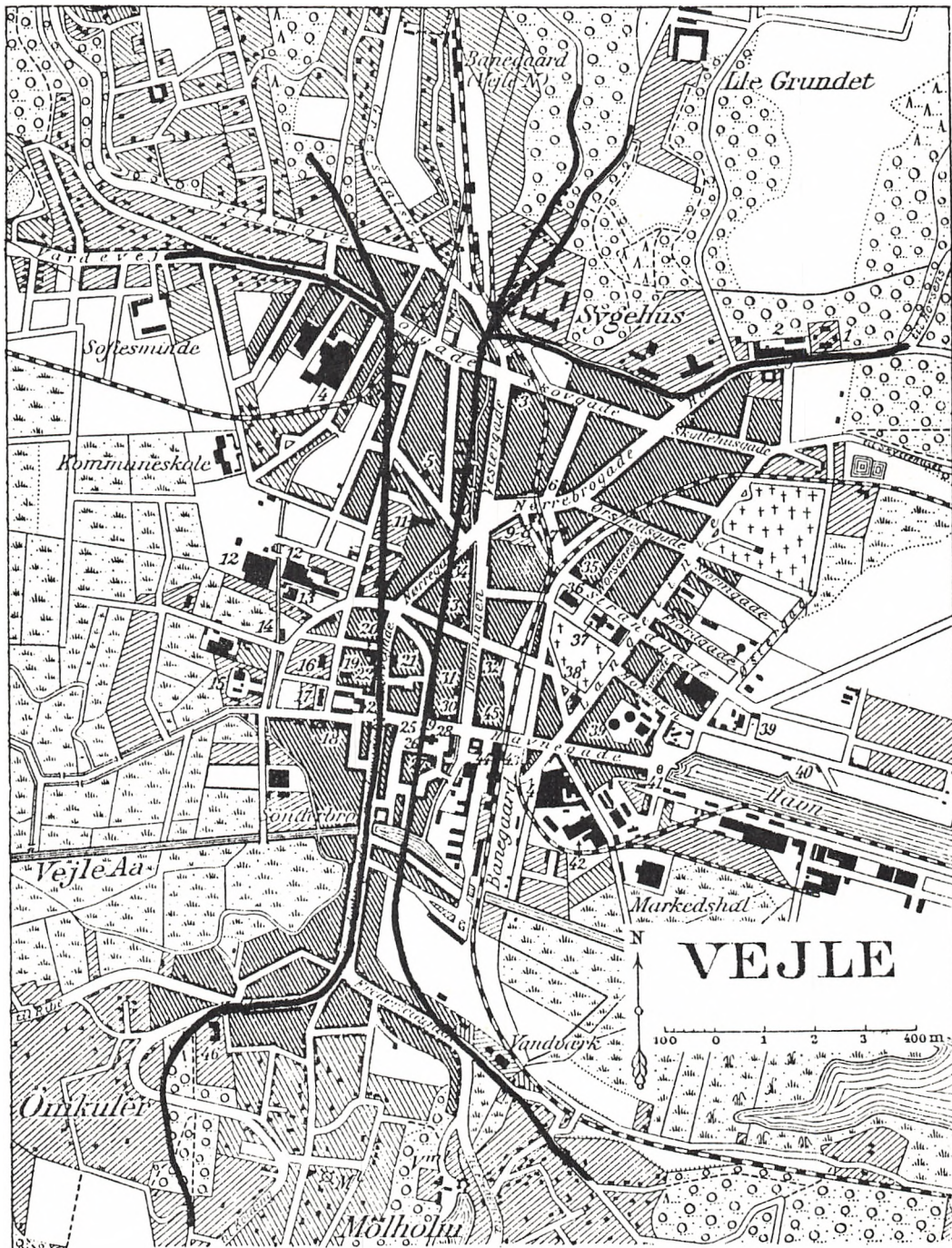
Men tegn på, at færdselen fra Nordvestjylland oprindeligt fulgte linien Gammel Kongevej-Torvegade-Søndergade, tyder på en tidlig færdselsmæssig ligevægt mellem disse to vejlinier.

Nogen grund til, at den første bosættelse skulle ske ved den østre af vejene frem for ved den vestre, er det ikke muligt at se. At en bosættelse ved den østre vej ville komme til at ligge bedst for en vandmølle er en faktor, som næppe var inddraget i overvejelserne. Måske har rent personlige eller tilfældige forhold fået den første familie til at vælge dette sted, mens trangen til fællesskab blev bestemmende for de næste og dermed for det lille bysamfunds videre vækst. Eller

På siden overfor er de to vejlinier indtegnet på Traps kort over Vejle fra 1924.

Kortet viser terrænet nord og syd for dalen. Mod nordvest ses Vardevej; desuden ses Grejsdalsvej og Jellingvej, begge åbnet i 1880. Mellem Vardevej og Jellingvej ses Gammel Jellingvej.

Gammel Skanderborgvej fører op forbi Lille Grundet. Vejen lige vest derfor, gennem skoven langs Grejsdalens østside, er vist som endnu en mulig fortsættelse mod nord; i snestorm var her stille, mens sneen føg sammen i driver på de åbne vidder. Tillige ses Horsensvejen langs Pilkebakkens fod. Mange hulveje førte op over bakkerne mod Kolding, men kun én af dem er vist. Nu er de alle borte, og kun bugtede højdekurver på gamle målebordsblade røber, hvor de gik. Også vejen til Snoghøj og Fredericia er kun indtegnet med en enkelt linie, men Jagtvejen er endnu en mulighed, og selve Mølholmsdalen måske en tredje; retningen af Gammel Landevej ved 2 km-stenen kunne tyde på det. Endelig kommer Agersnapvej, ved 79/8, under mistanke ved sin let bugtede linie, nogenlunde parallel med og kun 60 meter fra Stampevejliniens gamle landevej.

færdselen ad den østre vej kan have været så meget større end færdselen ad den vestre, at det blev bestemmende for bosættelsen.

De lige omtalte terrænlínier har alle retning øst for nord og vest for syd. Hvis de er mindelser om gamle veje, udtrykker de altså en tendens til fra vadestedet ved Abelones eng at søge over mod åpassagen ved enden af Søndergade. At dømme efter liniernes beliggenhed har denne tendens været til stede allerede før området mellem Torvegade og Grønnegade blev opdelt og bebygget, og før Vestergade-Nørregadelinien kom i brug, altså før møllen blev til.

Hvad der på et så tidligt stadium kan have fået vejfarende til at foretrække

denne vestre vej til trods for, at byen var vokset op ved den østre, kan der kun gisnes om. Årringsdateringen af den kilometerlange bro over Vejledalen ved Ravning røber imidlertid en overlegen færdighed i brobygning allerede ved år 979 e.Kr.f. Det peger på muligheden af, at den faste forbindelse mellem holmen og dalens sydside er ældre, end vi har forestillet os, og at en bro ved enden af Søndergade — over åen eller helt til dalens sydside — blev årsag til færdselens tidlige valg af den vestre vej.

NOTE.

De tal, der er anført i parentes, er henvisninger til sidetal i C. V. Petersen: »Vejle Bys Historie«, 1927.

Biografiske data for bidragydere til bogen.

Helge Andreassen, Vejle.

Født den 12. januar 1916 i Vejle, realeksamen i 1932, murersvend 1936, bygningskonstruktør 1936. Arbejdede hos arkitekt Sigurd Madsen, Kolding, i 1936. Optaget på Det kongelige Akademi, København, i 1936. Arbejdede hos arkitekt Ernst Kühn, København, 1938—1946. Afgangseksamen som arkitekt fra Det kongelige Akademi i 1945. Selvstændig arkitekt i Vejle fra 1946 (har som sådan bl. a. forestået opførelsen af parkbebyggelsen Møllevangen og tre kommuneskoler i Vejle, over 100 kirkere-staureringer, udvidelse af katolsk skole og af teknisk skole i Vejle, ombygning af Vejle el-værk, tre stk. 60 kV stationer og 50 transformatorstationer m. m.). Kirkeministeriets bygningskonsulent for præstegårde i Vejle amt siden 1958. Har skrevet artiklen »Tølløse slot« i årbogen »Fra Holbæk Amt« 1954 og en del kronikker i Vejle Amts Folkeblad. Medlem af Akademisk Arkitektforening, Kunstner Sammenslutningen og Det kongelige nordiske Oldskriftselskab.

Henrik Becker-Christensen, Åbenrå.

Født den 11. februar 1950 i Vejle, student i Vejle 1969, cand. phil. i historie i 1974 (Århus Universitet), derefter fortsat konferenstudium i historie. Undervisningsassistent i historie ved Århus Universitet i 1975, arkivar/bibliotekar ved Institut for Grænseregionsforskning i Åbenrå siden 1976. Har skrevet: »Vejle bys ældste, kendte købstadprivilegier« (Vejle Amts Årbog 1972), »Dansk handelspolitik 1660—1701« (1974, utrykt hovedfagsspeciale), »Sta-

belstadspolitikken 1658—1689« (Erhvervshistorisk Årbog 1975), »Christian 8. og skandinavismen« (1976, utrykt konferensafhandling), »De danske købstæder og regeringens erhvervs-politik 1660—1750« (1977, utrykt konferensafhandling), »Grænsekommunalt samarbejde i Norden« (udgivet 1977, skrevet sammen med Hans Buchwald).

Karin Helene Berg (født Jørgensen), Vejle.

Født den 19. marts 1946 i Sønderborg, student fra Sønderborg Statsskole i 1965, cand. mag. med fagene historie og engelsk i 1975. Time-lærer ved Rødkilde Gymnasium i Vejle fra 1973, adjunkt sammesteds fra 1976.

Age Lauritsen, Ulballe, Vester Skerninge.

Født den 5. maj 1909 i Vejle. Havebrugskon-sulent (frugtavl). Har blandt andet skrevet »Nogle Hærvejsforgreninger ved Jelling« (Vejle Amts Aarbog 1945), »Hedeby, Hadde-by, Slesvig og Sli« (Sønderjysk Maanedsskrift 1967), »Volden og den glemte vej. Et bidrag til Danevirkes bygningshistorie« (Sønderjyske Årbøger 1971) og »Veje før Viborg« (Fra Viborg Amt 1975). Formand for Historisk Samfund for Fyns Stift og for Fyns Amts Museumsråd.

Aksel Nellemann, Kolding.

Født den 13. januar 1913 i Odense, lærereksa-men i 1936, mag. art. i faget historie i 1953. Lærer i Bogense 1936—1937, i Århus 1937—1954, adjunkt 1954—1960 og lektor 1960—1976 ved Kolding Gymnasium. Se i øvrigt Ma-gister — Staten 1967.

VEJLE AMTS ÅRBØGERS MONOGRAFIER

I

Rasmus Mortensen:
JYSK JÆRN
1940.

II

Q. Abitz & Aa. Bredsted:
LITTERATUR OM VEJLE AMT
1945.

III

*R. Mortensen, V. Topsøe, S. Lindqvist,
E. Dyggve & N. Jacobsen:*
JELLING, DET GAMLE KONGESÆDE
Festskrift 1955.

IV

Axel Johansen:
REALREGISTER OVER
VEJLE AMTS ÅRBØGER 1905—1960
1960.

V

Jakob Jakobsen:
THALIA I PROVINSEN
1967.

VI

Hjalmar Matthiessen:
BARNDOMSMINDER FRA FREDERICIA
1968.

VII

Orla Lehmann:
DEN GRÆSKE THRONFØLGESAG 1863
1970.

VIII

ANTON BERNTSEN 1873—1973, LIV OG DIGTNING
ved
Kamma Varming
1973.

IX

Marius Sørensen & Frands Johan Ring:
JELLING NYERE HISTORIE
1974.

X

TRÆK AF VEJLE BYS HISTORIE
1977.

Af ovenstående monografier er nr. I, III, IV og VI udsolgt, nr. IX sælges fra kommune-kontoret i Jelling, nr. II, V, VII, VIII og X fra Konrad Jørgensens Bogtrykkeri A/S i Kolding.